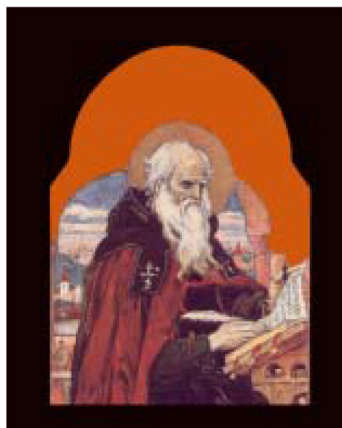

Історичний альманах

збірник статей молодих науковців
факультету філології, історії
та політико-юридичних наук

Випуск 17

Ніжин 2025

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ІСТОРИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

*Збірник статей молодих науковців
факультету філології, історії
та політико-юридичних наук*

Випуск 17

Ніжин
2025

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 11 від 29.05.2025 р.

Рецензенти:

Кириленко С. О. – доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат історичних наук;

Бровко А. Г. – доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат історичних наук.

Редколегія:

Страшко Є. М. – упорядник збірника, к.і.н., доц. каф. історії України;

Крупенко О. В. – к.і.н., доц. в.о. завідувача каф. історії України;

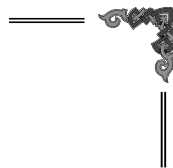
Давиденко Ю. М. – к.і.н., доц. в.о. завідувача каф. всесвітньої історії та міжнародних відносин;

Мартиненко В. В. – к.і.н., доц. каф. всесвітньої історії та міжнародних відносин, декан факультету філології, історії та політико-юридичних наук;

Шаповал Є. А. – студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Історичний альманах: збірник статей молодих науковців факультету філології, історії та політико-юридичних наук / за заг. ред. Є. М. Страшко. – Вип. 17. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. – 144 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Статті з історії України

Образ гетьмана Данила Апостола у вітчизняній історіографії XIX – на початку XX ст.

Бойправ В. О., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Науковий керівник: доц. Страшко Є. М., кафедра історії України.

У статті досліджується образ гетьмана Данила Апостола у вітчизняній історіографії XIX – на початку XX століття. Охарактеризовано основні підходи та оцінки його діяльності, визначено його роль у політичному та соціально-економічному розвитку Гетьманщини. Автор проаналізував, як змінювалися історичні уявлення про гетьмана залежно від політичного контексту й наукових методологічних підходів дослідників.

Ключові слова: Гетьман Данило Апостол, Гетьманщина, вітчизняна історіографія, автономія України, політичні реформи, соціально-економічний розвиток, національна ідентичність.

Гетьман Данило Апостол (1654–1734) посідає особливе місце в історії України XVIII століття. Його діяльність припадала на період «контрольованої відлиги» автономії Гетьманщини, коли політичні можливості української старшини були суттєво обмежені імперським центром [30, с. 590]. Вітчизняні історики оцінювали його постать з різних аспектів: від мудрого реформатора до компромісного правителя, який діяв в інтересах як української еліти, так і Російської імперії.

Образ гетьмана Данила Апостола залишається важливим у історичних дискусіях, але недостатньо вивченим у вітчизняній історіографії. Незважаючи на його ключову роль у політичному житті Гетьманщини XVIII століття, оцінки його діяльності маркуються радше суперечливими, що вимагає глибшого та об'єктивного аналізу його внеску в розвиток української державності.

Слід зазначити, що вивчення діяльності Данила Апостола залишається актуальним, оскільки його реформи були спрямовані на зміцнення автономії України та захист її інтересів. Дослідження постаті гетьмана Апостола сприятиме формуванню національної ідентичності та історичної свідомості українців, що особливо важливо в умовах сучасної повномасштабної російсько-української війни.

Окрім того, поглиблений аналіз його правління збагачує українську історичну науку новими знаннями. Таким чином, дослідження образу Данила Апостола є важливим як з точки зору історіописання, так і для розуміння сучасних політичних процесів в Україні [30].

Політична та соціально-економічна діяльність гетьмана Данила Апостола у вітчизняній історіографії досі не стала предметом окремого монографічного дослідження. Однак, його постать неодноразово концептуалізувалася у працях як українських, так і зарубіжних істориків, переважно у контексті аналізу правління гетьманів Івана Мазепи та Івана Скоропадського.

З огляду на історіографічні підходи науковців, можна виділити кілька основних груп досліджень: праці українських істориків середини XIX – початку XX століття; розвідки радянських істориків; сучасні вітчизняні наукові роботи; праці істориків української діаспори; дослідження зарубіжних учених [24], [25], [28], [29].

У даній статті, спираючись на доступний комплекс джерел, ми розглянемо історіографічні розвідки XIX – поч. XX ст. [4], [5], [6], [10], [14], [15], [16]. Для більш детального розкриття теми слід розглянути біографію Данила Апостола, яка з'явилася в німецькому альманаху «Die Europäische Fama» після його елекції гетьманом 1 жовтня 1727 року в Глухові. [29]. У життєписі зазначено, що його родина походила від давнього молдавського боярського роду Катарджі. Це свідчить про те, що вихідці з Молдавії або Волощини були поширені як в Війську Запорозькому, так і в Речі Посполитій [29].

Відомо, що один з представників роду Катарджі, маршалок молдавських земель, у 1674 році емігрував до Польщі. Він отримав польський індиґенат у 1676 році, що урівнювало його до польського шляхтича. Зокрема, індиґенат Данила Апостола був виданий польським королем Августом II у 1727 році, що підтверджувало його шляхетне походження. Однак, на цю тему існують суперечливі думки. Наприклад, гетьман в екзилі Пилип Орлик в 1728 році зневажливо висловлювався про Данила Апостола, звинувачуючи його в шахрайстві та непорядності [28].

Данило Апостол, онук маршалка, вже за гетьмана Кирила Розумовського в 1762 році підтверджував старовинне шляхетне походження свого роду, надаючи документи, що засвідчували його індиґенат. У цих документах також зазначалося, що його дід, Данило Апостол, був благочестивим і вірним до Речі Посполитої, що підтверджувалося багатьма воєнними діями [12].

Павло Апостол, батько Данила, почав свою кар'єру ротмістром у війську князя Яреми Вишневецького за часів Богдана Хмельницького. Згодом він отримав маєток у Миргородському полку і став полковником Гадяцьким та Миргородським. Його син Данило продовжив традицію родини, зайнявши полковницьку посаду [10]. Перед тим, як стати гетьманом, Данило Апостол понад 45 років залишався миргородським полковником. Цей тривалий період служби на військових посадах дозволив йому здобути великий досвід і мати повагу серед підлеглих. Протягом усіх походів, які Російська імперія проводила в той час, Миргородський полк завжди очолював саме він [15], [16].

Данило Апостол був активним учасником численних військових операцій. Він брав участь у першому Азовському поході 1693 року і відзначився успішним керівництвом під час взяття Кизикермена в 1695 році. Також він був присутній у багатьох інших значущих битвах, де проявив свою хоробрість і військову майстерність [12], [16]. Відомо, що гетьман Іван Мазепа, характеризуючи Апостола, підкреслював його заслуги, зазначаючи, що той був «відмінним воїном», «старшим і знатним», а також заслужив повагу й любов серед інших полковників [26], [28].

Одним із перших історіографічних джерел, де згадується діяльність Данила Апостола, стала анонімна праця «Історія Русів» (сер. XVIII ст.) [9]. Попри наявність певних фактичних неточностей, цей твір є важливим джерелом, оскільки вперше порушує питання про право українського народу на власний державний розвиток. Автор особливу увагу приділяє військовим кампаніям гетьмана, зокрема його участі у східних походах Петра I та придушенні повстання Семена Палія, де Данило Апостол виступав у ролі миргородського полковника. В «Історії Русів» зазначається, що гетьман отримав нагороду – хрест Олександра Невського – від імператора Петра II, що, на думку автора, свідчить про високий авторитет Данила Апостола серед російської аристократії [9, с. 296].

У другій половині XIX століття в українській історіографії утвердився народницький напрям, головною ознакою якого було пріоритетне значення історичного розвитку народу. Дослідники цього періоду вважали, що політичні рішення повинні відповідати потребам більшості населення, а будь-які відхилення від цього принципу сприймалися критично, навіть якщо вони й відповідали державним інтересам. Наприкінці XIX – на початку XX століття розпочався активний процес збирання та систематизації фактів про

=====

діяльність Данила Апостола. Значний внесок у цей процес зробили такі відомі історики, як М. Костомаров, М. Максимович, О. Лазаревський, В. Липинський, Д. Багалій, В. Барвінський, М. Грушевський [13], [14], [15], [16]. Дослідження цих авторів відзначалися системністю викладу історичних подій та аргументованістю, що сприяло формуванню ґрунтовної історіографічної бази щодо періоду правління Данила Апостола.

Визначний український історик Володимир Антонович присвятив ряд публікацій діяльності Данила Апостола, особливо зосередившись на його взаєминах із запорозькими козаками. Відносини між Гетьманщиною та Запорізькою Січчю, які залишалися напруженими ще з періоду «Руїни», за правління Апостола дещо стабілізувалися. Гетьман підтримував тісні контакти з січовиками, що сприяло їхній спільній діяльності. У свою чергу, він дбав про їхні інтереси, зокрема домігся скорочення кількості козаків, яких відправляли на будівництво укріплень за межами України [2], [3].

Важливий внесок у вивчення історії Гетьманщини зробив О.Лазаревський, якого по праву вважають одним із провідних істориків ХІХ століття. Він досліджував родовід давніх козацьких сімей і присвятив значну увагу постаті Данила Апостола. Саме Лазаревський вперше опублікував уривки зі щоденника сина гетьмана – Петра Апостола [7]. У праці «Малороссийские посполитые крестьяне» історик висвітлив соціальне становище селянства у Гетьманщині, зазначивши, що Данило Апостол не належав до великих землевласників і не володів селами, де використовувалася праця закріпачених селян. Також Лазаревський зазначав, що гетьман сприяв колонізації Слобожанщини [13]. Окрім соціально-економічних питань, Лазаревський звертав увагу на розвиток медицини в Гетьманщині. У своїх працях він відзначав, що Данило Апостол активно дбав про забезпечення країни лікарями та медикаментами, що свідчить про його турботу про суспільне благо [14], [15], [16].

Проблема соціальної диференціації козацької старшини також привертала увагу дослідників кінця ХІХ століття. Українські історики О. Лазаревський [14], [15], [16], В. Горобець, І Джиджора [2], [5], [6] вивчали соціальний склад старшинських родин, їхні родинні зв'язки та авторитет у суспільстві. Їхні праці стали вагомим внеском у розуміння соціальної структури Гетьманщини та місця Данила Апостола в історії козацької держави.

Значним внеском у дослідження постаті Данила апостола є праці українського дослідника Б. Крупницького [13], який здійснив

аналіз родинного склепу Апостолів, у ході якого було встановлено, що останки гетьмана та його родини зазнали численних пограбувань. Багато цінних речей, пов'язаних з історичною спадщиною гетьманського роду, були безповоротно втрачені [13].

Проблеми судочинства Гетьманщини за часів правління Данила Апостола досліджував український історик І. Джиджора [4], [5], [6]. В серії випусків журналу «Киевская старина» він опублікував «Інструкцію малоросійським судам». У своїх коментарях до цього документа вчений детально описав судову систему Гетьманщини, що перебувала у безпосередньому підпорядкуванні гетьмана. Одним із основних недоліків цього устрою дослідник вважав той факт, що гетьман не мав права судити представників козацької старшини без згоди російського імператора. Справи, що стосувалися самого гетьмана, також розглядалися безпосередньо російським монархом, згідно з законодавством Російської імперії.

На початку ХХ століття інтерес до дослідження козацької доби значно зріс, що зумовило появу численних наукових праць, присвячених історії Гетьманщини. Особистість Данила Апостола досліджували як історики з Наддніпрянщини, так і вчені із Західної України. Серед них виділяються такі постаті, як М. Грушевський [3], Н. Василенко, І. Джиджора [5], [6], І. Крип'якевич [12], П. Нечипоренко та інші [2], [3], [4].

До галицьких істориків належали Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, І. Джиджора, які зробили значний внесок у дослідження політики гетьмана Апостола. Зокрема, І. Крип'якевич [12] у своїх працях наголошував, що реформи, запроваджені Данилом Апостолом, стали важливим кроком на шляху до збереження автономії України. Учений підкреслював, що його обрання гетьманом тимчасово призупинило процес повної інкорпорації українських земель до складу Російської імперії [12, с. 336–342]. Натомість І. Крип'якевич відзначив політичну гнучкість Данила Апостола, його вміння балансувати між інтересами козацької старшини та вимогами російського уряду. Історик підкреслював, що гетьман змушений був діяти в умовах постійного контролю з боку імперської адміністрації, яка намагалася максимально обмежити його владу [12, с. 430–435].

Якщо ж аналізувати економічні аспекти політики Данила Апостола, то цінні дослідження залишив І. Джиджора, у праці «Економічна політика російського правительства супроти України 1710–1730 рр.» докладно проаналізував внутрішню та зовнішню торгівлю Гетьманщини, визначив ключові торговельні центри та

охарактеризував економічні заходи, що запроваджувалися імперською владою для обмеження українських торгових зв'язків із європейськими державами. Дослідник також представив перелік товарів, які ввозилися у Гетьманщину та експортувалися за її межі, що давало змогу глибше зрозуміти економічну ситуацію того часу [4], [5], [6].

Таким чином, у результаті дослідження постаті Данила Апостола та його правління можна зробити кілька важливих висновків, що стосуються як його особистості, так і історичних процесів, що відбувалися у Гетьманщині в той час. Розгляд праць істориків і науковців, які вивчали життя та діяльність гетьмана, дозволяє глибше зрозуміти політичну ситуацію на території України в XVIII столітті, а також місце Данила Апостола у цих процесах.

Перш за все, важливо зазначити, що дослідження українських авторів свідчать про суттєві зміни, що сталися в Гетьманщині під час правління Данила Апостола. Політика гетьмана націлювалась на стабілізацію ситуації в країні, особливо в контексті складних відносин з Російською імперією та Запорізькою Січчю. Так, відносини між Гетьманщиною та Січчю, які були напруженими ще з періоду «Руїни», за часів Данила Апостола радше стабілізувались, завдяки його тісним зв'язкам з січовиками, що сприяло їхній лояльності до гетьмана. Це свідчить про прагнення Данила Апостола зберегти автономію та незалежність Гетьманщини, навіть в умовах російського протекторату.

Дослідження О. Лазаревського [14], [16] та інших істориків XIX століття допомагають аналізувати не лише політичну діяльність гетьмана, але й його соціально-економічну політику. Данило Апостол активно підтримував колонізацію Слобожанщини, намагаючись зміцнити економічний потенціал Гетьманщини. Він також сприяв розвитку медицини, забезпечуючи країну лікарями та медикаментами, що свідчить про його турботу щодо благополуччя населення. Крім того, Лазаревський [7], [15] зазначав, що гетьман не належав до великих землевласників, що свідчить про його відмінність від багатьох своїх попередників, які володіли значними земельними наділами, що базувалися на праці кріпаків.

Проаналізувавши найбільш концептуальні праці українського історіописання XIX – поч. XX ст., доцільно стверджувати, що вчені не залишили поза увагою короткий, радше світлий проміжок гетьманування Данила Апостола. М. Грушевський слушно назвав часи між Мазепою і Розумовським першим ліквідаційним періодом,

який розділений короткою передишкою часів Апостола [3]. Як продемонструвала нова українська історіографія XIX – на поч. XX ст., вчені, зрештою, не засумнівалися у висновку авторитетного метра – Михайла Грушевського. Ґрунтовні археографічні публікації Олександра Лазаревського [16, с. 87-90], Івана Джиджори [4], [5, с. 40], розвідки випускника історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині Василя Дубровського [30, с. 569-570] фундаментально реконструювали політику а суспільство козацької України другої чверті XVIII ст., що ґрунтовно візуалізувало цілісний портрет і постать гетьмана Данила Апостола.

Виявлений джерельний матеріал дозволив дослідникам всебічно з'ясувати обставини, що зумовили кандидатуру Апостола незаперечним єдиним претендентом на гетьманство. 1 жовтня 1727 р. на виборах, що відбулися у Глухові та радше нагадували церемонію присяги, за 63-річного Данила Апостола проголосували одностайно.

Гетьманування Д. Апостола (1727-1734рр.), хай короткий період «контрольованої відлиги» все ж, як були переконані дослідники українського історіописання XIX – поч. XX ст., повертав автономний статус Лівобрежжя. Гетьманські «нужди малоросійські», царські «рішучі резолюції» дозволили провести ревізію землеволодіння, поповнити державний фонд, заснувати скарбницю, впорядкувати фінансову, судову систему. Гетьман Апостол сприяв старшині, як соціальної бази української державності, надав міщанам можливість для заняття ремеслами, торгівлею. Київ, Запорізька Січ були повернуті під гетьманське управління. В історіографії переконливо зазначено, що процес повної інкорпорації був загальмований [30, с. 410].

Таким чином, незважаючи на доволі обмежений у часі термін свого гетьманування, Данило Апостол все ж, як стверджується в історіописанні, зумів добитися певних позитивних зрушень у справі відновлення козацької автономії. Завдяки дослідженням XIX – поч. XX ст., було концептуально реконструйовано магістральний шлях діяльності цього «останнього гетьмана-козака України», визначено перспективи та напрями подальших наукових візій, а також сучасних методів аналізу документальних джерел, за висловом М. Грушевського, доби «короткої передишки» Данила Апостола.

Література

1. Герасименко Н.О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727-1734 рр.). Український історичний журнал. 1992. № 3. С. 92-102.

-
2. Горобець В.М., "Волимо царя східного...". Український Гетьманат та російська династія. Критика, Київ. 2007. С. 109-422.
 3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ, 1990.
 4. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII ст. Розвідки і замітки. Київ, 2010. С. 57-131.
 5. Джиджора І. Нові причини до історії відносин російського правительства до України (1720-1730-х р.). Записки НТШ. Львів, 1904.
 6. Джиджора І. Економічна політика російського уряду щодо України в 1710–1730 рр. Записки НТШ. Львів, 1895. Кн. 7. С. 88–89.
 7. Лазаревський А. Щоденник Петра Даниловича Апостола. Київська старовина. 1895. № 7 – 8. С. 100–155.
 8. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ, 1992.
 9. Історія Русів. Київ: 2003. 366 с.
 10. Ковальчук О. Боротьба Данила Апостола з полковницькою опозицією. Старожитності, 1995. С. 4-5.
 11. Коструба Т. Гетьман Данило Апостол (1727-1734). Літопис червоної калини. 1993. № 10-12.
 12. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990. –520 с.
 13. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба. Київ, 2004.
 14. Лазаревський А. Генеральне слідство про маєтності Чернігівського полку (1729–1730 рр.). Чернігів, 1892. 79 с.
 15. Лазаревський А. Малоросійські посполиті селяни (1648–1783 рр.). Київ, 1908. 108 с
 16. Лазаревський А. Щоденник Петра Даниловича (травень 1725-травень -1727 р.) Київська старовина, 1895. № 7. С. 739.
 17. Лебединська Т. Родовід та родинні зв'язки Апостолів: [Про долю нащадків Д. Апостола]. Українська культура. 2000. № 2.
 18. Ленченко В. Українська лінія. Київ: Військово-історичний альманах, 2006. Рік VII. Ч. 2.С. 97–103.
 19. Листування 1733 р. про бажання колегії генеральної старшини здобут по смерті Апостола урядування Гетьманщиною. Праці комісії для вивчення західно-руського та українського права. Вип. 3.
 20. Ліцоєва О. Офіційні та неофіційні митні тарифи Гетьманщини першої половини XVIII ст. Київ: Київська старовина. 2003. № 4. С. 88–95.
 21. Мельник Л.Г. Правління гетьманського уряду. Київ: Український історичний журнал. 2001. № 5.
 22. Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII–XVIII вв.. Праці Комісії для вивчення західноруського та українського права. Київ: ВУАН, 1926. Т.2. С. 84–171
 23. Онуфрієнко О. Українська державність доби козацької: від військової демократії до парламентської республіки. Запоріжжя: Павел, 1998. 72 с.
 24. Полонська-Василенко Н. Гетьманство Данили Апостола. Київ: Наука і суспільство. 1995. № 3-4.
 25. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1992. Т. 2.

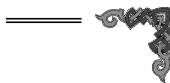
26. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. Київ: Альтернативи, 1997.

27. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). Київ, 2002.

28. Субтельний О. У вирі дипломатичних інтриг. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. 240 с.

29. Die Europäische Fama. Leipzig, 1728. T. 315. S. 229.

30. Україна крізь віки. Збірні наукових праць на пошану академіка НАН України, проф. В. Смолія. Київ, 2010. С. 306-608.

Реформи «освіченого абсолютизму» у контексті модернізації Австрійської імперії та їх значення для українського населення

Горда М. Г., Шаповал Є. А., здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Страшко Є. М., кафедра історії України.

У статті проаналізовано причини, сутність, наслідки реформ Марії Терезії та Йосипа II. Розкривається чисельний та етнічний склад населення імперії Габсбургів. З'ясовано думки дослідників з даної теми та охарактеризовано цивілізаційну роль реформ на українські землі у складі Австрійської імперії.

Ключові слова: Реформи, освічений абсолютизм, Марія Терезія, Йосип II, українські землі, урбарії, дистрикти.

Реформи Марії Терезії та її сина Йосипа II радше відомі як реформи «освіченого абсолютизму». Вони проводилися за часів правління Марії 1740–1780 рр. і продовжилися її сином Йосипом II 1780–1790 рр.

Якісні та глибинні зміни мали просвітницький та цивілізаційний характер і проводилися в усіх сферах суспільства: аграрній, адміністративній, освітній, релігійній. Перетворення зумовили еволюційний вплив й на українські землі, що перебували під владою імперії Габсбургів: Галичина, Закарпаття, частина Західного Поділля, Буковина, переважна більшість населення яких були українці. Процес приєднання даних територій був тривалим. Унаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. Австрія приєднала західно-українські землі на північ від Карпат [2]. Їм було надано офіційну назву Королівство Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським, а також з князівствами Освенцімським і Заторським (82 тис. кв. км, 2,5 млн населення). До зазначених адміністрацій входили частини Краківського та Сандомирського воєводств на південь від Вісли, Галицьке (Руське) і Белзьке воєводства й почасти невеликі частини Холмщини (навколо Замостя) та Подільського воєводства на захід від річки Збруч. Із XVI ст. частиною Австрійської імперії стала ще одна українська територія – Закарпаття, що з XI ст.

входила до складу Угорського королівства. Національний склад цих регіонів був доволі строкатим. У Галичині та Лодомерії на 1849 р. у відсотковому співвідношенні – українці становили 46,8%, поляки – 45,9%, євреї – 6,7%, німці – 0,6% [3]. Отже, українці, як бачимо, мешкали переважно у Східній Галичині, де становили 71% від усього населення [3].

Натомість населення Буковини було майже порівну поділене на етнічних українців – на півночі та румунів – на півдні. Основну соціальну групу населення, за даними перепису 1776 р., представляли три стани шляхти – бояри, мазили та рупташі – 346 сімей і три категорії селян – заможні, середняки та біднота (городники, комірники, халупники), разом – 14 992 сімей [3]. Значний прошарок населення візуалізували: духовенство – 1055 сімей, євреї – 526, вірмени – 58 і цигани – 294 кочових і до 500 осілих сімей. Адміністративний контроль за етнічно строкатим населенням забезпечувало 285 сімей судових виконавців, а торгівлю, крім вірмен та євреїв, ще 45 сімей. Населення було переважно неосвіченим – навіть почасті священники часто не могли розписатися [3].

Додамо, що у Закарпатті Угорська статистика навмисно занижувала дані про кількість слов'янського населення в королівстві, особливо українців Закарпаття. У зв'язку зі сказаним вище, важко точно абсолютно визначити національний склад краю у першій половині XIX ст. Згідно з переписом 1840 р., в Угорщині проживало 11 млн осіб, з яких угорців – 4,8 млн осіб, румун – 2,2 млн, словаків – 1,6 млн, австрійців – 1,2 млн, українців – 400 тис., сербів – 324 тис., хорватів – 108 тис. Поряд з українцями жили своєрідними вкрапленнями етнічні групи поляків, румунів, угорців, а також менші етнічні меншини євреїв, німців, чехів, словаків, вірмен [3]. В адміністративному плані західноукраїнські землі поділялися на округи та дистрикти. Дана система поділу, закономірно, сприяла централізації влади.

У зазначений період Європа була поглинута у кардинальних змінах: промисловій революції, економічних перетвореннях, культурних інноваціях. Монархічна влада Австрії, розуміючи, що відстає від даних модернізацій впроваджує політику «освіченого абсолютизму», яка заключалася в проведенні реформ [1].

Основними причинами перетворень у імперії були: необхідність зміцнення держави, політична нестабільність, чисельні війни за австрійську спадщину 1740-1748 та семирічна війна 1756-1763. Достеменно, держава потребувала реформ, щоб забезпечити

політичний внутрішній порядок і протидіяти зовнішнім загрозам. Нагальною задачею стали централізація влади, обмеження сепаратизму, уніфікація адміністративних інституцій багатонаціональної Австрії. Економічні виклики було зумовлено також аграрною кризою та потребою у податкових реформах. Додамо, що вагомою причиною був й релігійний фактор, який визначався у необхідності зменшення впливу католицької церкви [1].

Адміністративна реформа стала однією з ключових у комплексі імперських реформ. Її сутність полягала в централізації управління, регіоналізації адміністративних структур і посиленні контролю держави над суспільством та економікою. Було створено уніфіковані органи управління, які підпорядковувалися монарху. Скасовувалися деякі автономії, що існували у провінціях, з метою зміцнити контроль центрального уряду. Територію Австрії було поділено на дистрикти (адміністративні одиниці). Ними керували призначені чиновники, котрі підпорядковувалися центральній владі у Відні [1].

Наступною реформою за значенням і розмахом було перетворення у сфері освіти та церкви. Освітня реформа охопила всі ступені навчання: початкова, гімназійна та вища освіта. У 1774 році Марія Терезія запровадила закон, за яким початкова освіта стала обов'язковою для дітей віком від 6 до 12 років. Батьки були зобов'язані відправляти дітей до школи, оскільки за ухилення накладалися штрафи. Паралельно відкривалися тривіальні школи, де навчали письму, арифметики та основам релігії. У селах створювали однокласні школи, у містах – багатокласні. Синхронно було започатковано єдині навчальні програми та підручники, освітній процес контролювався державою. Освіта ставала доступною не лише для дітей шляхти, а й для дітей селян, ремісників, робітників. Релігійне навчання зменшило свій вплив на світське, не залишилася на попередньому рівні й середня освіта. Було створено мережу гімназій, що функціонували як перехідна навчальна ланка між початковою освітою та університетом. Для викладання у таких закладах спеціально готували кадри педагогічних працівників. Навчання в них переважно залишалося доступним для дітей заможних верств населення, хоча й малозабезпечені групи населення також могли отримати змогу навчатися; для них були пільги та стипендії. У програму гімназійної освіти за Йосипа II було включено більше світських дисциплін, наприклад, основи фізики, географії, іноземні мови [2].

Вища освіта визначала щабель, який досягав на той момент не кожен. За реформами Марії Терезії та її сина університети

підпорядковувалися державним органам управління. За рішенням монархів було створено Державну освітню комісію, яка контролювала освітні програми, навчальні дисципліни та роботу викладачів. Педагоги були зобов'язані пройти державну атестацію. І все ж, здебільшого, університети залишалися закритими для нижчих верств населення. Насамперед, було реформовано Віденський університет і засновано нові виші. Так, Віденський університет став провідним центром науки у Центральній Європі. У вищих навчальних закладах почали викладати такі предмети, як державне управління, економіка та статистика. Отже, увага акцентувалася на підготовці фахівців для державного апарату [2].

Дослідниця Марусинець М.М. зазначила, що ґрунтовні перетворення у сфері освіти, започатковані Марією Терезією, мали значний вплив на подальший розвиток українських земель і в найближчому майбутті сприяли формуванню плеяди національних інтелектуалів [6].

Церковна реформа проводилася з метою обмеження впливу Папи Римського і католицької церкви, оскільки на той момент теологічний фактор відігравав монопольну роль в повсякденному житті суспільства. Священники Австрійської імперії були освіченими тому, не випадково до них дослухався значний відсоток населення. Відбулося зменшення залежності місцевої знаті від Ватикану, встановлено контроль монарха над призначенням єпископів та іншого духовенства. Натомість, заборонялося безпосереднє звернення до Папи без дозволу уряду (королівське схвалення). Одночасно відбулася секуляризація церковних земель: конфіскація значної частини земельних володінь монастирів і використання їхніх доходів безпосередньо для державних потреб. Відповідні зміни сполучалися із залученням цих ресурсів до фінансування соціальних проєктів, зокрема, освітніх і медичних установ. Також набув поширення процес закриття монастирів, що не займалися практичною діяльністю. За ініціативою Йосипа II, у 1781 році було видано патент про віротерпимість, який передбачав певні права протестантам, іудеям, а православним – вільно сповідувати свою релігію та займатися економічною діяльністю. Зазначені вище церковні нововведення зменшили релігійне напруження та сприяли інтеграції представників різних конфесій у суспільне життя. У сільській місцевості також було організовано нові парафії для покращення доступу до духовних послуг.

Таким чином, церковні реформи сприяли лібералізації суспільства, зменшенню одноосібного тиску церкви, в загальноімперсь-

кому масштабі, оскільки одним з їх важливих аспектів було покращення комунікації з іншими релігійними конфесіями [9].

Економічні реформи Марії Терезії варто охарактеризувати як такі: заснування мануфактур та стимулювання ремісництва. Уряд заохочував розвиток текстильної, металообробної та харчової промисловості. При цьому політика Відня базувалася на збереженні аграрного характеру східної частини імперії та стимулюванні розвитку промисловості у західній частині країни. Зазначені процеси позитивно вплинули на економічний розвиток українського населення. Так, будівництво доріг у регіоні впливало на розвиток внутрішньої торгівлі, селяни ставали економічно більш незалежними, що, в свою чергу створило передумови для формування нових соціальних прошарків, як наприклад, дрібні фермери та підприємці. Правління Йосипа II суттєво поглибило перетворення, оскільки імператор був відомий своїм прагненням до всебічного реформування, радше, ніж його мати [8]. Австрійський дослідник Андреас Капеллер, проаналізувавши реформи Марії Терезії, зазначив, що реформи Марії Терезії були конструктивною частиною глибинного процесу централізації й модернізації імперії. Вони сприяли покращенню умов життя українського селянства, хоча об'єктивно залишалися інструментом імперської інтеграції та уніфікації.

Отже, комплекс економічних реформ варто оцінювати комплексно як на загальноімперському, так й місцевому рівні [4]. Особливо варто наголосити про селянську реформу, що визначало значний вплив на населення українських земель. У 1775 році Марією Терезією було видано патент, який утвердив максимальний обсяг панщини: не більше 3 днів на тиждень [10]. Це стало важливим кроком у захисті селян від надмірної експлуатації панів. Селяни отримали право звертатися до суду у випадку реальних зловживань з боку шляхти. Уряд узаконив жорсткий контроль за виконанням цих норм. На часі відбулася реформа оподаткування, згідно з якою жителі сільської місцевості сплачували податки безпосередньо державі, а не лише поміщикам. Паралельно впроваджувався чіткий облік селянських господарств. Стимулювалося заохочення селян до впровадження сучасних методів господарювання, зокрема, обробітку землі [10].

У 1781 році за Йосипа II видано новий патент, за яким селяни отримали особисту свободу, вводилися урбарії (податок для селян). Селянам було дозволено орендувати землю у шляхти на чітко визначених умовах. Також передбачалося зменшення повинностей,

їх було замінено грошовими платежами. Відповідний документ сприяв розвитку ринкових відносин у сільському господарстві. Патентом запроваджувався державний контроль за діяльністю поміщиків і фіксувалися чіткі правила розгляду суперечностей між селянами та поміщиками.

Важливою для будь-якої держави модерного періоду залишалася військова справа. У новий час держава могла вистояти лише за наявності сильного війська. Реформування цієї сфери було закономірно обов'язковою реформою [7]. За Марії Терезії було створено Військову раду, яка здійснювала загальний контроль над армією. Організація армії стала більш уніфікованою, з передовими стандартами для всіх частин імперії. У 1848 році влада запровадила принцип обов'язкової військової служби для чоловіків, армія стала регулярною. Монархом було засновано воєнні академії. Військові почали отримувати чітко визначені жалування та забезпечення продовольством. Реалізовувалася певна програма для виробництва озброєння та забезпечення армії обмундируванням. Також розвивалася мережа фортифікаційних укріплень для захисту імперії від зовнішніх нападів [11]. За Йосипа II було запроваджено більш жорстку рекрутську систему набору до армії, котра охоплювала всі верстви населення. Військова служба тривала до 7 років. Офіцерів відбирали в армію не за походженням, а за умінням. Відбулася модернізація озброєння: удосконалені гармати, мушкети та інші типи зброї. Війська регулярно проводили навчання, особлива увага приділялася маневреності та координації воєнної справи. Канадський історик П.Й. Магочій слушно зауважив, що військові реформи Марії Терезії були важливим інструментом модернізації Габсбурзької монархії [5]. Наслідками цих перетворень були зміни в усіх сферах життя суспільства.

1. Отже, враховуючи все вище сказане, можна зробити наступні висновки: для реформ в Австрійській імперії склалися стійкі передумови та причини, які зумовили невідворотність перетворень. Адміністративна реформа дала поштовх до централізації влади в імперії. Освітня створила умови для підвищення грамотності суспільства. Церковна ще більше сприяла відокремленню світського життя від церковного, зменшила владу Папи. Економічна реформа стимулювала машинізацію виробництва, селянська- мінімізувала гніт шляхти на селян. Військова реформа Йосипа II та Марії Терезії стала ключовою для зміцнення обороноздатності Габсбурзької монархії у XVIII столітті. Вона запровадила загальну військову

повинність, централізувала управління армією та підвищила професіоналізм офіцерського складу. Реформа сприяла модернізації збройних сил і послабленню аристократичного впливу. Попри значний прогрес, вона стикалася з опором привілейованих станів і соціально-економічними труднощами. Загалом ці зміни заклали основу для ефективнішого функціонування армії імперії. Найголовнішим наслідком цих трансформацій ми вважаємо став поштовх до генерації української еліти, гартування національної свідомості, що будуть масштабовані у національно-визвольному українському русі.

Література

1. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772– 1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2018. 312 с.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ, 2000. 249 с.
3. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
4. Капеллер А. Мала історія України. Київ, 2007. 127 с.
5. Магочій, Павло-Роберт. Ілюстрована історія України; пер. з англ. [С. Біленький]. Київ : Критика, 2012. 446 с.
6. Марусинець М. Освіта Австрії: історичні акценти розвитку. Освітній простір України 2018. Вип. 14. С. 30-38.
7. Несух Л.М. Урбаніальна реформа Марії Терезії в північно-східних слов'янських землях угорського королівства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Київ, 2011.
8. Олейников В. В., Іванов І. В. Особливості розвитку освіченого абсолютизму. Європейські перспективи. Київ, 2014. № 3 с. 45-50.
9. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2023. 509 с.
10. Субтельний О.М. Україна. Історія. Київ, 1991. 509 с.
11. Тарасович О. І. Реформаторська політика Марії Терезії та Йосипа II у сфері містобудівної діяльності в австрійській монархії та її вплив на міста Галичини (друга половина XVIII ст.). Філософія права. Київ, 2013. № 12 с. 435-442. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/78.pdf>

Особливості використання чату GPT для організації навчальної роботи учнів старшої школи на уроках історії України

Єрко О. С., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Потапенко М. В., кафедра історії України.

У статті на прикладі однієї із тем з навчального курсу з історії України для учнів 10 класу загальноосвітньої школи розглядаються можливості використання чату GPT для організації їх навчальної роботи у класі. Пропонуються сценарії його використання для організації індивідуальної та групової роботи учнів. Побіжно розкривається проблематика необхідності партнерської взаємодії учнів та вчителів у освоєнні інструментарію штучного інтелекту.

Ключові слова: навчальний курс, історія України, старша школа, штучний інтелект, чат GPT.

Штучний інтелект став глобальним соціальним феноменом, адже здатен виконувати значну частину функцій, які раніше були закріплені виключно за людиною. Особливо стрімко інструментарій штучного інтелекту поширюється серед молоді, яка в тому числі активно використовує його у навчальному процесі. При цьому вони зазвичай ігнорують етичну сторону питання й ігнорують проблеми авторства й відповідальності за згенерований контент та рішення прийняті на його основі. Також активне використання штучного інтелекту в навчанні негативним чином впливає на розвиток їх критичного мислення. Відтак, гостроти набуває проблема розвитку культури використання інструментів штучного інтелекту в навчальному процесі [1, с. 152–153].

На сьогоднішній день більшість фахівців цього питання схиляються до того, що штучний інтелект може і має використовуватися в освітньому процесі всіма його сторонами, тобто не лише учнями, але й вчителями. Також наголос робиться на їх партнерській взаємодії в цій справі. Тобто, вчителі мають опанувати системи штучного інтелекту й через взаємодію з ними розвивати в учнів повагу до моральної й етичної сторони використання штучного

інтелекту. В свою чергу активне залучення вчителів до опанування інструментарію штучного інтелекту розглядається Міністерством освіти і науки України як найбільш ефективний інструмент підвищення цифрової компетентності вчителя, важливість якої актуалізувалася поширенням дистанційної освіти в умовах карантинних заходів проти пандемії коронавірусу у 2019 – 2021 роках та війни росії проти України, яка почалася у 2022 році [5, с. 76–79].

Відтак у пропонованій статті спробує розглянути й проілюструвати прикладами лише один аспект використання штучного інтелекту в освітньому процесі, а саме його використання для організації навчальної роботи учнів на уроках з історії. Відзначимо, що вказана проблематика не отримала належної теоретичної та практичної розробки, адже продовжується тенденція розробки методики використання цифрових інструментів в першу чергу на заняттях з точних та природничих наук, які мають більш широке поле для використання штучного інтелекту [2]. Окрім цього в переважній більшості фахівці з теми зосереджують на розробці методичних порад для закладів вищої освіти, хоча переважна частина їх висновків може проектуватися і на середню школу.

Для досягнення гарного результату вчителям радиться зосередитися на використанні одного інструменту штучного інтелекту. Історія є гуманітарною дисципліною, вона впливає формування світогляду учнів через критичне опрацювання текстів, в тому числі першоджерел. Відтак, вважаємо, що найбільш затребуваним інструментом штучного інтелекту для шкільних вчителів історії є чат GPT, який є чат-ботом, який орієнтований в першу чергу на генерування текстів при відповіді на питання користувачів.

В першу чергу коротко зупинимося на принципах роботи чату GPT. Вони були розроблені компаніями Google та OpenAI у 2017 році й зашифровані в самій аббревіатурі GPT:

- G – Generative. Модель здатна створювати новий зв'язний текст на основі конкретного запиту.
- P – Pre-trained. Модель навчена на великому обсязі даних (текстів) з відкритих джерел за значною кількістю критеріїв та параметрів.
- T – Transformer. Архітектура трансформера, яка дозволяє моделі ефективно опрацювати текст або кілька текстів [7].

Модель GPT-1 була представлена у 2018 році. Вона була експериментальною й ґрунтувалася на інформації лише із 7 тис. книг. Вказана модель вміла передбачати наступне слово в реченні,

а відтак вміла писати текст, який передавав певний смисл. Модель GPT-2 була розроблена наступного року й була натренована на написання великих об'ємів зв'язного тексту. У 2020 році відбувся реліз моделі GPT-3, яка мала гігантську базу даних (до неї було інтегровано усі безкоштовні і платні бази даних, розміщені в інтернеті), вміла писати якісний текст і була покладена в основу чату GPT. Нарешті у 2023 році розробники представили модель GPT-4, яка демонструє кращу точність і креативність при створенні тексту й опрацюванні його контексту.

При роботі із чатом GPT слід враховувати наступні його особливості. По-перше, важливу роль відіграє контекст спілкування. Вказаний чат має високий рівень персоніфікації і враховує характер і зміст попередніх запитів користувача. Якість основного запиту і додаткових питань (пропти) визначає якість відповіді чату. По-друге, слід користуватися принципом «одна сесія – одне питання». Поєднання в одній сесії різнорідних питань, або питань із різних сфер знання не дозволяє чату класифікувати ключові слова і звузити поле пошуку. По-третє, чат GPT має функцію генерації повторної відповіді та відхилення відповіді як неякісної [7]. Це дозволяє додатково навчити вказаний чат й покращити якість наступних відповідей. Вказані особливості мають бути доведені учням перед використанням чату GPT з навчальною метою. Також учням має бути доведено, що робота з чатом буде системною, а не епізодичною; що за допомогою його інструментарію будуть організовуватися індивідуальні та групові навчальні активності. Окремого роз'яснення потребують правила формулювання запитів [6]. Також вчителю слід враховувати, що більшість учнів будуть користуватися чатом GPT із мобільних пристроїв.

Яким же чином чат GPT може використовуватися для організації навчальної роботи учнів в класі при вивченні історії України? Нижче наводимо найбільш ефективні способи на прикладі однієї теми з історії України в 10 класі. За основу візьмемо навчальний матеріал чи не найбільш вживаного підручника, підготованого авторським колективом Олени Пометун та Назара Гупана. Структура вказаного підручника не в повній мірі відповідає діючій навчальній програмі. Через це є теми уроків, який у вказаному підручнику присвячено лише один пункт параграфу. Це ускладнює опрацювання навчальних текстів, адже вони не структуровані належним чином і почасти не мають методичного супроводу – ілюстрацій, узагальнень, питань самостійної роботи. Однією із таких

=====

тем є тема «Становище українських земель у складі Румунії в міжвоєнний період». Цій темі у вказаному підручнику присвячено лише пункт 1 параграфу 28 «Українські землі у складі Румунії та Чехословаччини». Навчальний текст теми вміщено на трьох сторінках. У вказаному пункті відсутні підпункти, натомість на початку наведено чотири питання, які задають структуру розуміння навчального тексту. На вказаних сторінках в картушах наведені два уривки – один із праці О. Субтельного, а інший із тогочасної преси. Важливо, що обидва документи – історіографічний та джерельний, супроводжуються запитаннями для обговорення. Також відірвано від контексту дається визначення поняття «український націоналістичний рух», а також наведено фотографію пам'ятника учасникам Татарбунарського повстання. Загалом вказаних трьох сторінок недостатньо для організації ефективної роботи в класі та самостійної роботи вдома. Тому вказана тема із використанням наведеного підручника використана нами як кейс для моделювання форм роботи із застосуванням чату GPT для організації навчальної роботи в класі [4, с.183–185].

По-перше, чат GPT може бути використаний для відповіді на питання, які подані на початку параграфу. Учням може бути запропоноване завдання із укрупнення питань або їх перефразування. Відзначимо, що навик формування питання (промту) є одним із ключових в роботі з чатом GPT. Ось яким чином чат відповідає на питання «Якими були наслідки Татарбунарського повстання для українського населення Румунії?». Чат подає структуровану відповідь на це питання, в якій виділяє наступні підпункти: «Репресії та судові переслідування», «Посилення румунізації», «Зростання репресій і військової присутності», «Еміграція та демографічні зміни», «Радикалізація українського руху». Запропоновану відповідь учні можуть доповнити на основі опрацювання тексту підручника.

По-друге, чат може бути використаний для опрацювання використаних у пункті історичних джерел. У тексті підручника використано короткий фрагмент із газети, який характеризує безробіття у Хотинському повіті. Аналізуючи його чат виділив і пояснив три тези: «масове безробіття», «занепад сільського господарства» та «складна соціальна ситуація». Вказаний запит учні можуть зробити після самостійного обговорення цього фрагменту документу.

По-третє, чат GPT може бути використаний як учасник дискусії навколо проблемного питання. На основі опрацювання тексту аналізованого пункту вчитель може поставити класу питання «Чому

в 30-х роках XX століття радикалізувався український національний рух в Румунії?». Після збирання думок учнів класу та їх короткого обговорення питання може бути поставлене чату, причому у різних формулюваннях для порівняння повноти відповіді. На це питання в січні 2025 року чат відповів наступним чином: «Радикалізація українського національного руху в Румунії у 1930-х роках була зумовлена кількома ключовими факторами: 1) Політика румунізації: Після входження Буковини, Бессарабії та частини Мармароцини до складу Румунії в 1918–1919 роках уряд активно проводив політику асиміляції. Закривали українські школи, обмежували використання української мови, забороняли українські організації та пресу. 2) Репресії проти українських активістів: Українська інтелігенція та діячі національного руху зазнавали переслідувань. Ліквідовувалися культурно-просвітницькі товариства, а українські громади контролювалися спецслужбами. 3) Вплив ОУН і міжнародні тенденції: У 1930-х роках Організація українських націоналістів (ОУН) почала активніше діяти на цих територіях, поширюючи ідеї боротьби за незалежність. Радикалізація була частиною загального тренду зростання націоналістичних рухів у Європі. 4) Соціально-економічне становище українців: Українське населення зазнавало дискримінації у земельному питанні, бідність серед українських селян зростала, що сприяло радикалізації руху. 5) Авторитаризація режиму в Румунії: Введення диктатури короля Кароля II та посилення націоналістичних тенденцій у румунській політиці ще більше обмежили права українців, що провокувало спротив. Всі ці фактори призвели до того, що український національний рух у Румунії в 1930-х роках став більш радикальним і схилився до методів активного спротиву». Вказана відповідь може бути доповнена учнями на основі навчального матеріалу підручника.

По-четверте, чат може бути долучений до виконання завдань на порівняння. Наприклад, учням можна запропонувати за допомогою чату згенерувати відповідь на два питання: 1) «Порівняйте Хотинське і Татарбунарське повстання» та 2) «Порівняйте становище українців в Польщі та Румунії». Нижче наведемо відповідь на перше питання: «Хотинське (1919) і Татарбунарське (1924) повстання були двома ключовими збройними виступами українців проти румунської влади в Бессарабії, але вони мали певні відмінності й спільні риси.

Спільні риси:

1. Протест проти румунської окупації

Обидва повстання були відповіддю на політику румунізації та насильницьку інтеграцію Бессарабії до Румунії після 1918 року.

2. Соціально-економічний чинник

Основою повстань були селяни, незадоволені аграрною політикою румунської влади, високими податками і примусовим рекрутством.

3. Жорстоке придушення

В обох випадках румунська армія і жандармерія застосували репресії, що призвело до значних жертв і масових арештів.

Відмінності:

Хотинське повстання було більш масштабним і мало характер фронтального військового зіткнення, тоді як Татарбунарське більше спиралося на підпільну діяльність і радянську пропаганду. Однак обидва виступи засвідчили сильний спротив українського населення румунській владі». За матеріалами цієї відповіді учням класу можна запропонувати виготовити порівняльну таблицю.

По-п'яте, чат GPT може бути використаний учнями для виготовлення текстових завдань, якими учні можуть обмінятися для виконання. Попередньо до чату можна завантажити окремі фрагменти тексту підручника. Ось які тестові завдання запропонував чат при відповіді на питання «Приготуй три тестових питання по темі «Становище українських земель у складі Румунії у 1918 – 1939 роках»»:

1. Які українські території увійшли до складу Румунії після Першої світової війни?

- a) Галичина і Волинь
- b) Закарпаття і Буковина
- c) Буковина, Бессарабія і Мармарощина
- d) Полісся і Холмщина

2. Яка політика румунської влади щодо українців домінувала у 1918–1939 рр.?

- a) Надання автономії та підтримка освіти
- b) Репресії, закриття українських шкіл і політика румунізації
- c) Створення незалежної української республіки
- d) Надання політичних прав і рівноправність з румунами

3. Яке з повстань було відповіддю на політику румунської влади та відбулося у 1924 році?

- a) Хотинське повстання
- b) Коліївщина
- c) Татарбунарське повстання
- d) Опришківське повстання

Відзначимо, що наведені тестові питання сформульовані коректно, мають правильні відповіді й можуть бути використані для підсумкового обговорення. Також учням можна запропонувати відкоригувати ці питання.

У підсумку маємо зазначити, що розглянутий кейс із темою «Становище українських земель у складі Румунії у міжвоєнний період» свідчить про високу ефективність використання чату GPT для організації роботи учнів старшої школи на уроках історії України. За допомогою наведених і проаналізованих способів використання чату (відповіді на питання, опрацювання джерел, участь в дискусії, виконання порівняння, складання тестів) вчитель може не лише урізноманітнити форми інтерактивної роботи на уроці, але й структурувати навчальний матеріал. Використання інструментарію штучного інтелекту з метою розв'язання навчальних задач, поставлених і контрольованих вчителем, сприяє засвоєнню учнями правил освітньої доброчесності та розвитку критичного мислення. В такому випадку штучний інтелект виступає лише одним із багатьох джерел інформації, які споживає учень у навчальній діяльності.

Література

1. Гриценчук О. Використання штучного інтелекту в освіті: тенденції та перспективи в Україні та за кордоном. Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття». 2024. Вип.10. С. 152–161.
2. Литвинова С., Соколюк О. Критерії та показники оцінювання якості освітніх об'єктів доповненої реальності в підручниках з фізики. Інформаційні технології і засоби навчання. 2022. Вип.88. 23 – 37.
3. Лубко Д., Шаров С. Методи та системи штучного інтелекту. Навчальний посібник. Мелітополь, 2019. 264 с.
4. Пометун О., Гупан Н. Історія України. Рівень стандарту. Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. К., 2018. 256 с.
5. Результати онлайн опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023». англітичний звіт. К., 2023. – 81 с.
6. Скремінський М. AI prompt: як створювати ефективні запити для штучного інтелекту англійською. Доступ до електронного ресурсу URL: <https://cambridge.ua/uk/blog/ai-prompt/>
7. Чала Г. Що таке ChatGPT і як ним користуватися: інструкція для новачків. Доступ до електронного ресурсу URL: https://hostiq.ua/blog/ukr/-chat-gpt-complete-guide/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw16O_-BhDNARIsAC3i2GAKfFE8UTkWvb7fSZ4t3oBQ3yjd7QHoSqQnKRIknc39-U4LhMtYo9WYaAgglEAL_wcB

Стан та перспективи розвитку історичної демографії на сучасному етапі

Жугров Д. В., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Крупенко О. В., кафедра історії України.

У статті проаналізовано головні теоретико-методологічні проблеми історичної демографії, тематика сучасних демографічних праць. Автор піднімає важливі питання про проблеми та перспективи розвитку даної галузі в контексті історичної науки.

Ключові слова: демографія, історична демографія, народонаселення, історичний розвиток.

Демографічна ситуація в Україні характеризується депопуляцією, що зумовлена надзвичайно низьким рівнем народжуваності та високою смертністю. Рівень демографічного старіння високий, однак коефіцієнт довголіття є одним з найнижчих серед європейських країн. Східні регіони України відзначаються більш гострими проблемами демографічного розвитку, тоді як на заході, зокрема в Закарпатській, Рівненській та Волинській областях народжуваність найвища, існує невеликий природний приріст населення, більш молода вікова структура. Демографічна поведінка жителів різних регіонів дещо відрізняється. Демографічна ситуація в сучасному світі підтверджує положення теорії населення про залежність розвитку населення від соціально-економічних умов, розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Історична демографія виникла в середньовічні часи, коли люди почали вести перші реєстри народжень, смертей та шлюбів. Ці реєстри, хоч і обмежені, були важливим кроком у формуванні наукового підходу до вивчення населення. У період Ренесансу та Просвітництва в Європі більше уваги приділялося збиранню даних про населення. З'явилися метричні книги, де зберігалася інформація про події, пов'язані з народженням, смертю та шлюбами [2].

Сучасна історична демографія є системою наук, що об'єднує демографічну статистику, з якою протягом тривалого часу ототожнювали власне демографію описову, математику, економіку,

історію, медицину, військову, етнічну, генетичну демографію, палеодемографію та інші науки. Історична демографія, що вивчає загальні закономірності відтворення населення, тісно пов'язана з соціологією, географією населення, економікою праці, соціальною гігієною, геронтологією, етнографією. Необхідність розвитку цієї науки на сучасному етапі при залученні різних типів джерел є актуальною проблемою. Це визначає науково-практичне значення даного дослідження.

Перша у світі спеціалізована науково-дослідна установа – Інститут демографії – створена в Україні 1919 р. (припинено діяльність 1938 р.). З 2002 р. почав роботу Інститут демографії і соціальних досліджень НАН України імені М.В. Птухи (Київ). Чільне місце серед відповідних наукових розвідок у цьому напрямку займають праці Ю. Корчака-Чепурківського, який відзначався глибоким розумінням характеру зв'язку демографічних і соціально-економічних процесів. Він розглядав відтворення населення як момент відтворення виробничих відносин. С. Томілін розробив власну концепцію циклічності глобального демографічного розвитку. Вагомим внеском у скарбницю демографічної науки стали праці А. Хоменка, П. Пустохода і М. Трацевського, В. Дмитровського, присвячені демографії української сім'ї, побудові таблиць шлюбності, розлучуваності, аналізу динаміки шлюбно-сімейних процесів [1].

Пріоритетними напрямками теоретичних досліджень Інституту в галузі демографії є розробка концептуальних засад розвитку населення України, концепції історичного розвитку сім'ї, аналіз механізму взаємодії соціально-економічного і демографічного розвитку, відтворення населення і його історичні закономірності, населення і довкілля в історичній взаємодії, проблеми якості населення, розвиток сім'ї та стабільність соціально-економічного розвитку, теоретичні аспекти державної політики народонаселення і політики в області міграції.

Історична демографія – наукова галузь, що вивчає минулі демографічні ситуації за допомогою використання дослідницьких процедур, якими володіють фахівці з різних історичних та демографічних дисциплін. Вона вивчає динаміку чисельності населення та інших демографічних та етновних характеристик територій, які увійшли до складу України, а також фактори впливу на демографічні процеси. Предметом вивчення її є природний та механічний (міграційний), соціальний рух населення, дослідження

=====

статеві-вікових та шлюбно-сімейних структур відповідних демографічних систем, мікро- та мезорівні демореальності, використовуючи нові для традиційної демографії методи та методики, а також інтеграцію соціальної та демографічної статистики на рівні конкретних історико-демографічних досліджень.

У філософських поглядах давніх філософів зароджуються перші демографічні уявлення (концепції перенаселення), в яких ставиться питання про визначення оптимальної кількості населення держави (Платон, Арістотель, Конфуцій). Так, вже Конфуція (VI-V ст.. до н.е.) спробував визначити ідеальну пропорції між кількістю землі, що обробляється та чисельністю населення. Оскільки порушення даної пропорції може привести до погіршення обробки землі при малій чисельності населення, а при великій щільності населення до злиднів, соціальної напруги. Платон (V-IV ст.. до н.е.) в своєму вченні про ідеальну державу відмічає його обов'язкову умову: вільне населення має складати 5040 чоловік. Він пропонує встановити певні норми шлюбних відносин – чоловіки можуть мати дітей тільки у віці від 30 до 55 років. Арістотель (IV ст.. до н.е.) вважав ідеальним державу з невеликою чисельністю вільного населення, що призводить до соціальної гармонії. Надлишок населення сприяє зростанню обурення і злочинності [3], [4].

Середньовіччя – домінували ідеї про позитивні наслідки зростання населення. Основоположником демографії є Дж. Граунт (J. Graunt), який опублікував книгу «Природні і політичні спостереження, зроблені за бюлетенями смертності» (Лондон, 1662). Ця книга є основоположною у трьох наукових дисциплінах – демографії, статистиці й соціології, які зародилися у формі політичної арифметики. Політична арифметика вивчала кількісні (статистичні) закономірності суспільних явищ і процесів (В. Петті). Класики політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо) вивчали взаємозв'язки між економічними факторами та відтворенням населення. описовий характер.

Як самостійна наука демографія оформилася у другій половині XIX ст. З'являються демографічні концепції, які пояснюють вплив історичних та соціальних чинників на демографічні процеси. Розвиток капіталізму сприяв у потребі вивчення народонаселення. Тому в другій половині XVII ст. починається формування демографії як науки, яка виявляє закономірності, формує базу емпіричних даних, розробляє методи дослідження й обробки даних, моделює демографічні процеси. В праці Т. Мальтуса «Досвід про закон народонаселення» (XIX ст.) було розглянуто тезу: здатність

населення до відтворення значно більша, ніж здатність землі забезпечити людей засобами існування (якщо чисельність населення зростає в геометричній прогресії, то засоби існування – в арифметичній). Звідси він виводить необхідність досягати оптимального співвідношення населення і засобів існування.

Вона веде свою історію ще з 1662, коли у Лондоні вийшла праця Дж. Граунта «Natural and Political Observations Mentioned in a following Index, and made upon the Bills of Mortality» («Природні та політичні спостереження про смерть»), у якій він вперше зробив спробу побудувати «лінію життя» – основу таблиць смертності та сформулював деякі закономірності руху населення. Аналізом демографічних даних займалися також В. Петті, Е. Галлей, Й.-П. Зюсьмільх. Розвиток демографії у 19 ст. пов'язаний з працями Л. Кетле, В. Фарра, Г. Майра, В. Лексіса, Г.-Ф. Кнаппа, Р. Бека [1, с.23].

Становлення і оформлення демографії як науки відбулося у 2-й пол. 19 ст., коли були систематизовані спостереження за населенням, здійснювалось узагальнення і осмислення конкретних статистичних даних. Цьому сприяло регулярне проведення переписів населення, налагодження системи реєстрування природного руху і міграції, а також розвиток знань у суміжних напрямках. У XIX столітті демографія стала науковою дисципліною з розвитком теорій, що пояснюють закономірності росту та змін населення. Теорії Мальтуса, Кондорсе та інших вчених визначили ключові поняття у галузі.

Система демографічних знань на українських землях почала формуватися значно пізніше, лише у 18 ст. Тоді почали проводитися обліки населення, була запроваджена система церковної реєстрації і статистичного обліку природного руху населення. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної демографічної думки у цей період зробили Г. Козицький, М. Мотоніс, В. Полетика, Ф. Тумановський, Я. Рубан, М. Антоновський [2, с. 12-13].

Найбільш поширеними на сьогодні є два тлумачення терміна "історична демографія". Вони наведені, зокрема, в словнику з демографії. Там зазначається, що терміном "історична демографія" називають студії з: а) історії розвитку демографічних досліджень; б) аналізу демографічних ситуацій в минулому, в періоди, коли була наявною надійна статистика. З цих двох тлумачень лише друге стосується власне демографії як окремої особливої дисципліни, однак воно не стільки виокремлює її з-поміж інших наук, скільки отожднює з демографічною статистикою [3].

=====

Історики та демографи ще не до кінця осмислили всі причини виникнення історичної демографії. Більшість із них вбачають їх у необхідності розробки "міждисциплінарних проблем", що потребують кооперації зусиль істориків і демографів, але вони не помічають того, що самі ці проблеми є наслідком певного рівня розвитку демографії та історії.

Сьогодні поступ демографічного знання відбувається значною мірою саме завдяки розвитку інтеграційних процесів, які, однак, пов'язані не з розробкою нових статистичних дослідницьких процедур, а із застосуванням традиційних методик демографічної статистики до аналізу емпіричних матеріалів, напрацьованих за межами демографії. Зокрема, використання методики побудови таблиць смертності та середньої тривалості життя людей при аналізі археологічних матеріалів дало змогу одержати додаткову інформацію про характер процесів відтворення населення на ранніх етапах суспільного розвитку, що, у свою чергу, створює підстави для формування нового розділу історичної демографії – палеодемографії.

Однією з основних характеристик історичної демографії є вивчення рівня народжуваності та смертності. Аналіз цих показників дозволяє реконструювати демографічні тенденції та визначати періоди зростання чи спаду населення. Вивчення сімейних структур, розмірів сімей, частоти шлюбів та розлучень надає унікальний погляд на суспільство та його еволюцію. Аналіз міграційних рухів та масштабів переселення важливий для розуміння розподілу населення та взаємодії різних культур. Вивчення статевого та вікового складу населення допомагає розуміти соціальні та економічні аспекти розвитку суспільства [3].

Усі дослідження з цього напрямку можна розподілити на ті, що здійснюються в дисциплінарних межах історії для вирішення тих чи інших завдань історичного пізнання, та на такі, що виконуються в дисциплінарних межах демографії з метою виявлення обумовленості сучасної демографічної ситуації особливостями демографічних процесів у минулому. Однак часом специфічні проблеми історичної демографії потребують того, щоб історики вирішували їх у співпраці з демографами, а демографи – у кооперації з професійними істориками [7, с.23-24].

Цікавою є думка історика Юрія Волошина: «Історична демографія в Україні насправді є, але про неї ніхто не знає. У червні цього року будучи на семінарі по історії народонаселення в інституті

Макса Планка в Німеччині, я побачив мапу регіонів Європи, котрі досліджуються учасниками семінару то виявилось, що Україна для європейських демографів є білою плямою. У 1960-х роках, коли всі ці квантитативні методики стали популярними в Європі, історична демографія почала розвиватися і в Радянському Союзі, але в Україні вона практично померла тільки з'явившись» [4].

Нині в історичній демографії все більше актуалізуються проблеми, розробка яких потребує залучення до вже традиційної кооперації істориків та демографів, а також фахівців ін. суміжних наук. дисциплін, перш за все етнографів, соціологів та економістів. Розширення та посилення кооперації фахівців різної наук. спеціалізації породжує необхідність координації їхніх зусиль, що неможливо без з'ясування ролі та функцій досліджень окремих властивостей, компонентів, сторін та фрагментів демоісторичної реальності в її осягненні як тотальності, цілісності.

У контексті усього сказаного сучасну історичну демографію можна визначити як наукову галузь, що вивчає минулі демографічні ситуації за допомогою використання дослідницьких процедур, якими володіють фахівці з різних історичних та демографічних дисциплін. На сьогодні доцільно вважати, що реальним об'єктом її є розвиток людства. Адже лише людство як таке є справжнім суб'єктом людської (демографічної) історії, а розвиток людства є людським (демографічним) змістом історії. Розуміння динаміки населення допомагає формувати та реалізувати ефективні публічні політики в галузі охорони здоров'я, освіти та соціального захисту [8].

Дослідження історичної демографії надає важливі дані для розуміння спадкоємності та розв'язання соціальних проблем. Сучасні галузі, такі як економіка та медицина, використовують дані історичної демографії для прогнозування розвитку націй та регіонів.

Отже, складний і суперечливий період, який переживає нині наша держава, ставить на порядок денний необхідність теоретичного аналізу соціально-економічних перетворень з урахуванням процесів, які зачіпають інтереси як окремої людини, кожної сім'ї, так і великих соціальних груп, усього населення. Розкриття зв'язків відтворення населення з розвитком суспільства стає центральним завданням сучасної демографії. Від того, яким буде кількісний і якісний склад населення країни або регіону, які існують тенденції вступу в шлюб або розлучення, народжуваності та смертності людей, у яких напрямках відбувається міграція населення, багато в чому буде залежати соціально-економічний, політичний і етнокультурне майбутнє країни.

=====

Історична демографія є ключовою галуззю, яка сприяє нашому розумінню того, як змінювалася та розвивалася людська популяція протягом великого періоду часу. Вивчення різноманітних демографічних процесів у минулому допомагає вирішувати сучасні проблеми та сприяє науковому розвитку соціології, економіки, медицини та інших галузей.

Література

1. Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України XX століття / НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. К., 2018. 224 с. URL: <https://idss.org.ua/monografii/Gl.pdf>
2. Голованова М. А. Демографія: навч. посіб. / М. А. Голованова, З. В. Каменєва ; Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського "Харків. авіац. ін-т". – Харків : ХАІ, 2020. 103 с.
3. Слюсар Л.І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Київ, 2021. 180 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%A8%D0%BB%D1%8E%D0%B1%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.pdf>
4. Юрій Волошин Історична демографія в Україні насправді є, але про неї ніхто не знає <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/517-yurii-voloshyn-istorychna-demohrafiia-v-ukraini-naspravdi-ie-ale-pro-nei-nikhto-ne-znaie>
5. Стешенко В.С. Демографія історична [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.
6. Романцов В. О. Історична демографія України XVIII – початку ХХІ ст. : спецкурс для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Романцов. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. 159 с.
7. Кислий О. Є. Демографічний вимір історії. К. : Арістей, 2005. 328 с.
8. Романов В. Історична демографія України XVIII – ХХІ ст. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2010. 160 с.

Українська повстанська армія на сторінках підручників з історії України для учнів 10 класу

Ключко Н. В., здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Потапенко М. В., кафедра історії України.

У пропонованій статті робиться спроба змістового аналізу підручників з історії України для учнів 10 класів в частині висвітлення діяльності Української повстанської армії в роки II Світової війни. Робиться спроба порівняльного аналізу схем представлення українського націоналістичного руху Опору на сторінках діючих шкільних підручників, встановлення їх сильних та слабких сторін.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів, рух Опору, II Світова війна, зміст освіти, шкільний підручник.

Важливою сторінкою в боротьбі за українську незалежну державу у XX столітті була діяльність Українською повстанської армії. У шкільних підручниках це питання висвітлено україн неоднорідно. Відтак, метою вказаної публікації є змістовий та порівняльний аналіз образу УПА на сторінках діючих шкільних підручників.

У підручнику з історії України для 10 класу авторства С. Кульчицького та О. Лебедевої Українська повстанська армія (УПА) характеризується як течія українського націоналістичного руху, яка діяла на території західних областей України під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки [2].

Основні тези підручника про УПА:

Передумови виникнення: Підручник вказує на складне становище українського національного руху на західноукраїнських землях у 1940-х роках, що зумовило виникнення УПА як збройного крила Організації українських націоналістів (ОУН).

Ідеологія та цілі: Підкреслюється, що УПА була тісно пов'язана з ОУН та поділяла її націоналістичну ідеологію, основною метою якої було створення незалежної Української держави.

=====

Структура та діяльність: Вказується, що УПА мала розгалужену організаційну структуру, що складалася з сотень, куренів, загонів та груп, які діяли на території західної України. Підручник описує основні методи боротьби УПА, включаючи партизанську тактику, диверсії та терор.

Боротьба з німецькими окупантами: Відзначається, що УПА активно протистояла німецьким окупантам, здійснюючи диверсії та напади на німецькі гарнізони. Вказується на участь окремих підрозділів УПА в антиєврейських акціях.

Протистояння з радянською владою: Після визволення України від німецьких військ УПА продовжувала збройну боротьбу проти радянської влади. Підручник підкреслює жорстокість радянських репресій, спрямованих на знищення повстанського руху.

Взаємини з населенням: Ставлення місцевого населення до УПА було неоднозначним. Деякі люди підтримували повстанців, надаючи їм притулок, їжу та інформацію, інші були нейтральними, а треті співпрацювали з радянською владою.

Причини поразки УПА: Вказується на низку причин, які призвели до поразки УПА, включаючи репресії радянської влади, зменшення підтримки з боку місцевого населення та внутрішні розбіжності в ОУН.

Отже, підручник С. Кульчицького та О. Лебедевої оцінює УПА як неоднозначне явище в українській історії, пов'язане з прагненням українського народу до свободи та незалежності. Водночас підручник відзначає і насильницькі методи боротьби, які застосовувала УПА, та її співпрацю з нацистським режимом в окремі періоди війни.

У підручнику "Історія України" для 10 класу авторства Ф. Г. Турченка Українська повстанська армія (УПА) характеризується як український націоналістичний рух, який діяв проти німецької окупації під час Другої світової війни та радянської влади у повоєнний період [6].

Основні тези підручника про УПА:

Ідеологія та цілі: Підручник підкреслює, що УПА була тісно пов'язана з Організацією українських націоналістів (ОУН) та виступала за створення незалежної соборної Української держави.

Формування та структура: Вказується, що УПА почала формуватися влітку 1942 року як збройне крило ОУН. Підручник описує організаційну структуру УПА, яка складалася з сотень, куренів та груп.

Діяльність проти німецьких окупантів: Відзначається, що УПА активно боролася проти німецьких окупантів, здійснюючи диверсії на комунікаціях, нападаючи на німецькі військові частини та проводячи пропагандистську діяльність.

Боротьба проти радянської влади: Після вигнання німців з України УПА продовжувала збройну боротьбу проти радянської влади. Підкреслюється, що радянська влада жорстоко придушувала повстанський рух, застосовуючи масові репресії та депортації.

Методи боротьби: Вказується, що УПА використовувала партизанську тактику боротьби, здійснюючи рейди, засідки та диверсії. Також підручник відзначає терористичні акти, які вчиняли окремі підрозділи УПА.

Взаємини з населенням: Підручник зазначає, що ставлення місцевого населення до УПА було неоднозначним. Деякі люди підтримували повстанців, інші були нейтральними, а треті співпрацювали з радянською владою.

Закінчення діяльності УПА: Вказується на те, що діяльність УПА поступово згасала на початку 1950-х років внаслідок репресій радянської влади та зменшення підтримки з боку населення.

Таким чином, підручник Ф. Г. Турченка оцінює УПА як важливе явище в українській історії, пов'язане з прагненням українського народу до свободи та незалежності. Водночас підручник відзначає і неоднозначність діяльності УПА, пов'язану з її насильницькими методами боротьби та ідеологічними розбіжностями всередині організації.

У підручнику "Історія України 10 клас" В. С. Власова, С. В. Кульчицького про УПА йдеться в розділі "Український національний рух у Західній Україні в 1939-1949 рр." [1]. У відповідному фрагменті тексту можемо виділити наступні смислові лінії:

Створення та діяльність УПА: Армія була створена в жовтні 1942 року на базі Поліської Січі (Організація Українських Націоналістів – ОУН-Бандери).

Мета: боротьба за незалежну Україну проти всіх окупаційних режимів (німецького, радянського, польського).

Структура: сотні, курені, групи. Командував УПА Роман Шухевич (псевдонім "Тарас Чупринка")

Тактика: партизанська війна, диверсії, рейди. УПА брала участь у визволенні західних областей України від німецьких військ. У 1943 році було створено Штаб УПА-Північ під командою Дмитра Клячківського ("Клим Савур") для боротьби з нацистами на території Волині та Полісся.

=====

Діяльність УПА в повоєнний період: Після Другої світової війни УПА продовжувала боротьбу проти радянської влади. Організація мала розгалужену мережу підпілля та збройних формувань. УПА вела партизанську війну, здійснювала збройні напади на радянські військові об'єкти, органи радянської влади та їхніх активістів. Радянська влада жорстоко переслідувала УПА та її прихильників. У 1947 році на території Західної України було проведено операцію "Вісла", в результаті якої понад 140 тисяч українців було примусово переселено в інші регіони СРСР. Протягом 1944-1956 років радянськими органами державної безпеки було ліквідовано понад 150 тисяч членів та прихильників УПА.

Значення діяльності: УПА стала символом українського національно-визвольного руху середини ХХ століття. Діяльність УПА сприяла збереженню української національної ідентичності в умовах радянської окупації. УПА була одним з головних чинників незалежнення України наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Разом з тим, у підручнику зазначаються і негативні аспекти діяльності УПА, такі як використання терористичних методів боротьби та колаборація з нацистами. Однак підкреслюється, що ці явища не були характерними для всього УПА і не повинні затінювати головну мету цієї організації – боротьбу за незалежність України.

У підручнику з історії України для 10 класу авторства О. Реєнта та О. Малія Українська повстанська армія (УПА) розглядається як націоналістичний збройний рух, що діяв на західноукраїнських землях під час Другої світової війни та в повоєнний період [5].

Основні тези підручника про УПА:

Політична основа: Підручник підкреслює, що УПА була тісно пов'язана з Організацією українських націоналістів (ОУН) та поділяла її націоналістичну ідеологію, спрямовану на створення незалежної української держави.

Створення та структура: Вказується на те, що УПА була створена в жовтні 1942 року як збройне крило ОУН. Підручник описує організаційну структуру УПА, що складалася з військових округів, груп і сотень.

Методи боротьби: Відзначається, що УПА використовувала партизанську тактику боротьби, здійснюючи диверсії, рейди та засідки. Також підручник звертає увагу на терористичні акти, які вчиняли окремі підрозділи УПА.

Боротьба з німецькими окупантами: Підкреслюється, що УПА активно боролася проти німецьких окупантів, особливо в період

відступу німецьких військ з України. Вказується на те, що окремі підрозділи УПА співпрацювали з нацистами в боротьбі проти радянських партизанів.

Протистояння з радянською владою: Після визволення України від німецьких військ УПА продовжувала збройну боротьбу проти радянської влади. Підручник зазначає, що проти повстанців були кинуті значні сили радянських військ і органів держбезпеки, що призвело до масових репресій та депортацій.

Взаємини з населенням: Ставлення місцевого населення до УПА було неоднозначним. Деякі люди підтримували повстанців, надаючи їм притулок, їжу та інформацію, інші були нейтральними, а треті співпрацювали з радянською владою.

Причини поразки УПА: Вказується на низку причин, які призвели до поразки УПА, включаючи жорстокі репресії радянської влади, зменшення підтримки з боку населення та внутрішні розбіжності в ОУН.

Підсумовуючи зазначимо, що підручник О. Реєнта та О. Малія оцінює УПА як неоднозначне явище в українській історії, відзначаючи як її боротьбу за незалежність України, так і насильницькі методи, які вона застосовувала.

У підручнику з історії України для 10 класу авторства О. Пометун та В. Гупана надається така інформація про УПА [4]:

Створення УПА: Українська повстанська армія була створена 14 жовтня 1942 року на з'їзді ОУН(б) у селі Тернобріддя Рівненської області. Головнокомандувачем був Роман Шухевич ("Тарас Чупринка").

Мета діяльності: Боротьба за незалежність України від німецької та радянської окупації. УПА прагнула створити самостійну українську державу.

Склад УПА: До складу армії входили члени ОУН, колишні вояки Української повстанської армії і добровольці. Загальна чисельність УПА досягала близько 100 000 осіб.

Характер діяльності: УПА вела партизанську війну проти німецьких та радянських окупантів. УПА також здійснювала каральні акції проти польського населення у відповідь на вбивства українців поляками.

Боротьба з УПА: Радянська влада розгорнула активну боротьбу проти УПА. Були створювані військові оперативні групи, зокрема, НКВС. До боротьби проти УПА були залучені польські військові формування.

=====

Загибель Шухевича: Головнокомандувач УПА Роман Шухевич загинув у перестрілці з радянськими військами 5 березня 1950 року.

Завершення діяльності УПА: Діяльність УПА поступово згасала через репресії та загибель багатьох її членів. Останні підрозділи УПА були розгромлені у 1954 році.

Вказаний підручник наголошує, що УПА була потужним національно-визвольним рухом, який боровся за незалежність України, але методи боротьби УПА, зокрема, каральні акції проти польського населення, викликають неоднозначну оцінку.

У підручнику "Історія України 10 клас" авторів М. М. Мудрого та О. Г. Аркуші тема УПА розглядається в розділі "Україна після Другої світової війни" [3].

Навчальний матеріал має наступну структуру: Початок діяльності УПА (Української Повстанської Армії) після окупації України нацистами у 1941 році. Структура, ідеологія та мета УПА. Діяльність УПА під час Другої світової війни: партизанська боротьба проти нацистських та радянських окупантів. Післявоєнна боротьба УПА проти радянської влади. Військові дії та репресії проти УПА. Причини поразки УПА: перевага радянських сил, зовнішні чинники (відсутність міжнародної підтримки), внутрішні розбіжності.

Загалом вказаний підручник подає збалансовану оцінку діяльності УПА, визнаючи її роль у боротьбі за українську незалежність, але також відзначаючи використання насильницьких методів і протистояння радянському уряду.

Особливості підручника авторства М. Мудрого та О. Аркуші є хронологічний виклад матеріалу, а також інтеграція до навчального тексту документів й ілюстративних матеріалів – фотографій, карт і таблиць.

В підсумку можемо стверджувати, що у опрацьованих шкільних підручниках, які написані на основі діючої навчальної програми, різним аспектам діяльності Української повстанської армії відведено належну увагу. УПА в більшості з них представлена як потужна партизанська армія, яка відіграла важливу роль у збереженні й розвитку української державної традиції. Разом з тим маємо констатувати цілий ряд недоліків текстів аналізованих шкільних підручників в частині висвітлення діяльності УПА. По-перше, недостатнім є рівень персоніфікації УПА. З-поміж видатних її діячів систематично згадується фактично лише Роман Шухевич. По-друге, виклад матеріалу більшості підручників є констатуючим й не залишає місця для самостійного опрацювання учнем джерел.

По-третє, значна частина авторських колективів оминає увагою етнічні чистки УПА по відношенню до польського населення та конфлікт із радянськими партизанами, або вдається до спрощених пояснень. Варто відмітити якісну зміну текстів підручників 2010 та 2018 років. Останні більш одностайні у позиціонуванні УПА як форми українського національно-визвольного руху. Важливу роль у покращенні навчальних текстів про УПА відіграло би використання їх авторами мемуарної літератури й архівних документів.

Література

1. Власов В., Кульчицький С. Історія України. 10 клас. Київ, 2018. 256 с.
2. Кульчицький С., Лебедева Ю. Історія України. 10 клас. Київ, 2010. 286 с.
3. Мудрий М., Аркуша О. Історія України і світ. 10 клас. Київ, 2018. 288 с.
4. Пометун О., Гупан Н. Історія України. 10 клас. Київ, 2018. 256 с.
5. Реєнт О., Малій О. Історія України. 10 клас. Київ, 2010. 240 с.
6. Турченко Ф. Історія України. 10 клас. Київ, 2010. 302 с.

Основні етапи еміграції українців до Канади

Кресан В. В., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Крупенко О. В., кафедра історії України.

У статті автор висвітлює історію української міграції до Канади, починаючи з кінця XIX століття і до сьогодення. Розглядаються основні етапи переселення, їх причини та особливості, а також соціально-економічні умови, які спонукали українців шукати кращого життя за океаном.

Ключові слова: міграція, українська діаспора, українці в Канаді, соціальна інтеграція, асиміляція.

Діаспора українців у Канаді є однією з найбільших та найактивніших спільнот за межами України, котра налічує близько 1,4 мільйона осіб. Міграції співвітчизників до країни почалася в середині XIX століття і продовжується дотепер, формуючи унікальну культурну та соціальну картину в канадському суспільстві. Процес переселення на сучасному етапі до Канади відбувається на фоні різноманітних викликів, у першу чергу, це повномасштабне вторгнення, економічні труднощі та соціальні зміни в Україні. Саме це зумовлює актуальність обраної проблематики, її науково-практичне значення.

Метою дослідження є спроба схарактеризувати соціальні аспекти міграції української діаспори в Канаду, проаналізувати чисельність українців, які виїхали і повернулися, з'ясувати вплив соціально-економічних факторів на ці процеси.

Щодо історії діаспори необхідно передусім розглянути існуючі тлумачення самого поняття. Так, зокрема, в Українському Радянському Енциклопедичному Словнику зазначено, що діаспора – це розсіяння по різних країнах народу, вигнаного завойовниками за межі батьківщини [1, с. 609]. У Новому словнику іншомовних слів діаспора (з грецької «розсіювання») характеризується як сукупність представників якого-небудь народу, який живе поза історичною батьківщиною в новому районі поселення [11, с. 202]. Пізніше українські дослідники характеризували вітчизняну діаспору як

«українську спільноту за межами батьківщини» [3, с. 919]. З огляду на зазначені критерії, найближче до комплексного визначення діаспори підійшов Володимир Євтух. Діаспорою він називає частину етносу, що з певних причин опинилася в іноетнічному середовищі й не втратила своєї етнічної самобутності. Головною ознакою діаспори дослідник обґрунтовано вважає сформовану організаційну структуру [3, с. 44].

Починаючи з XIX–XX століть, термін став використовуватися ширше для позначення будь якої етнічної чи національної спільноти, яка проживає за межами своєї історичної батьківщини. У XX столітті соціологи та історики почали використовувати поняття "діаспора" для вивчення феномену міграційних спільнот. У 1991 році Вільям Сафаріан запропонував типологію діаспори, визначивши її як групу, що зберігає зв'язок із батьківщиною, має колективну пам'ять про неї та підтримує ідентичність у чужому середовищі. Стосовно сучасного значення поняття діаспори, то слід відзначити, що вона охоплює не лише вигнання чи примусове переселення, а й добровільну міграцію, спричинену економічними, соціальними або політичними факторами [3, с.44].

Історію української діаспори в Канаді можна розділити на два етапи: перший охоплює період часу з кінця XIX ст. до 1991 р., та новітній – з 1991 р. по сьогоднішній день.

Особливістю дослідження історії української діаспори в Канаді першого періоду кінець XIX ст. – 1991 рр. було, зокрема, домінування праць зарубіжних українців та започаткування західної історіографії проблеми. При цьому дослідженням історії української громади в Канаді займалися учені самої діаспори, науковці в Україні. Серед дослідників, що стояли біля витоків історіографії української діаспори в Канаді, потрібно виокремити канадських істориків 1930-х рр. Ч. Янга та Д. Гіббона. Перший з них дослідив тогочасне становище української етнічної групи на території держави, особливості її асиміляції. Джон Гіббон одним із перших описав причини та шляхи переселення українців до Канади [3, с.14].

Із 1950-х рр. набула популярності тема створення українських громадських організацій в Канаді та розвитку їх мережі. Зокрема, інституції першої половини XX століття, серед яких: Канадська ліга визволення України, Конґрес українців Канади та інші, представлені у дослідженні Л. Луцюка [9]. Автором було використано більше 300 інтерв'ю та введено до наукового обігу значну кількість архівних матеріалів. Доволі важливим предметом досліджень фахівців з

історії української діаспори стала соціальна адаптація українців в Канаді.

Якщо говорити про хвилі української міграції до країни, деякі дослідники виділяють навіть шість хвиль, проте в даному дослідженні варто звернути увагу на перші три хвилі. Перша хвиля відзначалась початком трудової імміграції та формуванням української громади. Перша імміграція українців до Канади почалася з того, що канадський міністр внутрішніх справ Сіфтон (1897–1903) розгорнув на західноукраїнських землях агітацію за переселення до Канади. Уряд Канади безкоштовно роздавав іммігрантам землю для заселення канадських степів. Перші переселенці оселилися в Манітобі, Саскачевані й Альберті, де переважно займалися фермерством [9]. Також слід відзначити, що дана хвиля була переважно селянською.

У квітні 1892 р. невелика кількість родин із села Небилів (район Калуша у Галичині) поселилась на північному сході від Едмонтону. Перед ними Канаду відвідали Василь Еленяк та Іван Пилипів, які спонукали ці приїзди. Однак усі ці переселення були маленького масштабу, в основному опираючись на сімейних і сусідських контактах [10]. Якщо вдаватись до статистичних даних, то за період першої хвилі еміграції до Канади приїхало близько 170 тисяч українців, емігрантів із Галичини й Буковини, які в основному поселились у кордонах сьогodнішніх Альберти, Саскачевану та Манітоби. Проте, слід зазначити що не всі українці поселились на фермах, багато стало працівниками індустрій пов'язаних із освоєнням земель, а також деякі українці стали працювати у містах. Кінцем першої хвилі еміграції можна назвати, по-перше, це початок першої світової війни, а по-друге, поява несприятливих економічних умов.

Говорячи про другу хвилю міграції, то вона була значно меншою, ніж перша та була пов'язана з припиненням існування Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної республіки. В період 1922-1939 років загалом до Канади виїхало 68 тисяч українців, в основному з Галичини та Буковини, але вперше і з Волині, яка опинилась у кордонах польської держави [10]. Серед такої кількості людей вже були не тільки селяни та робітники, а також і представники інтелігенції. На цей раз вони оселились не лише в степах Західної Канади, а й у промислових містах східної частини країни.

Також можна згадати про конфлікт між першою хвилею міграції та другою. Нова міграція, у якій знаходилось також немало учас-

ників визвольної боротьби 1917-1922 рр., вплинула на українську діаспору і стала причиною конфлікту між першою імміграцією, зорієнтованою на канадські справи та новою хвилею, яка проявляла більше зосередження на покинутій батьківщині та визвольній справі [10]. Стосовно даної хвилі імміграції варто зазначити, що під час неї активно розвивалася українська громада, а саме почали створюватись культурні організації, преса та медіа, виникати молодіжні організації. Слід відзначити газети "Український голос" та "Новий шлях", котрі стали важливим джерелом інформації для української громади. Серед молодіжних організацій можна відзначити "Пласт", яка виховувала молодь у патріотичному дусі та заохочувала до збереження мови та традицій. Варто також згадати таку організацію як Український народний дім, яка створювалась у багатьох містах як місце для зустрічей громади або для проведення свят, театральних постанов чи лекцій.

Якщо говорити про третю хвилю, то вона була спричинена Другою світовою війною та політичною ситуацією у Східній Європі, що примусило українців шукати прихистку поза межами батьківщини. Близько 37 тисяч із них знайшло постійне місце проживання у Канаді. Серед біженців були представники різних професій і галузей науки, й мистецтва [10].

Після Другої світової війни сотні тисяч українців перебували в таборах для біженців та військовополонених у різних країнах Європи. Серед них було чимало людей, вивезених з України на примусові роботи в нацистську Німеччину, колишні вояки УПА, борці за незалежність України, які відмовилися повертатись до Радянського Союзу. Вони не забули Голодомор 1932-1933-го років і сталінські репресії 1937-1939-го років, у яких загинули мільйони українців. Під час «третьої хвилі» імміграції українці переважно селилися у великих містах Східної Канади, у Торонто та Монреалі, де працювали переважно на великих фабриках і заводах [9]. Також варто зазначити, що дана хвиля переселення була найбільш впливовою на українців за попередні. Українці за короткий час включились у діяльність різних установ, поповнювали їх та допомагали змінити імідж української імміграції. Чисельніша кількість інтелігенції у третій хвилі спричинилась до більшої активності поселенців у різних ділянках науки, в тому числі й українознавства, а також в уряді та бізнесі.

Основними проблемами, з якими стикались українці третьої хвилі були дискримінація, відсутність житла та важкі умови праці. У

=====

деяких випадках українців асоціювали з колишніми ворогами Канади через радянську пропаганду. Також через брак коштів і високий попит на житло українці жили в переповнених помешканнях, часто в тимчасовій забудові або спільних квартирах. Якщо підсумувати по третій хвилі іміграції то можна прийти до висновку, що попри значні труднощі, вона стала важливим етапом формування української діаспори в Канаді. Біженці, котрі врятувались від війни, а також репресій, змогли не лише адаптуватись до нових умов, але й зробили значний внесок у соціальний, культурний та політичний розвиток як української громади, так і для Канади в цілому. Таким чином, українська еміграція до Канади – це не лише історія пошуку кращих умов життя, а й приклад стійкості, працьовитості та відданості своїй культурній спадщині. Вона показує, як українці, попри всі труднощі, змогли інтегруватися в нове суспільство, не втративши власної ідентичності, і водночас зробили вагомий внесок у розвиток своєї нової батьківщини.

Історія української еміграції до Канади – це багатогранний процес, що охоплює понад століття та включає кілька хвиль переселення, кожна з яких мала свої причини, особливості та виклики. Починаючи з кінця XIX століття, українці їхали до Канади у пошуках кращого життя, економічних можливостей та свободи. Перша хвиля (1891–1914) складалася переважно з селян, які освоювали канадські прерії, засновуючи там перші українські поселення. Друга хвиля (1918–1939) відзначалася активним формуванням громадських, релігійних та культурних організацій, що стали основою для консолідації української діаспори. Третя хвиля (1945–1955) принесла до Канади політичних емігрантів та біженців, які втекли від наслідків Другої світової війни та репресій радянської влади. Незважаючи на труднощі інтеграції, мовний бар'єр та дискримінацію, українці цієї хвилі змогли зробити значний внесок у розвиток канадського суспільства.

Згодом українська громада стала невід'ємною частиною культурного, соціального та політичного життя Канади. Її представники впливали на освітню систему, економіку, мистецтво й навіть державну політику країни. Сьогодні українська діаспора в Канаді є однією з найбільших у світі, активно підтримує Україну на міжнародній арені та зберігає свої національні традиції.

Література

1. Бажан М. Український Радянський Енциклопедичний Словник. Київ: Кабарга, 1966. Т. 1. 856 с.
2. Білушак Т. Популяризація історико-культурної спадщини української діаспори в Канаді. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 310 с. URL: <https://www.academia.edu/42068708> (дата звернення: 23.02.2025).
3. Євтух В. Українська діаспора: соціологічні та історичні студії. Київ: Фенікс, 2003. 228 с.
4. Luciuk L. Searching for place: Ukrainian displaced persons, Canada, and the migration of memory. 25th ed. Toronto: University of Toronto Press, 1953. 576 p.
5. Макар В. Внесок української діаспори у формування канадського мультикультуралізму // MediaForum. 2024. № 5. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/589> (дата звернення: 22.02.2025).
6. Надтока Г. М., Потіха З. А. Українська діаспора в Канаді: історіографічний огляд // Історична панорама. 2021. № 32. URL: <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4426> (дата звернення: 22.02.2025).
7. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2002. 1136 с.
8. Солонська Н. Усна історія українських переселенців до Канади: перша хвиля імміграції // Наукові записки Острозької академії. 2016. № 25. С. 134–145. URL: <https://eprints.ou.edu.ua/id/eprint/5846> (дата звернення: 22.02.2025).
9. Українці в Канаді: від першої хвилі імміграції дотепер. Світовий Конгрес Українців. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/ukraïnczi-v-kanadi-vid-pershoi-hvili-immigracziï-doteper/> (дата звернення: 15.11.2024).
10. Українці у Канаді – від хлібного колоска до Уейна Грецького. Історична Правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/-4d581f9dc286a/> (дата звернення: 15.11.2024).
11. Шевченко Л. І. Новий словник іншомовних слів. Київ: Арії, 2008. 672 с.

Священнослужителі в соціумі Наддніпрянської України XIX ст.

Малько В. В., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник: доц. Крупенко О. В., кафедра історії України.

У статті автор зосередився на дослідженні соціальних позицій духовенства в період поступового витіснення релігійної догматики із суспільної свідомості. Дане питання висвітлено у світлі міжконфесійних відносин православної, римо-католицької та греко-католицької церков.

Ключові слова: церква, священнослужителі, православ'я, католицизм, уніатство, освіта, братства.

Священнослужителі завжди мали і зберігають сьогодні сильний вплив на світогляд населення через освіту і місійну діяльність. У XIX ст. їх соціальна база розчиняється в нових реформаторських та просвітницьких ідеях, які провокували переформатування світоглядних установок. Відбувався перехід від аграрного до капіталістичного суспільства, яке генерувало нові ідеї, хоча в більшості населення залишалося традиційним, патріархальним, консервативним і малоосвіченим. Царський режим не втрачав надій зберегти своїх помічників в управлінні народними масами та пропаганді на плаву.

Православна церква зберігала свої соціальні позиції через місійну та просвітницьку діяльність. За сприянням та ініціативою держави вона розширювали мережі церковнопарафіяльних шкіл, популярних серед селянства. В 1859 році київський митрополит Ісидор видав розпорядження: «чтобы во всех местечках и сёлах, где ещё не заведены училища, были открыты в самых домах священников школы...» [11, с. 226]. Викладацька діяльність приносила щорічний прибуток дякам і псаломщикам в 250-500 руб. Зависока вартість навчання робила церковнопарафіяльну освіту малодоступною. Спалхіяльні ради частково вирішували проблему спеціальними дозволами на відкриття шкіл грамот для селянських дітей.

На жаль, збори священниками коштів на будівництво шкільних приміщень не вирішували проблему матеріального забезпечення сфери освіти (100 руб. в рік на одну школу). Від цього страждали умови навчання і якість освіти, яку доводилося отримувати переважно в хатинах, які перебували в аварійному стані. Можливо дані обставини разом із не досить ефективними методами викладання робили освіту надто бідною для задоволення всіх духовних потреб населення. Згубним чинником був дефіцит освітніх закладів, кількість яких єпархіальні ради у своїх звітах завищували. Наприклад, 13 грудня 1895 року до неї звернулася громада с. Михайлівки Тиврівської волості щодо відкриття в селі школи грамоти [7, с. 77]. Позитивним моментом у цій історії була їх турбота про педагогічну освіту. Член Подільської єпархіальної училищної ради М. Бунін висунув програму педагогічних курсів для вчителів церковнопарафіяльних шкіл [18, с. 219]. У 1866 році в освітню програму Чернігівської духовної семінарії ввели курс педагогіки.

Суспільні трансформації XIX століття, бюрократизація православного духовенства і його зловживання своїм становищем завдали серйозного удару їх позиціям. Про це свідчить не один випадок позбавлення парафій священників, не бажаючих прийняти православ'я; заняття благодійністю по кілька парафій у корисливих цілях; хабарі за дозвіл дотримуватися своєї віри. Церкви наживались на тяжкій праці селян на церковних володіннях, а служителі дозволяли собі споживацьке і дещо нахабне ставлення до своїх підлеглих. Вони вимагали від селян на власні кошти будувати будинки, що було непосильним тягарем для останніх.

Представники кліру завищували відробіткову ренту, вимагаючи виділяти на сільськогосподарські роботи всі вихідні дні влітку. Особливо болісно це відчували кріпаки, які не встигали виконувати треби і не завжди мали можливості сплачувати податки. Це викликало обурення серед населення. Православна церква Правобережної України поставала «яблуком розбрату» між російською та польською елітою, тому деяким її представникам часто доводилося змінювати конфесію – унія або православ'я.

Зростаюча соціальна напруга між духовенством і селянством вимагала від уряду негайних заходів. Такими стала категорична заборона розмов між ними на політичні теми і розпорядження продовжити традицію зичування урядових наказів саме у церкві, вірогідно для міцнішої прив'язки народу, чий рівень довіри до церковної догматики поступово падав. На жаль, притча вправно

використовувала нововведення на свою користь. Наприклад, на 1835 рік держава збільшила кількість земельних наділів церкви до 100-150 десятин, про що з часом забула і знову обмежила землеволодіння, викорінювала трудову повинність.

Соціальні конфлікти між церквою і мирянами та пошуки останніми віри в пізньопротестантських ученнях, опозиційна діяльність старообрядців щораз розхитували позиції православної церкви. Тому разом із урядом вона шукала порятунку в організації православних церковних братств на зразок західноукраїнських та західнобілоруськи ренесансних і ранньомодерних традицій.

Братства Лівобережжя з'явилися в 80-х рр XIX ст. Перше з них братство Св. Михайла при Свято-Михайлівській церкві було засноване в 1888 р. [17, с. 223]. На Правобережжі подібні організації виникали вже в 60-х рр. XIX ст., що спричинено місіонерською діяльністю Римо-католицької церкви, протестантських деномінацій, православних сект, язичницьких культів та інших релігійних меншин. Їх завданнями були: благоустрій та будівництво нових храмів, зміцнення віри і моральності населення, викорінення пияцтва, хуліганства, виховування та надання освіти у душі православної церкви. На подібні заходи 50 духовних та світських осіб пожертвували 2770 руб. Держава зі свого боку вимушена була реагувати на польське повстання 1863-1864 рр., можливу тому і взяла під свій контроль православні церковні братства з їх фінансами та майном для власного ідеологічного озброєння [17, с. 221].

Після приєднання Правобережної України до Російської імперії структури католицизму ставали осередками польської національної ідеї. Після повстання 1830-1831 рр. російський уряд запровадив ряд адміністративних заходів для обмеження їх впливу через секуляризацію майна на користь православних. Натомість католицьке духовенство виставляло уряд за гонителя святої віри, а себе її жертвою; розпалювало серед вірян релігійний фанатизм, ворожість та ненависть до Росії; зберігало свій сильний вплив на свідомість парафіян. У 1840-1861 рр. у православ'я навернулось у Київській губернії – 4 поляки, Подільській – 21, Волинській – 5. Ксьондзи проводили антидержавні проповіді, панахиди за жертвами антикатолицької та антипольської політики, агітували проти навчання дітей у православних училищах і шлюбів католиків із православними. Уряд призначив цензорів для перевірки рукописів проповідей і постійного нагляду за монастирями, згідно ухваленого 22 квітня 1828 р. імператором Миколою I «Статутом духовної цензури».

Священнослужителі теж вдавалися до боротьби з конкурентами і ворогами, зокрема обкрадали будинки православних, паплюжили їх церковні образи і реліквіти.

У 1840 році головний натхненник царської політики придушення польськості в Україні Д. Бібіков розглядає «справу про переслідування кармелітами кріпаків-православних аби отримати змогу конфіскувати всі церковні маєтності». Таким чином, 130 тис. католиків перевели зі сфери польського впливу до православного [3, с. 142]. Будівництво нових костелів і каплиць зводили на нівець. У 1861 році у Подільській єпархії нараховували 87 кам'яних і 10 дерев'яних костелів, 81 каплицю та 6 монастирів [8, с. 92]. За даними В. Дізендорфа в колонії Ямбург у 1798 р. створили першу католицьку церкву [2, с. 47]. На 1832 р. в ній проживало 578 католиків, а при костьолі функціонувала школа на 107 учнів. У 70-х рр. XIX ст. були сформувані Катеринославський, Бахмутський та Маріупольський деканати.

Наприкінці XVIII ст. розпочався нетривалий період вільного розвитку римо-католицького шкільництва. Під тиском уряду в школах впровадили російське письмо і читання. Реформи Олександра I посприяли встановленню політичної самостійності Польщі, з підтримкою римо-католицизму як провідної релігії поляків. Це покращувало освіту, зосереджену в руках католицьких священників. Наприклад, на з'їзді Подільської дієцезії 3 березня 1804 р. ченці пообіцяли зайнятися вихованням молоді і виявили бажання створити приходські школи при монастирях. Домініканки, браїлівські кармеліти, ярловецькі та яновські бернардини зобов'язались утримувати школи в ряді правобережних міст. На жаль, після 1813 р. освітню діяльність РКЦ підпорядковали Департаменту Духовних Справ Інших Віросповідань Міністерства внутрішніх справ, який у 1832 р. ліквідував мережу римо-католицьких парафіяльних шкіл у Волинській і Подільській губерніях. Це спричинило перехід частини римо-католицьких парафіяльних шкіл у підпілля, що серйозно вдарило по русифікації системи освіти. Через загрозу польських заворушень уряд дозволив відкрити парафіяльні католицькі школи, які після польського повстання знову повернулись у підпілля у зв'язку із секуляризацією. У 1866 р., імператор Олександр II наказав ліквідувати Кам'янець-Подільську дієцезію.

Наприкінці XVIII ст. імператор Павло I заборонив силові засоби приєднання уніатів до інших конфесій, дозволив судові розслідування, до яких причетні уніатські священнослужителі тільки за

=====

присутності православних та уніатських депутатів. Секуляризація земель руйнувала добробут церкви, а отже провокували міжконфесійні конфлікти. Справу погіршували урядові реформи, які призвели до втрати значною частиною уніатів своєї ієрархії. Спочатку уніатським священикам навіть забороняли відправляти службу та надавати треби вірянам. Вони потрапили у залежність від православної церкви, тому під тиском репресій та скрутного матеріального становища переходили у православ'я.

Виокремлення 16 липня 1805 р. уніатського департаменту на чолі з Полоцьким єпископом І. Лісовським посилює позиції греко-католицької церкви. У повітах із малою кількістю католицьких та уніатських церков дозволяли мати для обох обрядів одного депутата-католика або уніата. Це дало духовенству можливість на офіційному рівні захищати свої права, але посилює суперечки між унією та православними священиками, які не завжди закінчувались позитивно для одних через тиск інших. Уніатські депутати отримали змогу повертати колишніх вірян, вирішувати конфлікти духовенства через церкви та каплиці, долати майнові суперечки.

У 20-х рр. XIX ст. розпочалася нова хвиля міжконфесійних конфліктів, більшість із яких провокувала російська влада. Значна частина уніатських церков перейшла до православного відомства, багато священиків-уніатів залишилися з паствою, але без храмів. Тому уніати вдавалися до служби в католицьких або православних каплицях, храмах до 18 травня 1829 р. Нестача каплиць посилювалася, а уніатську церкву вже вели до подальшого об'єднання з православною, тому у католико-уніатських конфліктах перевага була за уніатами. Проте, ці обставини не заважали їх співпраці. Наприклад, католицькі священики часто виконували уніатським селянам духовні треби слов'янською мовою. На прохання парафіян с. Малі Коровичі Чуднівського повіту Волинської губернії католицький священик М. Левинський за допомогою уніатського дячка під час свята Богоявлення не тільки відправляв службу, але й святив воду за уніатським обрядом. [13, с. 105] Уніатські священнослужителі відправляли католицьку літургію, що призвело до переходу частини їх парафіян та священиків у католицизм.

Отже, духовенство Наддніпрянщини являло собою строкатий соціальний стан суспільства XIX ст. Найкращі соціальні позиції мали православні церковні службовці – посередники між владою та народом і помічники у питаннях управління та ідеології. Це пояснює їх захист із боку держави, за сприянням якої вони здобули

найширшу соціальну базу на фоні інших конфесій. Певну загрозу становили поширення з 60-х рр. XIX ст. пізнопротестантських релігійних учень та месійна діяльність римо і греко-католицької церков. Ті, в свою чергу, у боротьбі за суспільні позиції зберігали вплив на соціум шляхом просвітництва. Особливо відзначилась католицька церква, чії освітні заклади надавали більш якісну освіту, ніж уніатська.

Література

1. Баковецька О. О. Римо-католицька церква України в умовах загострення революційної ситуації в Російській імперії в 60-х роках XIX століття. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки. 2012. Вип. 3.33.
2. Баковецька О. О. Римо-католицька церква Східної України в XIX столітті. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя 2014. вип. XXXVIII.
3. Баяс Ірина. Вплив греко-католицького духовенства на суспільно-політичне життя Волинської губернії в другій третині XIX ст. Краєзнавство. Київ. 2013. № 4. Діанова Наталія. Херсонська єпархія наприкінці XIX ст. (на матеріалах міста Берислава). Краєзнавство. Одеса. 2010. № 3.
5. Іскра Світлана. Освітня діяльність Римо-католицької церкви на Поділлі в умовах опору російському царизму у XIX – на початку XX століття. Наукові записки ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2018. Вип. 26.
6. Кирієнко О. Ю. Здійснення цензурного контролю за літературою релігійного змісту у Київському духовному окрузі (1828-1857 рр.). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ. 2016. Вип. XXV.
7. Кошопан О. Ф. Стан церковної початкової освіти в Подільській губернії в другій половині XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2011. № 4.
8. Козій Олександр. Соціально-громадська функція Римо-католицького духовенства Поділля у середині XIX століття. Проблеми гуманітарних. Історія. ВИПУСК 34.
9. Крапивний Я. М. Педагогічна майстерність як домінантна складова педагогічної дії у працях церковних діячів Чернігівщини XVIII – XIX ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: психологія і педагогіка. 2015. випуск 43.
10. Крижановська О. О. Держава й церква в уявленнях селян Правобережної України доби скасування кріпосного права. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ. 2006. Вип. XII.
11. Курінна Т. М. Витоки культурно-освітньої діяльності православної церкви й багатодійності на Середньому Подніпров'ї, Поліссі та Потясменні наприкінці XVIII – середині XIX ст. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Черкаська обл. 2010. Вип. XVIII.

12. Лось Валентина. Уніатська церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. Віпр. ред. Л. А. Дубровіна. К. 2013. 300 с.

13. Опря І. А. Криза російської православної церкви як передумова поширення пізньопротестантських віровчень у Правобережній Україні у 60-ті рр. XIX – на початку XX. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Кам'янець-Подільський. 2011. Вип. XX.

14. Саламаха М. П. Освітня діяльність чину св. Василя Великого на Правобережній Україні кінця XVIII – першої третини XIX ст. Наукові записки: Серія «Історичне релігієзнавство». 2011. Випуск 4.

15. Сергієнко В. Г. Становлення мережі православних церковних братств Лівобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст. Гужіївські історичні читання. 2013. Випуск 6.

16. Степаненко Г. В. Шкільна діяльність православного духовництва Правобережної України та процес підготовки парафіяльної й освітньої реформ 1864 р. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ. 2012. Вип. XX.

17. Степаненко Г. Культурно-освітня діяльність православного духовництва Поділля (XIX – початок XX ст). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ. 2001. Вип. II.

Археологічні дослідження Чернігівської губернії XIX – початку XX століття за матеріалами часопису «Київська старовина»

Пархоменко Я. О., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Кириленко С. О., кафедра історії України.

У публікації подається короткий огляд історії становлення часопису «Київської старовина», її внесок у розвиток історичних знань та пропагування археологічних досліджень. Аналізуються наукові розвідки присвячені давній історії Чернігівщини, археологічним дослідженням здійсненим на території Чернігівської губернії XIX – початку XX століття.

Ключові слова: Київської старовина, Чернігівська губернія, Північно-Дніпровське Лівобережжя, археологія, давньоруські старожитності, курганні поховання.

Зростаючий інтерес до дослідження періодичних видань є закономірною реакцією на сучасні гуманітарні тренди. Політичні трансформації в Україні останніх десятиліть, що супроводжувалися процесами демократизації та децентралізації, а також посиленна увага до регіональної історії, підкреслили важливість цих джерел для розуміння культурних процесів. Періодичні видання – це не просто пасивні носії інформації, а активні учасники формування громадської думки та культурних кодів. Аналіз їхнього змісту дозволяє реконструювати картину суспільного життя різних епох, досліджувати еволюцію ідей, цінностей та світоглядів, а також виявити механізми впливу на масову свідомість. Особливу цінність періодичних видань становить їхня здатність фіксувати мову, менталітет, побут і звичаї різних соціальних груп. Вивчення лексики, стилістики, тематики публікацій дає змогу простежити динаміку мовних процесів, зміни у сфері культури і повсякденного життя.

Відкриття архівів наприкінці XX століття стало справжнім проривом у гуманітарних дослідженнях. Це надало науковцям безпрецедентні можливості для розширення джерельної бази та проведення комплексних аналізів. Сучасні інформаційні технології, зокрема цифровізація фондів, дозволяють здійснювати пошук і аналіз великих обсягів даних, що значно прискорює дослідження.

=====

Відхід від ідеологічних догм минулого відкрив нові горизонти для наукового дослідження дорадянської історії, зокрема її друкованої спадщини. Якщо раніше оцінка періодичних видань та їхніх авторів визначалася виключно через призму революційної боротьби, то сьогодні дослідники звертають увагу на професіоналізм, гуманістичні ідеї та внесок у розвиток української культури. Особливий інтерес викликають археологічні матеріали, які дозволяють глибше пізнати історію, культуру та менталітет українського народу.

Дорадянська історіографія, зокрема її періодичні видання, сьогодні активно вивчається. Проте, незважаючи на численні дослідження, питання археологічних досліджень, висвітлених на сторінках журналів того часу, залишаються недостатньо розробленими. Хоча такі видання, як «Основа», «Зоря» і «Київська старовина», вже стали предметом детального аналізу, археологічний компонент їхнього змісту часто залишається поза увагою дослідників. Наприклад, А. Животко у своїй роботі «Історія української преси» докладно описує розвиток згаданих журналів, але не приділяє достатньо уваги археологічним матеріалам, які вони публікували. М. Г. Палієнко у своїх дослідженнях «Київської старовини» зосереджується на питаннях цензури, боротьби за українську мову та використанні історичних джерел, однак археологічний аспект також не є центральним у її роботах [11, с. 5].

"Основою бібліографічного аналізу журналу "Київська старовина" (1882-1906) та його продовження "Україна" слугує систематичний покажчик, складений І. Ф. Павловським. Цей покажчик, що охоплює переважну більшість опублікованих матеріалів, дозволяє детально проаналізувати тематичну структуру та джерельну базу цих видань, які відігравали важливу роль у формуванні свідомості українців та розвитку наукового дискурсу кінця XIX – початку XX століття. Особливу увагу приділено археологічним матеріалам, які відображають різноманітні аспекти українського побуту, культури та історії, зокрема народні звичаї, обряди, матеріальну культуру і т.д.

У контексті загальноєвропейських тенденцій до вивчення фольклору та археології, українські інтелектуали активно популяризували ідеї національної самоідентифікації через дослідження народної культури. Журнали "Київська старовина" та "Україна" стали важливими платформами для обговорення цих питань. Для аналізу археологічних матеріалів було застосовано метод тематичної класифікації, що дозволило виявити основні напрямки

досліджень українських археологів того часу, зокрема інтерес до побутової культури, фольклору та історії українського села.

У другій половині XIX століття українське суспільство переживало значний підйом національно-культурного відродження, який був частиною ширшого процесу формування національних рухів у Європі. У цей період відбулося становлення ідеї української нації як окремої культурної, історичної та політичної спільноти. Це стало основою для створення інтелектуальних та культурних ініціатив, серед яких особливе місце займало видання "Київської старовини". Виникнення цього журналу було зумовлене кількома важливими передумовами про які ми зараз й поговоримо. У XIX столітті в українському суспільстві поступово наростала зацікавленість вивченням власної історії, культури та мови. Це було викликано прагненням зберегти національну ідентичність у складних умовах політичного домінування Російської імперії, де українська мова та культура зазнавали утисків. Українська інтелігенція, як-от історики, письменники, археологи та етнографи, докладала значних зусиль для збереження пам'яті про минуле українського народу. Археологічні розкопки, публікація історичних документів, фольклорні записи та інші наукові проекти сприяли формуванню інтересу до національної спадщини. Саме ця хвиля зацікавлення стала основою для створення видань, зокрема "Київської старовини", що популяризували історичні дослідження [6, с. 473].

До появи "Київської старовини" в Україні практично не було друкованих видань, які б системно займалися дослідженням української історії, археології, етнографії та культури. Більшість українських публіцистичних і наукових матеріалів друкувалися в російських журналах, де українська тематика часто спотворювалася або підпорядковувалася імперській ідеології. Ця ситуація спонукала українських науковців до створення власного друкованого майданчика, який би став джерелом достовірної інформації про українське минуле. "Київська старовина" була покликана заповнити цю прогалину та стати платформою для наукових дискусій і популяризації української історії.

Український національний рух, що почав активніше розвиватися з середини XIX століття, вимагав створення культурних інституцій, які б сприяли консолідації нації. Однак розвиток української культури та мови стикався з численними обмеженнями з боку Російської імперії. Зокрема, після Валуєвського циркуляра 1863 року та Емського указу 1876 року українська мова в офіційній освіті,

книгодрукуванні та журналістиці зазнала утисків. Попри це, інтелігенція знаходила способи обійти ці обмеження через використання російської мови як основної в наукових публікаціях, зберігаючи при цьому українську тематику. "Київська старовина" виникла саме в такому політичному контексті, коли питання національної культури було невіддільним від загальних зусиль збереження української ідентичності [6, с. 474].

У XIX столітті в Європі археологія та історія як науки переживали бурхливий розвиток. Українські вчені, такі як Володимир Антонович, Олексій Лазаревський та інші, активно долучалися до цих процесів. Зростання кількості археологічних відкриттів і досліджень на території України створювало нагальну потребу в публікації наукових результатів у спеціалізованих виданнях. Це стосувалося як розкопок стародавніх поселень, так і досліджень архівів, що стосувалися козацької доби та Гетьманщини. "Київська старовина" стала тим виданням, яке дало змогу публікувати результати цих досліджень, забезпечуючи фахову дискусію серед науковців. Українська інтелігенція другої половини XIX століття усвідомлювала свою місію не лише як носія знань, а й як провідника ідей національного відродження. Вона прагнула донести історичну правду до широкої аудиторії. Заснування "Київської старовини" стало одним із способів виконання цієї місії. Журнал сприяв формуванню нової наукової еліти, яка намагалася не лише вивчати минуле, а й інтегрувати його в суспільне життя, роблячи історію інструментом національного самоствердження.

Археологічна тематика займала важливе місце у виданні. Публікації в цьому розділі включали: Звіти про археологічні розкопки, зокрема результати експедицій у Київській, Чернігівській, Полтавській губерніях. Аналіз знайдених артефактів, таких як стародавні монети, кераміка, зброя, прикраси, сакральні предмети. Статті про стародавні міста і поселення, зокрема розвідки про Київ, Чернігів, Переяслав. Публікації про археологічні з'їзди, що відбувалися у Києві та інших містах. Археографічні матеріали включали друк історичних документів, таких як гетьманські універсали, акти магдебурзького права, судові записи, які проливали світло на правову, економічну і соціальну систему України в минулому [11, с. 4-18].

На сторінках видання друкувалися звіти про археологічні розкопки, що сприяло популяризації цієї галузі. Описані дослідження курганів, стародавніх поселень і артефактів стали основою для відновлення історичного знання.

Таким чином журнал «Київська старовина» був так би мовити «острівцем» де були зібрані праці по археології, історії, побуту і т.д. українського народу, він став потужною опорою народу який відокремлював себе від шовіністичної імперії, вона стала не просто науковим журналом, а символом інтелектуального опору та збереження української ідентичності, вона не лише сприяла розвитку історичної науки, а й допомагала формувати національну свідомість, що було особливо важливо в умовах імперського тиску.

З далеко не повного тематичного аналізу зробленого на сторінках часопису, «Київська старовина» осолової уваги заслуговують публікації «Археологічна знахідка в Чернігові» в храмі імені св. стратотерпців Бориса і Гліба, знайшли людські рештки, а саме два скелета, в похованні було знайдено медальйони, разом із медальйонами знайдено два срібні, окислені, ланцюги. Крім описаних речей, знайдено з ними разом три золоті сережки овальної форми і 8-ми золотих кілець. Автор приходить до таких висновків, що в розкопаній випадково могилі було поховано в трунах, двох якихось знатних осіб жіночої статі, можливо, чернігівську боярину та її доньку часів князя Давида Святославича або його сина [12, с. 174-178].

Наступна праця яка вміщена в часописі це стаття «До питання про вироблення критерію для класифікації курганів за типами», яка була видана Завітневичем В. З. автор розглядає питання за якими критеріями та яким способом повинен керуватися археолог при дослідженні кургану, Автор приходить до таких висновків, що археолог повинен вміти користуватись порівняльним методом звісно цим методом може скористатися тільки той, хто має в своєму розпорядженні необхідні для цього знання: не можна порівнювати того, чого не знаєш, порівняльний метод важкий і для багатьох осіб, що записали себе в археологи, абсолютно недоступний. Але без серйозного застосування його до нашої науки остання ніколи не звільниться від тієї сваволі, яка панувала в той час [71, с. 255-267].

У своїй публікації «Змієвий вал в Чернігівській губернії» яка була видана А. Білецьким-Носенком автор розглядає роль валу у часи Київської Русі. В ході дослідження, слід зазначити, що вал проходить через паралельно течії річки Остри, Це місце в літописі більшість дослідників пояснюють тим, що Володимир зводив нові укріплення, розширюючи східну частину свого князівства проти навали різних ворожих народів, особливо степових кочівників. Таким чином, святий Володимир, не тільки захистив навколишні

села та селища, а й не допустив ворогів до Києва та Чернігова, а також зробив безпечним плавання річкою Десною. Автор приходе до таких висновків, що, по-перше, рів і вал, що йшли паралельно руслу річки Остра, мали оборонне значення, що, по-друге, будівництво цього валу слід віднести, ймовірно, до часу Володимира Великого, і що, по-третє, цей оборонний вал має бути «визнаний найпівнічнішим з усіх подібних споруд на території Півночі» [3, с. 95-98].

У публікації під назвою «Дослідження та розкопки» написана редактором Науменко В. П., розглядається пам'ятки місцевої старовини а саме Чернігівщини та як допомогти зберегти пам'ятки. Гр. П. С. Уварова, здійснила ряд поїздок для огляду та дослідження пам'яток місцевої старовини, Перша їзда була здійснена у м. Козелець (Чернігівська губернія). Мета її – огляд собору, що знаходиться тут, у середині XVII століття, за рахунок графа К. Розумовського, за планом знаменитого художника будівельника Растреллі збудовано величний соборний храм на честь Різдва Божої Матері. В результаті швидкої смерті будівельника та його матері Н. Д. Розумовської, соборний храм, не забезпечений вкладом на його ремонт і утримання, а також завдяки бідності та нечисленності не тільки соборного приходу, а й усього міста, занепав [8. с. 174-178].

В часописі «Київська старовина» автори також не обходять і тему курганів. «Розкопки кургану при с. Лугівці, Мглинськ. у. Чернігів, губ.» редактором якої був В. П. Науменко, в цій роботі описував стан та знахідки кургану. Лугівський могильник розташований на високому березі річки Іпуть, займає площу від 1 до 1,4 десятини і містить 30 курганів. Більшість курганів збереглися в цілому вигляді, заввишки від 1,2 до 3-х аршин і діаметром 10-12 аршин, автор приходе до такого висновку, що характер могильника і похоронний тип вказують на те, що Лугівський могильник – слов'янський, порівняно пізній [10. с. 79].

Дотичною до цієї теми є старожитності кінця XIX поч. XX століття які були зафіксовані в Чернігівській губернії, зокрема уваги заслуговують такі роботи в публікації Біляшевського М. Ф. «Археологічний з'їзд у Київ» Н. Є. Бранденбургом у рефераті «Аборигени Київського краю». Матеріалом для реферату послужили розкопки курганів, зроблені в різний час референтом у Київській губ. З них він виділив в особливу групу ті кургани, де були виявлені кістяки в скорченому положенні. Фарбовані скелети фігурували ще в одному

рефераті – проф. Лілеєва – «Розкопки курганів поблизу Ніжина»; розкопано тутешніх 16 курганів, і в них скелети й частини домішок домовин виявилися пофарбованими червоною фарбою – факт, уперше досліджений у Чернігівській губернії [5, с. 399-412].

Близькою до цієї теми є старожитності кінця XIX поч. XX століття які були зафіксовані в Чернігівській губернії, зокрема уваги заслуговують такі публікації Антоновича В. Б. «Питання з археології та історії південної Русі, що обговорювалися на 3-му археологічному з'їзді в Києві.» Багатьма вченими зроблено було в Україні безліч розкопок. У губерніях Київської, Волинської, Полтавської, Подільської та Чернігівської такі дослідники як Бобринський О. О., Бранденбург М. Ю., Мазараки, Антонович В. Б., Гамченко, пані Мельник, пані Абаза, Радзимінський, Хвойко, Житинський, Беляшевський і багато інших розкопали приблизно 4000 курганів, це дало змогу в XIX не тільки зробити спробу встановити поховальні типи різних племен, які населяли українські землі, але й навести порядок з їхніми поховальними типами, що населяли Україну у доісторичний час, але, у деяких випадках, і провести точні межі розселення різних племен у доісторичну епоху життя даного краю [2, с. 3-4].

Таким чином, «Київська старовина» була протягом чверті століття науково-дослідним осередком українознавства. У її виданні брали участь понад 300 авторів та кореспондентів. За програмою журнал був історичним виданням, що зумовлювало вибір тем, пов'язаних із проблемами історичного розвитку українського народу, а також із суміжними з історією областями – археологією.

Історичні матеріали журналу є дослідницькими статтями та джерельними публікаціями. Ці публікації відображають у своєму змісті історичний процес та дають можливість вивчати минуле українського суспільства. Дослідницькі матеріали журналу, безпосередньо відображаючи наукові концепції їхніх авторів, типові для епохи їхнього створення тенденції, відіграють роль важливого джерела для вивчення історичної думки, ідей та поглядів української громадськості кінця XIX – початку XX ст.

Для «Київської старовини», було характерним переважання конкретно – історичних досліджень над працями синтетичного, узагальнюючого характеру, що є характерними рисами так званого документального фундаменталізму. Це було як результат бурхливого процесу накопичення фактичного матеріалу, що вимагає фіксування в історичній літературі, так і нерозробленості методики історичних спостережень.

Література

1. Антонович В. Питання з археології та історії південної Русі, що обговорювалися на 3 археологіч. з'їзді в Києві. Київська старовина. 1899. №8. С. III–VII.
2. Антонович В. Чудовий скарб. Київська старовина. 1899. №10. С. 1–2.
3. Білецький Носенко А. Змієвий вал в Чернігівській губ. Київська старовина. 1898. №3. С. 95–98. (Д.).
4. Біляшевський М. Чудовий скарб великокнязівської доби. Київська старовина. 1901. №10. С. 120–132.
5. Біляшівський М. Археологічний з'їзд в Києві. Київська старовина. 1899. №10. С. 107–120; №11. С. 270–276; №12. С. 399–412.
6. Грицюта М. С. «Киевская старина». Українська літературна енциклопедія. Київ: «Українська радянська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 1990. Т. 2. С. 473 – 474.
7. Завітневич В. З. До питання про вироблення критерію для класифікації курганів за типами. Київська старовина. 1890. №5. С. 255– 267.
8. Науменко В. П. Дослідження та розкопки. Київська старовина. 1899. №10 С. 174 – 178
9. Науменко В. П. Нововідкритий стінний живопис у м. Новгород Сіверську. Київська старовина. 1897. №6. С. 102–103. (Д.).
10. Науменко В. П. Розкопки кургану при с. Лугівці, Мглинськ. у. Чернігів, губ. Київська старовина. 1902. №4. С. 79. (Д).
11. Палієнко М.Г. Журнал «Київська старина» в громадському та науковому житті України (кінець XIX початок XX ст..) / Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 1994. 21 с.
12. Ханенко А. Археологічна знахідка в Чернігові. Київська старовина. 1883. №5 С. 174–178.
13. Хатемкинъ. До пам'ятників недавньої сторони в м. Козельці. Київська старовина. 1898. №12. С. 413–424.

Розвиток медицини на українських землях під час Кримської війни 1853–1856 рр.

Полонець Д. П., здобувачка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Крупенко О. В., кафедра історії України.

У статті розглядається процес розвитку медицини в Україні та вплив на це Кримської війни 1853–1856 рр. Авторка зосереджує увагу на діяльності Миколи Пирогова та його загальний внесок у польову хірургію. Ідеї вченого започаткували створення чіткої системи сучасного медичного забезпечення військ. Стаття розкриває деякі аспекти формування структури управління медичною службою на війні. Показаний подальший розвиток медицини після закінчення Східної війни.

Ключові слова: Кримська війна, медицина, бойові дії, Україна в XIX ст., хірургія.

Медицина є досить важливою та актуальною темою особливо у воєнний час. На прикладі Кримської війни якраз можна зрозуміти процеси розвитку та еволюції медицини. Також варто звернути увагу, що стаття буде корисна і в пізнавальному плані, тому що показує перше використання таких звичних речей, як, наприклад, гіпс. Таким чином, актуальність дослідження визначається об'єктивною оцінкою історичних аспектів, які впливали на становлення медицини в Україні.

Проблема розвитку медицини в період війни 1853–1856 рр. досліджувалася багатьма провідними вітчизняними та іноземними науковцями. Зокрема, це Ю. Вороненко, Я. Радиш, О. Грандо, І. Сорокіна. Однак, навіть зважаючи на достатню кількість праць, на сьогодні необхідним є детальніше вивчення окремих аспектів обраної теми.

Кримська або як ще називали її в радянській історіографії Східна війна стала однією із наймасштабніших війн другої половини XIX ст. Майже вперше в світовій історії у війні брали участь не дві або три країни як зазвичай, а більше 20, серед яких навіть такі провідні держави як Англія та Франція. Україна, яка на той момент

=====

перебувала в складі Російської імперії, прийняла на себе основний удар — в південних областях України проходила основна частина всіх бойових дій. Але не лише територією відбулася наша земля. Половина, а це 50% в армії і 70% серед флоту, хто брав участь у бойових діях, були українцями. Ці події вдарили як по людському, так і по матеріальному ресурсу українських земель [1].

Протистояння країн було не тільки військовим, а також ідеологічним, зокрема прогресивні, економічно потужні європейські країни проти відсталого та консервативної Російської імперії. На той час імперія все ще спиралася на застарілий кріпосницький лад, що значно гальмувало її економічний розвиток на фоні суперників, та окрім цього все ще комплектувала свою армію за рахунок рекрутства, що давно уже втратило свою ефективність. Така прірва між сторонами конфлікту якраз і призвела до принизливої поразки імперії, але і показала необхідність змін аби вийти на рівень інших держав. Локально, потроху цей механізм починав рухатись та окреслювати лінію майбутніх змін, які скоро повинні були спалахнути глобально. Особливої уваги на тлі постійних битв потребувала медицина, інша сторона конфлікту також це розуміла.

Першими про необхідність організації догляду за пораненими та допомогу лікарям почали задумуватись країни союзники, які воювали проти Російської імперії. Першою, хто погодився допомагати пораненим була Флоренс Найтінгейл — сестра милосердя, яка працювала в лікарні Лондона. Спочатку вона разом зі своїми помічницями доглядала за солдатами союзників у Туреччині, а уже згодом відправилася до Криму. Флоренс розробила свій власний метод догляду за хворими і поступово впроваджувала його в побут. Слідуючи всім етапам та дотримуючись санітарних норм, їй вдалося звести смертність до мінімуму [7, с. 21].

У той час, коли європейські солдати отримували належну медичну допомогу, солдати імперського війська навіть не виживали від отриманих у бою поранень, тому що лікувати їх було нікому. Однією з перших, хто став на боротьбу за життя поранених, стала Дар'я Михайлова або як пізніше її стали називати Даша Севастопольська. Після смерті її батька під час битви при Синопі Дар'я продала все своє майно та на виручені кошти закупила ліки, бинти для перев'язок та підводу і вирішила своїми силами допомагати пораненим [2]. Вона робила все, що могла аби зберегти більше життів, зокрема перевозила поранених у госпіталь до міста. Саме на таких поодиноких ініціативах і трималось життя поранених у цій

війні аж до прибуття в листопаді 1854 р. на фронт відомого хірурга Миколи Пирогова.

Учений-лікар добровільно прибув із Санкт-Петербурга у супроводі кращих лікарів, а також першого загону медсестер, серед яких були 13 киянок, дружин, сестер та дочок загиблих захисників. Стан тодішньої польової медицини був просто жахливим. Коли Микола Пирогов прибув до міста, перше ж що він побачив, то це майже дві тисячі поранених, які лежали на брудних матрацах. Картина була жахливою, лікарі екстренно оперували тяжко поранених, які чекали допомоги уже 3 тижні від отриманого поранення. За їх вказівкою було також розподілено поранених за ступінню тяжкості травм [3].

Взагалі, Пирогов був новатором та фактично основоположником польової медицини сучасного зразка. Ще до Кримської війни він уперше провів операцію на полі бою та випробував досить складну формулу ефірного наркозу. У 1854 р. ним була створена і використана нерухома гіпсова пов'язка, завдяки якій значно збільшились шанси на правильне зростання кінцівки. Окрім цього Пирогов уперше розділив усіх медсестер на три категорії: сестер-господинь, сестер-аптекарок та перев'язувальних сестер. Для кожної із них він розробив спеціальні інструкції дій на будь-який випадок [8, с. 4-5].

У 1854-1855 рр. під час Кримської війни М. Пирогов двічі виїжджав на театр військових дій і безпосередньо брав участь в організації медичного забезпечення бойових дій військ і в лікуванні поранених, був ініціатором залучення жінок («сестер милосердя») до догляду за пораненими на фронті. Його вважають засновником учення про медичне сортування. Він вважав за необхідне мати в медичних установах, призначених для прийому поранених і хворих і надання їм кваліфікованої допомоги, сортувальний та операційно-перев'язувальний підрозділи, а також підрозділ для легкопоранених, а на шляхах евакуації – сортувальні госпіталі.

Велике значення не тільки для військово-польової хірургії, але і для клінічної медицини в цілому мали праці М. Пирогова з проблем іммобілізації і шоку. Він вперше у військово-польовій практиці використовував крохмальну пов'язку при складних переломах кінцівок. Він також вперше наклав в польових умовах гіпсову пов'язку. Пирогову належить детальна характеристика патогенезу, виклад методів профілактики і лікування шоку; описана їм клінічна картина шоку є класичною. Він описав також струс мозку, газовий набряк тканин, виділив особливу форму патології, відому тепер під назвою «ранові виснаження».

=====

Правильна організація діяльності як самих медиків, так і медсестер, почала давати свої позитивні результати. Звичайні люди віддавали свій транспорт та худобу, щоб створити так звані «транспортні поїзди» для транспортування поранених подалі всередину країни. Майже всі госпіталі на той час були переповнені, тому небайдужі жителі сіл розміщували їх у себе. Селянські хати вміщали під своїм дахом як мінімум по 10 солдат, які потребували лікування, тому селяни доглядали за ними. Поряд із цим, навіть шпиталі утримувалися місцевим населенням, забезпечувались провіантом. Більш заможне населення робило пожертвування на користь захисників, наприклад, із Волині було надано 115 тис. рублів на лікування поранених та хворих [4, с. 12].

Реалії Кримської війни наглядно показали необхідність покращення умов як польової медицини, так і взагалі медицини. Цю важку задачу частково взяв на себе той самий Микола Пирогов. Після закінчення бойових дій він все ж таки вирішив пов'язати своє подальше життя з Україною. Тепер, у 1855 р., коли його було призначено попечителем Одеського навчального округу, лікар змінив свою діяльність на менторську та поставив перед собою мету – підняти рівень загальної освіченості та відкрити медичні факультети при основних українських університетах.

За всі свої роки перебування в Одесі він зробив для міста безліч корисного, в тому числі покращення санітарного благоустрою міста та поліпшення водопостачання. Пізніше, на аналогічній посаді в Києві основна частина цього проміжку була проведена у розвитку медичного факультету. Пирогов проводив лекції, практичні заняття, де ділився практичними навичками при допомозі пораненим, брав участь в операціях, де навчав молодих спеціалістів. Напевно, найголовнішою його метою було не тільки підняти рівень освіти, а й зробити її більш загальнодоступною. Внаслідок доступності освіти такою мала б стати й медицина. Також лікар опікувався інститутом медсестринства та вкладався в його розвиток. До кінця свого життя він не полишав своєї улюбленої справи й Україну, з якою пов'язав усе своє життя [3]. Репутація М. Пирогова як практичного хірурга була настільки ж висока, як і його репутація вченого. Видалення молочної залози або каменю із сечового міхура, М. Пирогов здійснював за 1,5 – 3 хв. Під час Кримської війни в головному перев'язному пункті Севастополя 4 березня 1855 року він зробив 10 ампутацій менш ніж за 2 години.

Уже в 1864 році після проведення земської та судової реформ стали помітні перші результати підходу Пирогова. Найбільшим по кількості студентів був саме медичний факультет. Медиків та фельдшерів було настільки багато, що майже в кожному населеному пункті був свій фельдшер, який міг надати першу допомогу абсолютно безкоштовно. Через меценатську підтримку кошів на медицину було достатньо, що й зробило її загальнодоступною. Більш доступнішими стали й вакцини та ліки. Медики поступово доносили до місцевого населення важливість правил гігієни, здорового харчування та як це запобігає зараженню різним епідемічним хворобам як, наприклад, дифтерія чи сифіліс. Поширення медицини в маси значно підняло рівень життя серед населення. Покращилося і становище самих лікарів, їх плата за роботу стала значно більшою, надавалися відпустки тривалістю навіть до чотирьох місяців [4, с. 6-8].

Підводячи підсумки, можна сказати, що після Кримської війни стало зрозуміло, що всі сфери життя, зокрема медицина, потребують оновлення. Тодішнє лікування було просто жахливим, поранені не отримували належної допомоги, а смертей від поранень було більше, ніж втрат під час самих битв. Якраз у такий час і починає свою діяльність Микола Пирогов, який намагається об'єднати під своїм керівництвом новоутворений медсестринський корпус та кращих хірургів, які тільки змогли долучитися до цього. Він довів, що лише шляхом організації та дисципліни можна було досягнути небаченої ефективності, навіть без урахування його інноваційних технологій. Тому підняття рівня освіченості, поглиблене використання практичних знань вивело медицину в Україні на новий рівень та навіть зробила її доступнішою, ніж раніше.

Література

1. Україна в Кримській (Східній) війні 1853-1856 pp. edu.vn.ua. URL: https://cprvmr.edu.vn.ua/uploads/main_folders/IST/2022_2023/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9.docx 18.11.2024
2. Волковинський В., Реєнт О. Україна у Кримській війні 1853-1856 pp.: Київ, 2006. 211 с.
3. Пирогов Микола Іванович (1810-1881) КНУ імені Тараса Шевченка: веб-сайт. URL: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/pirogov/> 18.11.2024
4. Земська медицина в Україні. Healt.ua: веб-сайт. URL: <https://health-ua.com/article/17638-zemska-medycyna-v-ukran> 18.11.2024
5. Історія Криму в запитаннях та відповідях: збірник. Київ, 2015. 527 с.

6. Молчанов В. Що ми знаємо про участь українців у Кримській війні?: наукове видання. Крим: шлях крізь віки: Історія у запитаннях та відповідях. Київ, 2014. 235-239с.

7. Шевченко А. Історія розвитку сестринської справи в Україні та світі: збірка. м. Берислав, 2020. 54 с.

8. Неділько Р. Історичні та географічні аспекти розвитку медсестринства в Україні: Львів: Інвестиції: практика та досвід №16. 2016.

Український Рух Опору в роки Другої світової війни: історичний аспект

Понусь В. І., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник: доц. Страшко Є. М. кафедра історії України.

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових оцінок українського руху Опору в роки Другої світової війни, зокрема прорадянської течії. У статті розглянуто доробок української історіографії щодо згадуваної проблеми, акцентовано увагу на нових підходах, що виникли внаслідок залучення нових джерел та переосмислення ідеологем. Спираючись на доступний комплекс джерел та історичної літератури розглядаються основні проблеми та питання, радянського партизанського руху на початкових етапах війни, його демографічні та соціальні аспекти, а також взаємодія партизан і місцевого населення.

Ключові слова: радянський партизанський рух, Україна, Друга світова війна, національно-визвольний рух, історіописання, організація партизанської боротьби.

Актуальність теми дослідження радянського партизанського руху в Україні в роки Другої світової війни обумовлена необхідністю фундаментального переосмислення історії цього явища в контексті сучасних наукових підходів. Протягом останніх десятиліть вітчизняне історіописання зробило значний крок уперед, відкриваючи нові архівні джерела, що дозволяє сформуванню більш об'єктивного та всебічного погляду на події партизанської боротьби радянської течії руху опору.

Сучасні дослідження спрямовані на аналіз комплексних аспектів діяльності радянських партизан, зокрема їхніх відносин з українським національно-визвольним рухом та аналізу концепцій їх збройної боротьби тощо. Зазначимо, що особливу увагу приділяють темам, що залишалися поза увагою в радянській історіографії: стихійності партизанського спротиву на початкових етапах війни, соціальних і демографічних аспектах участі населення в партизанських загонах, а також взаємодії партизан і місцевих громад.

=====

Останні десятиліття характеризуються зростанням зацікавленості українських істориків до вивчення радянського партизанського руху в Україні в роки Другої світової війни (1941–1944). Це зумовлено необхідністю переосмислення та звільнення від ідеологічних нашарувань, які панували в радянській історіографії, а також прагненням ліквідувати численні прогалини в дослідженні цього явища. Сучасний науковий підхід передбачає об'єктивний аналіз і всебічне висвітлення складного й суперечливого розвитку радянського руху Опору, що залишається актуальним навіть через 80 років після завершення війни.

Протягом останніх тридцяти років в Україні сформувалася ґрунтовна історіографічна традиція дослідження цієї теми. Значний внесок у її розвиток зробили такі науковці, як О. Гогун [3], А. Кентій і В. Лозицький [5], [6], М. Коваль [7], [8], В. Кучер [9], О. Лисенко [10], І. Патриляк і М. Боровик [12], [13], [14], М. Слободянюк [15], А. Чайковський [18] та інші. Історичні розвідки згаданих науковців охоплюють широкий спектр питань – від аналізу джерел та історичних концепцій до дослідження конкретних подій і персоналій. Завдяки їхній роботі історія радянського партизанського руху набуває більшої наукової об'єктивності та фактологічної обґрунтованості.

Відмітимо той факт, що сучасна українська історіографія значно розширила горизонти дослідження радянського партизанського руху, поповнившись вагомими науково-довідковими [17] та археографічними працями [2], [16]. Ці видання аналізують мало-відомі аспекти діяльності партизанських формувань, вводячи в науковий обіг значний масив раніше недоступних матеріалів. Вони сприяють формуванню більш об'єктивного погляду на історію цього явища, з урахуванням його суперечливих аспектів, відносин із українським національно-визвольним рухом, а також внутрішніх конфліктів серед партизанських підрозділів. Праці українських дослідників, опираючись на широкий спектр документальних і статистичних матеріалів, дають змогу глибше зрозуміти масштаби народного опору нацистському режиму в Україні. Об'єктивно аналізується збройна боротьба в тилу Вермахту, визначаються її сильні та слабкі сторони [10].

Серед останніх досліджень питання вивчення Руху Опору, слід звернути увагу на доробок українського історика І. Капаса [4]. Згадана праця спирається на досить солідну джерельну базу і висвітлює аспекти, які протягом всього періоду радянської влади

була практично недоступними для всебічного вивчення. Це обмеження зумовлювалося як ідеологічними факторами, так і відсутністю вільного доступу до документальних матеріалів.

Безумовним позитивом історичних розвідок українського науковця є те, що автор вперше в сучасній історіографії здійснив спробу поєднати аналіз подій, що стосуються організованих та стихійних форм опору німецько-румунським окупантам. Окрему увагу приділено процедурам обліку та перевірки складу нерегулярних військових формувань, а також затвердженню їхніх звітів, визнаючи певну категорію громадян як учасників партизанського руху [4].

Ще одним історіографічним напрямком є дослідження значення партизанського руху, є акцент науковців на нереалізованих можливостях його організації на тимчасово окупованих територіях України та вплив цього фактора на бойові дії. Історики у своїх роботах зазначають, що радянське військово-політичне керівництво не повною мірою усвідомлювало стратегічне значення України у загальному плані боротьби в тилу німецької армії. Окрему критику викликає діяльність центральних органів влади СРСР та УРСР у питаннях підготовки та координації партизанської боротьби, а також недостатнє матеріально-технічне забезпечення підпільних формувань [4, с. 397–398].

Досить актуальним в даному контексті є роботи І. Патриляка [12], [13], [14] та М. Боровика. Автори зазначають, що радянське керівництво спочатку мало сумніви щодо перспектив розвитку партизанського руху в Україні. Це зумовлювалося поширеними уявленнями про нібито нелояльність українського населення до радянської влади та можливі випадки «зради» комуністичного режиму [14, с. 273].

Цікавими є думки істориків А. Кентія [5], [6] і В. Лозицького, що радянське керівництво побоювалося передачі зброї та спорядження українським партизанам, оскільки існувала загроза їхнього використання противниками радянського режиму. Вони вважають, що значна частина українського населення мала сильні національно-визвольні настрої, які за певних умов могли перерости в боротьбу не лише проти німецьких окупантів, а й проти радянської влади [6, с. 398].

Отже, аналізуючи нові архівні джерела та історичну літературу на основі наведених міркувань українські історики дійшли висновку, що радянський партизанський рух на окупованих територіях

України не набув статусу самостійної сили, здатної самостійно подолати німецькі війська. Він відігравав здебільшого допоміжну роль у загальному контексті бойових дій Червоної армії на фронтах німецько-радянської війни. Недостатня ефективність використання радянською стороною партизанської боротьби підтверджується статистичними даними, наведеними А. Кентієм та В. Лозицьким. Зокрема, лише приблизно 10% зареєстрованих учасників партизанського руху, що становило близько 50 тисяч осіб, брали активну участь у збройній боротьбі проти нацистських окупантів в Україні [5, с. 531, 538].

Досить суттєвим досягненням української історичної науки є те, що сучасні вітчизняні дослідники, застосовуючи антропоцентричний, гуманістичний та україноцентричний підходи, переглянули радянську концепцію «всенародної боротьби в тилу ворога». Вони дійшли висновку, що теза про загальнонародний характер партизанського руху в Україні не витримує наукової перевірки й не має достатніх демографічних і соціальних підтверджень [4, с. 7–8]. Також стало очевидним, що радянські історики, керуючись офіційними партійними директивами, значно перебільшували роль комуністичної партії у створенні та керівництві партизанським і підпільним рухом. Вони надмірно героїзували та романтизували учасників цього руху, уникаючи критичного аналізу діяльності партійного керівництва, окремих його представників і вищих органів влади, зважаючи на політико-ідеологічні обставини [7, с. 270–271], [9, с. 16].

Також, перспективним напрямком досліджень українських істориків є висвітлення проблематики радянського партизанського руху яка раніше залишалася поза науковим дискурсом або замовчувалася [14, с. 550]. Зокрема, вони аргументовано вказують на слабкість та нескординованість партизанського спротиву в перші роки німецько-радянської війни, що пояснюється обмеженою соціальною базою руху та загальним невдоволенням населення політикою сталінського режиму напередодні війни. Додатковим фактором стала специфіка радянської військової доктрини, яка недооцінювала значення партизанських дій і будувалася на хибних уявленнях про швидку перемогу над агресором із мінімальними втратами та перенесенням бойових дій на територію супротивника [18, с. 130].

Перегляд усталених уявлень про радянський партизанський рух сприяє його деміфологізації. Зокрема, сучасні дослідники

розглядають партизанські загони не як класичні повстанські формування, а як спеціалізовані диверсійні підрозділи, що діяли виключно за наказами центрального керівництва [14, с. 219–220]. Вони отримували матеріальне забезпечення з-за лінії фронту, формувалися з ініціативи радянських силових структур і підпорядковувалися командуванню, а не інтересам місцевого населення [18, с. 134].

Крім того, в українській історіографії висловлюються сумніви щодо достовірності офіційних даних про чисельність учасників партизанського руху, його бойові досягнення та втрати. Дослідники, зокрема П. Брицький [1, с. 61], О. Гогун, А. Кентій [5, с. 65–75], М. Коваль [7, с. 7–8], С. Макарчук [11, с. 12–22] і М. Слободянюк [15, с. 561], звертають увагу на тенденцію радянської влади до завищення статистичних показників. Вони вказують на систематичне внесення неточних даних у звіти партизанських командирів, свідоме коригування офіційних документів і багаторазове переглядання архівних матеріалів з метою усунення негативної інформації.

Сучасні дослідження радянського партизанського руху продовжують виявляти нові аспекти його діяльності, які потребують глибшого вивчення. Зокрема, одним із важливих питань є вплив сталінських репресій на спеціально підготовлені кадри для ведення партизанської війни, їхні масштаби та наслідки для ефективності радянського руху Опору [18, с. 134].

Окремою історіографічною проблемою, яка ще не знайшла комплексного висвітлення, залишається роль радянського партизанського командування у провокуванні репресій з боку німецьких окупаційних адміністрацій проти цивільного населення України з метою посилення антинімецьких настроїв. Важливо зазначити, що для радянських партизанських загонів втрати серед мирного населення не слугували обмежувальним фактором, що ставить питання про моральну оцінку їхніх дій [16, с. 296].

Окрім цього, «білою плямою» української історіографії залишається діяльність фіктивних партизанських загонів і підпільних організацій, створених німецькими спецслужбами для боротьби з радянським Опором. Вимагає подальшого дослідження і функціонування нелегального ЦК КП(б)У, який сприяв координації рішень між партійним керівництвом і партизанськими командирами, забезпечуючи контроль за їхніми діями в тилу ворога [15, с. 261].

Дослідження радянського партизанського руху в Україні в роки Другої світової війни (1941–1944) залишається актуальним

=====

напрямом історичної науки, що дозволяє переосмислити його роль у загальному контексті боротьби проти нацистської окупації. Сучасні українські історики, використовуючи новітні методологічні підходи та аналізуючи широкий спектр архівних документів, значно розширили уявлення про масштаби, характер і суперечності цього явища [15, с. 261].

Значні історіографічні напрацювання останніх десятиліть довели, що радянський партизанський рух не був всенародним явищем, як це стверджувала радянська історіографія. Фактична чисельність учасників та ефективність їхніх бойових дій значно перебільшувалися офіційною статистикою, а взаємодія з місцевим населенням часто супроводжувалася репресіями та насильницькою мобілізацією. Також підтверджено, що радянська влада розглядала партизанський рух як інструмент своєї політики, спрямований на утримання контролю над українськими територіями, що проявилось в конфлікті з українським національно-визвольним рухом [15, с. 261].

Отже, аналізуючи організаційні аспекти діяльності партизан, дослідники вказують на недостатню підготовленість та матеріальне забезпечення загонів, особливо в перші роки війни. Виявлено, що радянське керівництво спочатку не надавало належного значення організації опору в тилу ворога, що позначилося на ефективності руху. Лише після 1942 року партизанські формування почали отримувати централізоване керівництво і матеріальну підтримку, що дозволило їм проводити масштабні диверсійні операції.

Окремо наголошується на проблемі фальсифікації даних про діяльність радянських партизан, зокрема завищення втрат противника та перебільшення успіхів операцій. Це свідчить про значну роль пропагандистського чинника в радянській історіографії, що спотворював реальну картину подій.

Таким чином, сучасні дослідження сприяють об'єктивному та критичному аналізу радянського партизанського руху, що дозволяє позбутися ідеологічних нашарувань минулого та глибше зрозуміти складність і суперечливість цього історичного явища.

Література

1. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). Чернівці, 1995. 114 с.
2. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів. Київ : Парламентське вид-во, 2005. 304 с.

3. Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування 1941–1944. Київ: Наш формат, 2014. 496 с.

4. Капась І. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941– 1953 рр.): монографія. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Центр. держ. кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного. Київ: К.І.С., 2016. 208 с.

5. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). Київ: Генеза, 2005. 408 с.

6. Кентій А., Лозицький В. Боротьба в тилу нацистських окупантів в Україні: радянські партизани у 1941–1944 рр. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша. Київ: Наукова думка, 2011. С. 512–541.

7. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика. Український історичний журнал. Київ: Наукова думка, 1995. № 3. С. 3–22.

8. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.

9. Кучер В. Радянські партизани. Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. Київ: Генеза, 2003. Т. 4. С. 371–412.

10. Лисенко О. Деякі методологічні проблеми дослідження історії Другої світової війни. Сторінки воєнної історії України. Київ, 2009. Вип. 12. С. 7–18.

11. Макачук С. С. Документальні публікації в Україні з історії другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1994. 23 с.

12. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Львів: Часопис, 2012. 592 с.

13. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 512 с.

14. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.

15. Слободянюк М. Радянське антифашистське підпілля. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша. Київ : Наукова думка, 2011. С. 542–546.

16. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): наук.-довід. вид. Київ : Парламентське вид-во, 2001. 319 с.

17. Україна у Великій війні 1939–1945. Київ : Емма, 2014. 264 с.

18. Чайковський А. С. Невідома війна. Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима істориків. Київ : Україна, 1994. 255 с.

**Релігійне життя українського соціуму ХХ ст.
на сторінках шкільних підручників історії України
під час викладання теми «Кампанія українізації в УСРР»
в 10 класі**

Самойло В. С., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник: доц. Потапенко М. В., кафедра історії України.

У статті розглядається висвітлення релігійного життя українського суспільства ХХ століття в шкільних підручниках з історії України для 10 класу, зокрема під час вивчення теми «Кампанія українізації в УСРР». Аналізуються підходи авторів підручників до представлення релігійної політики радянської влади, ролі Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та її впливу на формування національної ідентичності.

Ключові слова: Українська автокефальна церква, релігійна політика, національна ідентичність, українізація.

Релігійне життя українського суціуму ХХ століття на сторінках шкільних підручників 10-11 класів є актуальною темою для дослідження. Увесь історичний розвиток України переконливо доводить, що релігія, церковне життя були органічно пов'язані з питаннями національної ідентичності, відродження, історично-культурним розвитком та політичною боротьбою за незалежність нашої держави. Слід зазначити, що релігійне життя українського соціуму проходило складну еволюцію, що, насамперед, пов'язано з перебігом історичних подій, кардинальних змін у державній політиці та впливі світових тенденцій.

У контексті російсько-української війни питання релігійного життя українського соціуму ХХ ст. залишається надзвичайно актуальним, як в історичному, науково-педагогічному, так і суспільному дискурсі.

Релігійне життя було й залишається важливим елементом боротьби українського народу за власну незалежність проти впливу «руського міру» та історичних містифікацій російської пропаганди. Тому згадана тематика повинна відображатися у шкільній істо-

ричний освіті у цілісному континуумі інтегрованих курсів історії України та всесвітньої історії.

Для України на сьогодні необхідно не просто забезпечити можливість введення релігійного компонента в систему загальної освіти, а чітко визначити його місце та завдання, для чого треба брати до уваги як теоретико-методологічні напрацювання, так і практичні способи вирішення суперечливих ситуацій.

Відмітимо той факт, що тема релігійного життя українського суспільства XX століття є надзвичайно важливою для розуміння історії та культури України. Це період, що характеризується складними взаємовідносинами між державою, церквою та суспільством, релігійними переслідуваннями та відродженням віри.

Розкриваючи зміст даної статті, можемо відмітити, що ця тема репрезентована в шкільних підручниках з історії України для 10-11 класів, зокрема, В.С. Власов, С.В. Кульчицький (Історія України: підруч. Для 10 кл.), О. В. Гісем, О.О. Мартинюк (Історія України (профільний рівень): підруч. для 11 кл.) досить фрагментарно з акцентом на соціально-економічні та політичні аспекти взаємовідносин держави та церкви.

Проаналізувавши зміст шкільних підручників та спираючись на нормативні джерела, зокрема на навчальні програми для закладів загальної середньої освіти 6-11 кл., можемо виокремити ряд тематичних напрямків, що розглядаються в курсі історії України 10-11 кл.: Релігійна ситуація в Україні на початку XX століття: Домінування Української Православної Церкви (Московського патріархату), спроби створення автокефальної Української Православної Церкви, релігійні меншини; Політика радянської влади щодо релігії: Атеїстична пропаганда, закриття церков, переслідування духовенства, колективізація та її вплив на релігійне життя села; Підпільне церковне життя, роль УГКЦ в боротьбі за незалежність України, «катакомбна церква», відродження релігійного життя: Діяльність підпільних церков, збереження віри в умовах репресій, роль жінок у збереженні релігійних традицій; Релігійне відродження в Україні після розпаду СРСР: Відновлення церков, створення нових релігійних організацій, боротьба за автокефалію Української Православної Церкви і т.д. [9].

Звісно, така увага активізувала теоретичні дослідження. Наприклад, питанням викладання релігієзнавчих або духовно-етичних за своїм спрямуванням курсів присвячено роботи І. Галицької, П. Козирева, І. Метлика, Є. Шестуна. Хоча часто важливішим

=====

стає правовий аспект таких курсів, тому на увагу заслуговують дослідження Е. Аскерова, Г. Друзенко, Р. Підпригори, І. Понкіна, Л. Филипович. Якщо ж звертатися до теоретичного виміру методологічного обґрунтування, одними з найбільш вагомими є розробки Р. Голдмана, М. Гримміта, Д. Джарвіса, Г. Лоукс, Н. Смарта, Д. Халла.

У контексті впровадження офіційної політики коренізації, Московське керівництво надало дозвіл здійснити українізацію церкви, так в 1918 році Всеукраїнська церковна рада акцентувала свою увагу та наполягала на створення в Україні незалежної від Російського патріархату автокефальної церкви. Факт підтримки ідеї автокефалії радянською владою пояснювався спробами послабити російську православну церкву як ідеологічного супротивника більшовиків. У результаті цього, в жовтні 1921 року на церковному соборі було проголошено Українську автокефальну православну церкву та обрано митрополита В. Липківського. Відмітимо той факт, що на 1924 рік нова церква налічувала понад тисячу парафій і мала підтримку в країнах Європи та Америки [3].

Досить важливим, для розуміння учнями суспільно-політичних реалій існування УАПЦ, слід розкрити передумови її створення. Утворення УАПЦ стало результатом тривалого прагнення українців мати свою незалежну православну церкву, окрему від Московського патріархату. Основними передумовами були: Зростання національної свідомості наприкінці XIX – початку XX століття; Розвиток ідеї національної самостійності у контексті політичних змін під час Першої світової війни; Розпад Російської імперії і створення незалежної Української Народної Республіки (УНР).

Крім того, слід наголосити учням, що на етапах генези української автокефальної церкви та значній підтримці її значної частиною вірян. Слід наголосити утворення першої УАПЦ (1919–1921 рр.): 1919 рік: Після падіння гетьманату Павла Скоропадського в Українській Народній Республіці почалися активні обговорення необхідності створення автокефальної церкви; 1921 рік: На Всеукраїнському православному соборі в Києві було проголошено створення УАПЦ. Першим митрополитом УАПЦ став Василь Липківський; Церква проголошувала незалежність від Московського патріархату і підтримувала ідеї відродження української мови та культури в богослужінні.

Новим етапом став період кінця 20-30-х років. На початку 1930-х років відносини між державною владою Української Радянської Соціалістичної Республіки та Українською Автоке-

фальною Православною Церквою (УАПЦ) значно загострилися. Особливе невдоволення радянської влади викликав митрополит Київський і всієї України Василь Липківський. Це стало однією з причин скликання Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, який розпочав свою роботу 17 жовтня 1927 року. Хоча за планом у роботі Собору мали взяти участь близько 300 делегатів, на момент відкриття зібралося лише 160 учасників. Очолював президію Собору єпископ Петро Ромоданів. Разом із ним до складу президії увійшли митрополит Василь Липківський, архієпископ Нестор Шараївський, а також представники президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради. З боку державної влади у президії були присутні чиновники, серед яких товариші Іванов і Мамас. Власне 23 жовтня 1927 року Василя Липківського та єпископів було відсторонено від служіння і розпочався наступ на її парафію. У січні 1930 року вона була ліквідована, а сам Липківський розстріляний більшовиками. Таким чином, УАПЦ діяла недовго через тиск радянської влади. У 1930-х роках її діяльність була фактично згорнута, а священнослужителі піддавалися репресіям.

Звертаючи увагу на аспект релігійного життя українського соціуму в контексті створення та розвитку УАПЦ, слід наголосити учням про активне збільшення церковних парафій у зазначений період, а також продемонструвати документи та наративні джерела, зокрема, лист секретаря ЦК КП(Б)У Д. Мануїльського 1922 р. та виступ самого митрополита В. Липківського, якому він наголошує на ролі української автокефальної церкви в житті українського народу та його національної свідомості [10].

Також, на нашу думку, слід завершити дану тему наступним висновком, що процес становлення української національної церкви в умовах формування більшовицької тоталітарної системи в Україні був складним, неоднозначним і часто суперечливим. На початковому етапі свого правління більшовики приділяли увагу боротьбі з більш серйозними супротивниками, тоді як діяльність Української Автокефальної Православної Церкви залишалася поза їхнім фокусом. Однак із наближенням 1930-х років ситуація змінилася – церква потрапила під приціл радянської репресивної машини, яка прагнула повного контролю над усіма аспектами суспільного життя, включно з релігійними інституціями.

Література

1. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ, 1997.

2. Білокінь С., Преловська І. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 року. Київ, 2007.

3. Боровський А. Канонічне становище та управління Української Автокефальної Православної Церкви в умовах утвердження більшовицького режиму в Україні 1921–1936 років // Грані. Науково-теоретичний альманах, 2024, Вип. 27(3), с.54–62.

4. Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в Києві 14–30 жовтня н. с. 1921 р. Франкфурт/Майн, 1946.

5. Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14–30 жовтня н. с. 1921 р. Українське Православне Братство імені Митрополита Василя Липківського. Новий Ульм, 1965

6. Жарких М. Софійський собор у Києві. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sofijskyj_sobor

7. Житкова О. Українізація внутрішньо-церковного життя УАПЦ у м. Києві (1920-ті рр.) // Етнічна історія народів Європи, 2019, Вип. 57, с.93–100.

8. Житкова О. До сторіччя заснування УАПЦ у м. Києві: передумови відродження церкви (1917–1921 рр.) // Етнічна історія народів Європи, 2021, Вип. 65, с. 65–71.

9. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти Всесвітня історія. Історія України. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/-static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/-Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

10. Власов В., Кульчицький С. Історія України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Нова програма. Київ, 2018.

Поляки-вигнанці на території Чернігівської губернії в роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.)

Сутула С. С., учениця 11 математичного класу Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради
Науковий керівник: доц. Потапенко М. В., кафедра історії України.

У розвідці висвітлюється становище різних груп тимчасового польського населення Чернігівської губернії в роки Першої світової війни. Особлива увага приділена становищу біженців з Королівства Польського, які становили абсолютну більшість вигнанців. Разом з тим з'ясовується процес постійного погіршення їх соціально-економічного становища, що стало одним із ключових чинників їх повернення на батьківщину після укладання Брест-Литовського мирного договору.

Ключові слова: поляки, Чернігівська губернія, Перша світова війна, Королівство Польське, біженці, евакуйовані, військовополонені.

Перша світова війна вирішальним чином вплинула на соціально-економічне життя поляків Чернігівщини і докорінним чином змінила їхній соціальний і демографічний портрет. В першу чергу це зумовлювалося рухом біженців з Королівства Польського, яке стало ареною запеклих боїв на Східному фронті. Перші біженці з Каліша прибули до губернії вже в серпні 1914 року. Проте, масове переміщення біженців зумовив прорив фронту німецькими та австро-угорськими військами в районі Карпат у травні 1915 року. Значна їх частина прибула саме до Чернігівської губернії. Лише впродовж 1916 – 1918 років їх чисельність тут зросла із 20 до 24,7 тис. осіб. Відтак поляки становили основну частину біженців, яких на території всієї Чернігівської губернії у 1917 році нараховувалося 39, 6 тис. осіб. Головним місцем концентрації біженців був Чернігів. У жовтні 1915 року на чернігівському харчовому пункті було зареєстровано 13 тис. біженців, переважно з Королівства Польського [5, с.144].

Такий стан речей зумовлювався тилловим розташуванням Чернігівської губернії та її близькістю до Києва – ключового транспортного вузла. Відзначимо, що Чернігівська губернія належала до числа тих губерній Наддніпрянської України, які прийняли

=====

найбільшу кількість польських біженців. Попереду за цим показником були лише Катеринославська, Київська та Харківська губернії. Переважна більшість біженців належала до селянського стану й зазнала попросту катастрофічних матеріальних втрат, зумовлених вимушеним переселенням. Серед польських біженців на території Чернігівщини значним був відсоток дітей, жінок та осіб похилого віку. Так, до кінця 1916 року частка дітей серед поляків-біженців становила 48%, дітей з жінками – аж 80%, а здатних до праці – не більше 35% [8, с. 64].

Окрім цього поляки були присутні серед інших груп вимушено переміщених осіб. Зокрема, вони були й серед евакуйованих із Королівства Польського. На Чернігівщину було перевезено кілька підприємств та навчальних закладів із персоналом та учнями. Наприклад, лише до самого Чернігова було евакуйовано Варшавську приміську залізницю, П'яту Варшавську чоловічу гімназію, вчительську семінарію та жіночу гімназію з міста Бела Холмської губернії, люблінську жіночу гімназію, а також кілька органів місцевого самоврядування з різних населених пунктів Люблінської губернії [1, с. 207, 233, 320], [5, с. 144].

Окрім цього поляки були представлені й серед військових російської імператорської армії. Наприклад, в Ніжині квартирувалася одна із батарей 68-го Осовецького дивізіону важкої артилерії, штат якого був сформований переважно з поляків Королівства Польського [9].

Насамкінець у межах Чернігівської губернії перебувала значна кількість поляків з числа військовополонених австро-угорської армії. Переважна їх більшість розміщувалася в Дарницькому концентраційному таборі й використовувалася як дешева робоча сила в поміщицьких господарствах, що мало хоча б частково компенсувати втрати робочих рук, зумовлених мобілізаційними заходами [6, с.95–96].

Загалом простежувалася тенденція концентрації поляків з числа вимушено переміщених осіб поблизу залізничних станцій, що знову ж таки стимулювало стрімкий ріст польських спільнот найбільших міст губернії – Чернігова, Ніжина, Конотопа.

Зосередження польських вигнанців у великих містах погіршувало їх матеріально-фінансове становище, адже ці населені пункти перетворилися на епіцентри негараздів воєнного часу. Для наочності розглянемо ситуацію, яка склалася в економічній сфері у найбільшому місті Чернігівської губернії – в Ніжині, в якому в роки

Першої світової війни проживало за різними відомостями 42 – 45 тис. осіб. Вже у 1914 році почався процес закриття промислових підприємств, що було зумовлено втратою закордонних ринків збуту продукції чи купівлі сировини. Зокрема, стрімко скоротилося виробництво ніжинських солінь, в першу чергу огірка. Відзначимо, що це виробництво створювало в місті значну частину робочих рук. Впродовж 1914 – 1917 років у Ніжині закрилися заводи з виготовлення спирту, оцту, пива та мінеральних вод та ковбас. У 1916 році в місті гостро постала проблема нестачі палива. Через це почалася вирубка паркових насаджень в місті. В тому числі була зрубана на дрова більша частина тополь на вулиці Гоголівській. На початку 1917 року в місті була запроваджена карткова система на продаж продуктів харчування першої необхідності – хліб, м'ясо, цукор. Дефіцит продовольства змушував міську владу шукати постачальників аж у Полтавській губернії. На спроби регулювання цін чорний ринок відповів спекуляціями. Так, чверть фунта тютюну продавалася не за встановлені 1 крб. 25 коп., а за 2 крб. 50 коп. Міська влада на це реагувала ревізіціями, чим лише ще більше дестабілізувала ринок продуктів харчування. Місто неодноразово стикалося із хлібною кризою, тобто крайнім дефіцитом борошна. Наприклад, у травні 1917 року у магазинах та на складах було виявлено всього-на-всього 20 пудів борошна, 180 пудів гречаної крупи та стільки ж рису [7, с. 46–47]. Також впродовж 1916 – 1917 років стрімко зростав гарнізон міста Ніжин. В листопаді 1917 року він нараховував близько 10 тис. військовослужбовців. Це вкрай загостило проблему нестачі й дорожнечі житлових площ.

Загалом в цей час Ніжин за цінами на харчування, опалення та житло порівнювали із Києвом. Ось яка картина малюється в заяві про надання матеріальної допомоги одного із біженців С. Харкевича від лютого 1917 року: «За кімнату плачу 15 крб. на місяць, а за обіди вимагають 30 крб. на місяць. Опалення груби коштує 30 крб. на місяць. Чай, цукор, гас, прання білизни – ще 15 крб. на місяць. Хоча й прати вже нічого – білизна перетворилась на лахміття» [7, с.50]. І це при тому, що місячна зарплата робітника в місті коливалася від 50 до 80 крб., а службовців канцелярій – від 70 до 90 крб.

Сукупність цих проблем в різній мірі виявлялася по всій губернії. Так, вже у 1916 році Чернігівське губернське земство визнавало стрімкий ріст цін (цукор дорожчав на 40%, сірники – на 50%, одяг – на 100%) й констатувало необхідність кредиту в

=====

астрономічних 1,5 млн. крб. для забезпечення населення найнеобхіднішими товарами. В Конотопі для опалення було використано будівельний матеріал, заготовлений для ремонту залізничної колії. В Чернігові біженців розміщували у погано пристосованих для проживання місцях – навчальних закладах та монастирях.

Різні групи вигнанців мали відмінний досвід переживання воєнних лихоліть. Наприклад, найбільші негаразди переживали військовополонені у Дарницькому концентраційному таборі, а серед них частка поляків сягала майже 10%. Основним житлом для них були землянки на 4 – 8 осіб, які мали лише одне джерело світла – маленьке віконце в дверях. Погані умови проживання й незбалансований раціон харчування загострювали проблему інфекційних хвороб, зокрема, туберкульозу. Смертність від цієї хвороби сягала 15%.

Водночас в містах біженці та евакуйовані могли розраховувати на значно кращі умови. Так, вони мали першочергове право на працевлаштування. Окрім цього вони могли розраховувати на підтримку з боку рятункових організацій. Ось як описана робота ніжинського осередку Польського товариства допомоги жертвам війни на чолі з В. Новодворським: «Осередок прихистив декілька учнів, які не мають зв'язку з батьками й котрі перебувають на повному утриманні. Осередок вніс за цих учнів плату за навчання у місцевій гімназії та комерційному училищі, також видав позику кільком особам на купівлю необхідного теплого одягу, видав кільком особам помічне в розмірі 20 коп. в день на житло, відкрив школу для дітей біженців. Місцевий аптекар Г. Моронський надав у безкоштовне користування приміщення у своєму будинку, де облаштовано: 1) бюро допомоги бідним родинам поляків..., 2) бюро посередництва в пошуках праці..., 3) бібліотека, 4) бюро юридичних порад. Окрім цього, завдяки невтомності пані Янковської при підтримці Г. Риби й доньки викладача інститутської гімназії Г. Римші планується на другий день Різдва влаштувати дитячий вечір у залі інституту; ялинку, вертеп з колядками, живі картини, танці на сцені в польських національних костюмах й різноманітні ігри» [3].

Відтак у межах рятункових організацій відбувалася активна взаємодія між місцевими та прибулими поляками. Вигнанці отримували можливість через ці організації адаптуватися до нових умов. Наприклад, евакуйована з Гуніци (Ломжинський повіт) родина Грабовських у повному складі (мати, донька та троє синів) долучилася до роботи чернігівського осередку Центрального

громадянського комітету Королівства Польського. З іншого боку ці організації мобілізували навколо своїх ініціатив місцеве польське населення, яке намагалося допомогти своїм одноплемінникам житлом, їжею, роботою та коштами.

Це дозволяло хоча б частково компенсувати недостатнє фінансування діяльності рятункових організацій з боку держави. Ілюстрацією їх фінансового становища є протоколи засідань губернської наради в справах біженців. Наприклад, у четвертому кварталі 1917 року Центральний громадянський комітет Королівства Польського отримав лише 345 тис. крб. з яких зміг надати допомогу 8661 польському біженцю (з них 3298 мешкали в селах). І це при тому, що на обліку цієї організації перебувало 16292 вигнанців. Водночас на обліку Польського товариства допомоги жертвам війни рахувалося 4196. Відтак, скромна матеріальна допомога (помешкання, харчування, лікування, освіта, проїзд тощо) надавалася переважній більшості польських біженців, що тимчасово перебували на території Чернігівщини. Не останню роль в допомозі біженцям відігравали й ініціативи місцевого населення, яке загалом прихильно ставилося до них. Так, губернські та повітові земства неодноразово ініціювали збори та концерти на користь біженців й збирали доволі значні суми [2], [5].

Постійне погіршення матеріального становища, туга за Батьківщиною та піднесення патріотичних почуттів створювали сприятливі умови для рееміграції вигнанців та еміграції до Польщі частини постійного місцевого польського населення Чернігівської губернії. Цей процес став можливим після укладання Брест-Литовського мирного договору в лютому 1918 року й вироблення режиму перетину лінії фронту. Значна частина поляків-біженців цією новиною була приведена в рух. Вже в квітні 1918 року у Стародубському і Мглинському повітах Чернігівської губернії фіксувалися групи біженців, які гужовим транспортом рухалися в бік кордону з Королівством Польським. Навесні 1918 року в Почепі таких була група із 164 осіб (в тому числі 83 дитини). В переважній більшості це були біженці, які були відправлені вглиб Росії і транзитом через Чернігівську губернію поверталися на Батьківщину. З червня 1918 року розпочалося масове повернення поляків-біженців, які розміщувалися в Чернігівській губернії. Разом з ними почасти виїздили й місцеві поляки. Одним з перших серед них був лікар Стефан Шанявський, який з родиною проживав у Чернігові й 20 червня 1918 року отримав дозвіл на виїзд до Королівства

Польського. Проголошення незалежності Польщі 11 листопада 1918 року й подальше погіршення економічної та політичної ситуації в Україні на межі 1918 та 1919 років лише прискорили цей процес. Проте, не для всіх поляків з числа постійного населення Чернігівської губернії ці виїзди були успішними. Як згадувала Марія Чорносвитова, негайно після проголошення незалежності Польщі значна частина постійного польського Чернігова виїхала, але вже незабаром більшість з них повернулася [4, с.53]. В Польщі вони вважалися зрусифікованим і непотрібним суспільним елементом, якому було важко знайти роботу та навіть купити нерухомість.

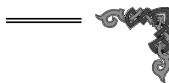
Таким чином, Перша світова війна зумовила докорінні соціальні зміни в середовищі польського населення Чернігівської губернії. Ключовим чинником цих змін стало прибуття значної частини вигнанців воєнного часу – біженців, евакуйованих, військових та військовополонених. В результаті цього чисельність поляків Чернігівщини стрімко зросла із близько 5 тис. осіб до 25 тис. осіб. Більшість з польських вигнанців гуртувалася навколо великих залізничних вузлів, які в переважній більшості розташовувалися у великих містах. З одного боку, це сприяло постійному погіршенню їхнього соціально-економічного становища. З іншого ж боку, концентрація у великих містах розрізнених прошарків польського населення сприяла пробудженню їхньої національної свідомості й консолідації навколо гасла відродження незалежності Польщі, що мало покласти край поневірянням.

Література

1. Державний архів Чернігівської області: Анотований реєстр описів. Т.1. Ч.1: Фонди дорадянського періоду. Чернігів, 2005. 408 с.
2. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: організація благодійних зборів на українських землях за часів Російської імперії. URL: [https://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1379-liubov-zhvanko-bizhentsi-pershoyi-svitovoyi-viynyorhanizatsiya-blahodiynykh-zbo](https://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1379-liubov-zhvanko-bizhentsi-pershoyi-svitovoyi-viynyorhanizatsiya-blahodiynykh-zboriv-na-ukrayinskykh-zemlyakh-za-chasiv-rosiyskoyi-imperiyi)
3. З Ніжинського відділу Польського товариства допомоги жертвам війни [рос.]. Ніжинська бджола [рос.], 1915, 26 грудня, С.13.
4. Коваленко О. Зі спогадів Марії Чорносвитової про старий Чернігів (друга половина XIX – початок XX ст.). Сіверянський літопис. 2014. №1–3, С.49–60.
5. Коваленко О., Рахно О. Чернігівщина в роки Першої світової війни. Сіверянський літопис. 2018. № 6. С. 141–157.
6. Лейберов О. Військовополонені на Ніжинщині в роки Першої світової війни. Ніжинська старовина. 2006. Вип.2(5), С.92–97.

7. Потапенко М., Прудько В., Ємельянов В. Ніжин в добу Української революції 1917 – 1921 років. Ніжин, 2018. 104 с.
8. Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin, 2007. 238 s.
9. Protest żołnierzy z Niżyna. Muzeum Polski. 1918. t.II, s.230.

До питання історії та сьогодення Ніжинської організації Товариства Червоного Хреста України

Шаповал Є. А., Горовий М. В., здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: **доц. Страшко Є. М.**, кафедра історії України.

Стаття присвячена історичному розвитку Товариства Червоного Хреста України, зокрема, діяльності Ніжинської організації. Розглянуто основні етапи становлення Міжнародного руху Червоного Хреста, починаючи з ініціатив Анрі Дюнан після битви при Сольферіно. Особливу увагу надано внеску українського товариства у гуманітарну діяльність за різних історичних періодів, включаючи радянські часи, роки державної незалежності та сучасні виклики, в умовах російсько-української війни. Аналізується адаптація організації до сучасних умов, її роль у підтримці постраждалих, наданні гуманітарної допомоги, популяризації та впровадженні нових ініціатив через молодіжні програми та соціальні проекти.

Ключові слова: *благодійність, гуманітарна допомога, Товариство Червоного Хреста України, Ніжинська організація, молодіжні ініціативи.*

Гуманітарна та благодійна діяльність – це яскравий прояв людяності, солідарності та доброти, що об'єднують серця заради спільної мети: підтримка тих, хто опинився в складних життєвих обставинах. У світі, де природні катаклізми, економічні кризи та соціальні виклики стають повсякденною буденністю, благодійність є променем надії для мільйонів людей. Вона не лише допомагає подолати матеріальні труднощі, але й утверджує віру в те, що навіть, у найтемніші часи є ті, хто готовий протягнути руку допомоги.

Гуманітарна діяльність – це більше, ніж просто допомога. Це відданість і щире бажання змінити життя людей на краще. Вона виходить за межі кордонів, релігій і мов, об'єднуючи людей різних культур у прагненні до спільного добробуту. Благодійність нагадує нам про силу співчуття та є ключем до створення світу, де жодна людина не залишиться наодинці зі своїми проблемами та труднощами.

Так, пріоритетної уваги заслуговує Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, що є потужною міжнародною недержавною організацією, яка займається гуманітарною та благодійною діяльністю. Вона нараховує понад 100 мільйонів волонтерів. Його засновником вважають швейцарця Анрі Дюнан, котрий був свідком жакливиx наслідків битви біля італійського міста Сольферіно 25 червня 1859 року. В той час на полі бою між італійсько-французькою та австрійською арміями, без медичної допомоги, залишалися тисячі поранених. Анрі Дюнан, прибувши до Сольферіно у справах, був вражений побаченням і, звернувшись до місцевих жителів, зібрав добровольців для медичної допомоги. Завдяки даній ініціативі лікарі врятували сотні солдатських життів [1].

Одразу після цього, у 1862 році Анрі Дюнан опублікував книгу «Спогади про Сольферіно» [2], де вперше висловився щодо ідеї створення товариств, які б надавали допомогу пораненим під час військових конфліктів. Ця праця надихнула європейську спільноту і стала поштовхом до формування міжнародного гуманітарного руху [6].

Знаменно, що у 1863 році було засновано «Міжнародний комітет допомоги пораненим», який у 1876 році отримав нову назву – «Міжнародний Комітет Червоного Хреста» (або МКЧХ). До складу Комітету входили лише громадяни Швейцарії, а головним його завданням визначено контроль за дотриманням Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни. Варто зауважити, що наразі програмна діяльність базується аж на чотирьох Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року, а саме:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях;

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі;

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими;

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. Це міжнародні угоди, в яких беруть участь усі держави [8]. Основні принципи цих конвенцій полягають у наданні допомоги всім пораненим незалежно від їхньої національності, а також у захисті та недоторканності медичних установ і персоналу, що займаються їх лікуванням.

Символом даної організації став червоний хрест на білому тлі, котрий є оберненим зображенням кольорів швейцарського прапо-

ра, підкреслюючи місце зародження руху. Цей знак отримав міжнародне визнання як символ недоторканності під час війни для всіх людей, незалежно від їхнього статусу – чи то союзників, чи ворогів [10].

Таким чином, місією зазначеного вище важливого Руху є захист життя та здоров'я людей, запобігання людським стражданням та їх полегшення, незалежно від раси, релігії чи політичних уподобань. До складу Руху входять три основні організації: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також 192 Національні товариства, які діють у різних країнах світу, у тому числі й Товариство Червоного Хреста України.

Сама історія Товариства Червоного Хреста України (або ТЧХУ) бере початок ще з XVIII століття, коли за часів козацької доби існували благодійні медичні заклади, відомі під назвою Запорізький Спас. Вони діяли під Каневом та почасти в інших регіонах України, надаючи допомогу пораненим козакам. У 1867 році вже діяв Ніжинський комітет Товариства Червоного Хреста. Вони зосереджувалися на догляді та лікуванні хворих, а також турбувалися про їх дозвілля. У документах також згадується те, що за декілька років до російсько-японської війни та під час військових дій, ніжинці виділяли значні пожертви у тогочасний фонд Товариства [4].

У 1914 році, під час Першої світової війни, на українських землях було зведено понад 100 шпиталів за підтримки Червоного Хреста. До нього долучалися лікарі, письменники, громадські діячі та небайдужі люди [7].

18 квітня 1918 року в Києві було засновано Товариство Червоного Хреста України. У час війн, революцій, розрухи, голоду та епідемій, Товариство організовувало пункти харчування, притулки для безпритульних, станції боротьби з малярією, а також протитуберкульозні й венерологічні диспансери. У 1921–1923 роках діяльність його була пов'язана з міжнародними благодійними організаціями, такими як «Джойнт», «АРА», «Чехословацький Червоний Хрест» та «Місія Ф. Нансена», які надавали медикаменти, допомагали продуктами харчування та організовували пересувні ідальні.

Надалі організація виконувала певну благодійну роботу: допомагала у відбудові народного господарства, сприяла будівництву лікарень, дитячих садків та інших закладів. Під час німецько-радянської війни 1941-1945 р. його діяльність була спрямована на

санітарну підготовку інструкторів і медсестер, організацію збору крові для шпиталів. Саме тоді започатковано безкоштовне донорство, яке й сьогодні залишається важливою складовою допомоги у надзвичайних ситуаціях. У повоєнні роки червонохрестні волонтери допомагали відновлювати лікарні, будували лазні та їдальні, а також проводили просвітницьку роботу серед населення [7].

У 1991 році, після здобуття незалежності України, було створено новий Український Червоний Хрест. Основоположним документом теперішнього Товариства є його Статут, який базується на зазначених вище Женевських конвенціях. У ньому було закладено принципи гуманності, поваги, співчуття й солідарності, а також заклик до уникнення жаків війни та захисту мирного населення під час збройних конфліктів. Доцільно наголосити, що ЗМІ іноді безпідставно звинувачують у бездіяльності Український Червоний Хрест за те, що він виявляє кволість, неактивність у обміні полонених. Однак, Товариство відповідно до Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України», безпосередньо не займається обміном військовополонених [11].

У період з 1991 по 2014 роки ТЧХУ, як власне і Ніжинська організація, виконували функції, притаманні Товариствам у мирний час, з деякими особливостями, пов'язаними, наприклад, зі значною долею патронажної служби, низькою роллю в поширенні знань з міжнародного гуманітарного права. Звісно, гуманітарне реагування в умовах техногенних та природних катастроф, доставка гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза, популяризація донорства крові, навчання населення навичкам надання першої допомоги, надання соціальних та реабілітаційних послуг, навіть, відновлення родинних зв'язків [5, с.97].

Окремо, наш дослідницький погляд сфокусовано на сучасний стан організації. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, відбувалася трансформація до нових умов та реформа системи менеджменту, як на центральному, так і на місцевому рівнях. На сьогодні започатковано та розвинулися майже всі види діяльності даної організації, наприклад:

- підтримка внутрішньо переміщених осіб та людей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- евакуація цивільного населення та цивільних осіб з «гарячих точок»;
- транспортування маломобільних людей з інвалідністю з населених пунктів, де ведуться бойові дії;

• доставка гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза [5, с.98].

Кардинально перебудувалися й наступні види діяльності: навчання населення навичкам надання першої допомоги, інформування щодо мінної небезпеки та здійснення психосоціальної підтримки. Після вторгнення росії в Україну, всі перераховані напрямки набули значних масштабів. Керівником Ніжинської міської організації є Наталія Саєнко, яка вже понад 22 роки опікується проблемами нуждених містян. Районну організацію в розпал тотального вторгнення очолює її донька – Єлизавета Саєнко, котра ще змалечку волонтерила і допомагала людям. Слід зазначити, що посади є виборними та члени самої організації абсолютно точно відображають думку суспільства. Саєнки за багаторічну діяльність зарекомендували себе як чесні, добрі та працьовиті люди, які, в свою чергу, заслужено користуються значною повагою і авторитетом як у місті, так і за його межами. Не дарма, що станом на січень 2025 року, організація нараховує аж 52 волонтери і займає перше місце в Чернігівській області за кількісною ознакою.

Зазначимо, що 21 липня 2024 року, під час шахедної атаки на місто, Ніжинська організація Товариства Червоного Хреста України була однією з перших установ, яка прибула на допомогу постраждалим місцевим мешканцям. Волонтери надали не лише гуманітарну допомогу, але й моральну підтримку постраждалим громадянам [13].

Неодмінно, що окрім видачі гуманітарної допомоги, філія накопичує міський банк одягу. Існує навіть окрема можливість виїзду банку одягу по найближчим містечкам і селищам громади (так званий «мобільний банк одягу на колесах»). Завдяки цьому кожен нужденний щоденно знаходить необхідний одяг для себе та своїх близьких [9].

Цікавим у роботі організації, наразі, є проведення спеціальних сесій SPRINT в рамках нового напряму гуманістичної освіти. SPRINT має на меті стимулювання громадянської активності молоді в громаді. Він дозволяє молодим людям визначати актуальні у громаді проблеми та розробляти власні соціальні ініціативи задля їх вирішення. Найбільш вдалі реалізуються за фінансової підтримки Товариства [12].

Потужним сегментом діяльності слугує також створення спеціального волонтерсько-молодіжного простору, що само по собі, сприяє розбудові як молодіжної політики, так і роботі. Це допомагає

залучати в організацію нових волонтерів з числа молоді. У наявному просторі зацікавлена молода людина бере участь у тренінгах, майстер-класах, заходах для особистісного та професійного зростання, а також має можливість спілкуватися з однодумцями [3]. Фактично, такий осередок генерує нову роль організації для розвитку молодіжного потенціалу громади.

Отже, Ніжинська організація Товариства Червоного Хреста України демонструє традиції багаторічної історії активної гуманітарної діяльності, що є невід'ємною складовою соціальної підтримки. Протягом свого існування організація неодноразово адаптувалася до сучасних викликів, як-от війни, пандемії, натомість залишаючись вірною своїй місії допомоги нужденним і постраждалим.

Попри окремі нарікання та сьогоденні труднощі, організація досягла значних успіхів у таких напрямках, як гуманітарна допомога, навчання населення навичкам першої допомоги, підтримка внутрішньо переміщених осіб, розвиток молодіжних ініціатив та забезпечення соціальної підтримки. Суттєвою перевагою є здатність організації швидко реагувати на надзвичайні ситуації, що підтверджується її роботою під час атак на місто, мобільністю банку одягу та створенням сучасного молодіжного простору. Такі ініціативи сприяють не лише гуманітарній допомозі, а й розвитку громадянської активності, формуючи нове покоління соціально відповідальних громадян.

Активність волонтерів, довіра громадськості на місцевому рівні та численні успішні проекти підтверджують, що, незважаючи на труднощі, Товариство ефективно функціонує та залишається важливим елементом гуманітарної підтримки як у Ніжині, так і в Україні загалом.

Література

1. Анрі Дюнан, засновник міжнародної гуманітарної організації. Міжконфесійна ініціатива «Християни для України». URL: <http://c4u.org.ua/8-travnia-1828-roku-narodyvsia-anri-dyunan-zas/>

2. Анрі Дюнан. Спогади про Сольферіно. Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/vospominanie-obitve-pri-solferino-1904-g>

3. Волонтерсько-молодіжний простір. Facebook. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02RVL4ZeufZbn8oQmsrqePUoMHaHNP8VKHmcUyFYG1xfmN9y119KqdRv1vSJHE8Uql&id=100084195107897&locale=uk_UA

4. Діденко Т. Ніжинське товариство Червоного Хреста. Ніжинська старовина. 2015. № 19 (22). С. 91–92.

5. Доценко М. Товариство червоного хреста України як допоміжна гуманітарна організація для держави. Політичне життя. 2024. № 2. С. 97–98.

6. Зінченко Т. Діяльність товариства червоного хреста і червоного півмісяця: історія і сьогодення. Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики: Матеріали Міжнар. Науково-практ. Конф., м. Чернігів, 20 трав. 2021 р., 2021. С. 181.

7. Історія Українського Червоного Хреста. Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/history/>

8. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949. Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання.. 12 серпня 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html>

9. НіжинПост. Банк одягу. Facebook.
URL: https://www.facebook.com/NizhynPost/posts/pfbid0EN1R3K5pxVugDp52v8ZXkcBy58qwmWXZSUiYsMAqu8YYZdC3rgY9FabbUeobCril?locale=uk_UA

10. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 22.10.2009 р. № 1675-VI. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 36. Ст. 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14/card4#Current>

11. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11. 2002 р. № 330-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text>

12. Сесія спрінт. Facebook.
URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0navKYLDvJh0dh45HciR6z2LtaYLDreHHXdZUvdta3s2mC1YdU4v8qUDY6Crpwe3bl&id=100084195107897&locale=uk_UA

13. Шахедна атака. Facebook.
URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02rGyGNLc2UZ5WfiGGJ2arqSXQtYP9PqF8j1GoeceS54mbj9eqf9fzHc6fNFVVFQQsl&id=100084195107897&locale=uk_UA

До питання еволюції концепції Михайла Брайчевського про походження Русі

Швидченко О. М., здобувач третього (освітньої-наукового) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук

Науковий керівник: доц. Страшко Є. М., кафедра історії України

Стаття присвячена еволюції концепції Михайла Брайчевського про походження Русі. Автор доводить тотожність пам'яток черняхівської культури і міжплемінного об'єднання східних слов'ян, яке у давньоруських літописах іменувалося полянами, а у візантійських хроніках – антами. Що ж до конкретизації проблеми походження Русі, то дослідник вбачає в її витоках південні Причорноморо-Азовські (сарматські) корені. На думку М. Брайчевського в VII ст. цей етніонім перейшов на середньодніпровську групу східно-слов'янських племен і став їх самоназвою.

Ключові слова: Михайло Брайчевський, українська історіографія, східнослов'янські племена, поляни, сармати, походження Русі, Причорноморо-Азовська Русь, Середнє Подніпров'я, Київ, слов'янський етногенез.

Михайло Юліанович Брайчевський (6 вересня 1924 р. – 23 жовтня 2001 р.) – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, лауреат премії фундації Антоновичів і М. Грушевського, ім'я якого добре відоме в Україні й далеко за її межами. Проте, його ім'я десятиліттями замовчувалося, за безкомпромісність і чесність, принциповість, він змушений був писати нові й нові сторінки історії України «до шухляди». Тому цілком слушно зазначав вчений Ярослав Дашкевич, аналізуючи дороги української Клію, що у 60-70-х роках XX ст. понад 90 прізвищ істориків, серед яких значився й Михайло Брайчевський, звинувачувалися в буржуазному націоналізмі, не мали доступу до друку, до рукописних і архівних джерел, загалом до професії [11, с.3].

Однак наукові надбання та просвітницька діяльність М. Брайчевського, його знання та досвід боротьби за національну ідею, незалежність України, без сумніву, мусять значитися у літописі історії держави України серед найвизначніших постатей нашої

доби. Наукова та творча спадщина вченого-патріота — фундаментальна та багатогранна. Михайло Брайчевський протягом свого життя досліджував слов'янські старожитності, питання взаємозв'язків ранніх слов'ян із провінціями Римської імперії. Він сміливо аргументував думку про тотожність пам'яток черняхівської культури і міжплемінного об'єднання східних слов'ян, яке у давньоруських літописах іменувалося полянами, а у візантійських хроніках — антами. Це була досить вдала спроба поставити на матеріальну основу тезу забороненого М. Грушевського про початок державотворення у східних слов'ян в антський період [10, с. 177-183].

Знаменну дослідницьку роль мали капітальні монографії ученого — «Коли і як виник Київ» [2], «Біля джерел слов'янської державності» [6], «Походження Русі» [8].

Інтенсивна наукова діяльність і фундаментальні розробки, що узагальнили викладені в десятках статей результати всебічного дослідження етнічного розвитку східнослов'янського масиву, упродовж цілого тисячоліття стали справжніми віхами в історичній науці та принесли українському вченому світове визнання [1, с.9].

Найбільш вдалим класичного синтезу даних міждисциплінарного дискусу була монографія «Походження Русі» [8] та концептуалізація М. Брайчевським проблеми етимології назви «Русь» та державного об'єднання слов'янських племен в українському лісо-степу як первинного ядра Русі. Тоді ж, у 60-х роках ХХ ст., вчений зазначав, що період Київської Русі є спільним в історії усього східного слов'янства, тому Давньоруська держава водночас може вважатися державою і українською, і російською, і білоруською, хоча її єдність була не абсолютною, а відносною [8, с. 183-184].

На доволі осібних методологічних принципах були побудовані теоритичні візії вченого українського дослідника М. Брайчевського. Найбільш виразні ідеї науковця стосуються етногенезу російського, українського і білоруського народу. Звернення до цих проблем бачиться у подоланні автором псевдонаукових стереотипів походження Русі. Беручи за основу методу структурного аналізу, вчений досліджує літописні традиції, результати археологічних досліджень, здобутки радянської історіографії, не забуває дослідження і норманістів. У своїй роботі він приходить до висновку, що в радянській науці не існує розробленої і загальноприйнятої теорії етногенезу, яка б могла бути покладена в основу дослідження проблеми виникнення кожного народу [8, с.17]. У своїй монографії М. Брайчевський писав, що етнічні явища знаходять свій вияв у

єдності території, мови, матеріальної та духовної культури, побуту, звичаїв, вірувань. У цій системі ознак мова виступає лише одним із компонентів. Етнос є явищем соціально-історичним і знаходить своє відображення в усіх сторонах людського суспільства [8, с.17]. Таким чином, запереченням мовної домінанта, як головної ознаки етносу, вчений відхиляє намагання радянської влади сформувати масове уявлення про єдину руську народність. Дослідник наголошує, що проблема етногенезу є проблемою історичною, а процес етногонії є однією зі сторін історичного розвитку суспільства. Процес етногенезу, на думку М. Брайчевського, завжди є процесом дуже конкретним. Суть його полягає у формуванні народів, але народів конкретних, таких що існують або існували реально [8, с. 17-20]. За переконанням М. Брайчевського, давньоруського народу, як і слов'янського, ніколи не існувало. В своїх роботах М. Брайчевський не міг висловлювати відкрито свої думки, правила елементарної етики та політична кон'юнктура в галузі радянської історії у кінці 60-х рр. не дали можливості М. Брайчевському зробити одноосібні висновки. У своїх роботах він часто зазначав: не можемо претендувати на остаточне розв'язання питання, аби уникнути прикрих непорозумінь [8, с. 183-184].

Що ж до конкретизації проблеми походження Русі, то дослідник, на перший погляд, стоїть на принципах, близьких до концепції Б. Рибаківа, вбачаючи в її витоках південні корені.

Справжнє розв'язання проблеми первинної Русі бачиться українському вченому через використання системи пізньовізантійських джерел, які знають народ рос (русь) на півдні Східної Європи в Причорномор'ї та Приазов'ї [8]. У зв'язку з цими повідомленнями, підкреслює історик, постала навіть спеціальна проблема Приазовської Русі, яка породила цілий ряд неймовірних припущень і фантастичних побудов. Дослідник вказує на праці О. Пріцака [15, с. 53], В. Пархоменка [14, с. 35]. Так, відомий український та американський історик-східнознавець О. Пріцак на основі різноманітних джерел скандинавського походження аргументував власну гіпотезу х проблеми походження Русі, відкинувши «псевдо-потріотичні візії» [15, с. 25]. Вчений розглядає актуальне питання в історичній, а не політичній площині. О. Пріцак, здійснивши лінгвістичний аналіз писемних джерел про термін «Русь» за візантійсько-грецькою, південно-германською, рейнською та іншими формами, дійшов висновку, що джерелом для слов'янських форм «Русь» і «Русин» стали кельтські форми RUSS (Rus), перенесені до Східної Європи

рутено-фризько-норманською торговельною компанією в останній чверті VIII ст. [15, с.53].

Історію каганату русів О. Прицак поділяв на три періоди, останній з яких (1036–1169) співвідносить з територією Київського, Чернігівського та Переяславського князівств, які пізніше утворили центральну Україну [15, с.100].

На його думку, одним з важливих джерел є компіляція сирийського автора VI ст. н.е., відомого під іменем Псевдозахарія. Звертаючи увагу на датування цього джерела (VI ст.), дослідник виключає будь-яке тлумачення його з позицій норманізму, оскільки жодного нормана в VI ст. не було і не могло бути в південно-східному закутку східної Європи. До цієї ж території, за переконанням М. Брайчевського, відноситься і велика кількість інших імен, у яких наявним є той же корінь (аорси, роксолани, росомони, росоготи), тим самим дослідник пов'язує свої висновки з готською теорією А. Будиловича та В. Василевського. Спираючись на працю С. Толстого, М. Брайчевський підкреслює вірогідність нападу русів на столицю цариці амазонок у Нізамі, де імя «руси» часто вживається. Важливий матеріал виявляє М. Брайчевський і в ономастиці Кавказу та середньої Азії, де відомі назви з коренем «рос», «рус» та спорідненні форми «рокс». Усе це дозволяє історика цілком упевнено твердити, що ім'я «рос» було позначенням певної етнічної групи, місце перебування якої є північно-східне Причорномор'я, Приазов'я, Північний Кавказ і має дуже ранні і тісні зв'язки з країнами Сходу. Щодо етнічної приналежності цієї групи, то М. Брайчевський категорично виступає проти її слов'янства. Швидше за все, говорить дослідник, це була група племен сармато-аланського походження, історія яких в певному відношенні була зв'язана з історією слов'ян, але яких ототожнювати зі слов'янами неможливо. «Отже, робить висновок автор, ім'я Русь, очевидно, має не слов'янське (хоча і не норманське) походження» [8]. Цей висновок, як вважає дослідник, не може вплинути на проблему східнослов'янської етногонії, оскільки історія імен далеко не завжди збігається з історією народу, який цим іменем названий. На підкріплення своїх тверджень він бере приклад назви Франції та Болгарії. Значення цього факту, на думку історика, допомагає розкрити проблему слов'янського етногенезу і з'ясувати визначення тієї слов'янської Русі, утворення якої попадає на середину I тис. н.е. і яка справді була акумулюючим ядром як у процесі формування давньоруської народності, так і процесі утворення Київської

держави – незалежно від того, звідки взялася ця назва. Дослідник також погоджується із загальноприйнятою в радянській історичній науці думкою вживання назви «Русь» у давньоруських джерелах у двох значеннях – в узькому та широкому [8]. Саме з територією «вузької Русі» М. Брайчевський пов'язує із концентрацією слов'янської топоніміки з коренем «рос»: назва різки Рось та її притоків Роська, Роставиця, Роток, Рокіта, Гороховатка, Росава.

Таким чином, підсумовує науковець, «ця «вузька Русь» означає первинне ядро майбутньої Русі, «Русі в широкому значенні слова»; що первинно цей термін був іменем тільки середньодніпровських слов'ян, а потім, у міру консолідації східнослов'янських племен і утворення Київської держави, поширився на всю територію останньої» [8]. Цілком закономірним постає питання, яка ж група східних слов'ян утворила первинну Русь, і до якого часу слід віднести її виникнення та існування? М. Брайчевський пов'язує це питання з полянами, а разом з тим й з антами, хоча це, на його думку, і має певні труднощі, які мають досить гострий характер. Ці труднощі бачаться насамперед в тому, що якщо ставити знак рівності між антами (полянами) і Руссю, то виникає додаткова проблема, звідки взялася подвійність імен, і чому нове ім'я (Русь), хоч і було чужим за походженням, укоренилося в слов'янському середовищі витиснувши старе ім'я «поляни». До того ж, за спостереженням П. Третякова, в ранніх джерелах назви «Русь» і «анти» виступають зовсім у різному значенні і в різний час, що не допускає віднесення обох термінів до одного суспільного значення. Діяльність же антів насамперед була пов'язана із західним Причорномор'ям, діяльність Росів-Русів в джерелах пов'язується з Доном, Приазов'ям, Кримом. Ранньосередньовічні автори розміщують їх на схід від Дніпра між уличами і хозарами. Також візантійські автори в жодних випадках не ототожнюють антів із скіфськими племенами, на відміну від росів-русів. Більша частина полянських антських земель опинилася в межах літописної Русі у вузькому значенні. Отже, підкреслює дослідник, в межах Русі залишається тільки частина полянських земель – Наддніпрянина. Таким чином, роль полян у створенні Русі була визначальною, саме вони стали тим ядром, навколо якого здійснювалась консолідація Русі. «Одним словом, Русь – це поляни, але поляни не дорівнюють Русі. Русь – нове історичне явище, що прийшло на зміну полянському союзу, коли той розпався, або, якщо завгодно, – новий полянський союз, що утворився на руїнах першого в інших територіальних кордонах. Це – новий етап у процесі генезису і Русі як етнічного явища, і

=====

Давньоруської держави, тому вважаємо доцільним назвати його – на відміну від Полянського «Антського» союзу – Полянським «Ранньоруським» князівством» [8, с.164].

Такі метаморфози М. Брайчевським вбачаються як наслідок тривалих аваро-слов'янських війн і розпаду Антського політичного об'єднання. Зникнення цілого народу М. Брайчевський потрактує як трансформацію його в цілий ряд інших племінних об'єднань уличів, тиверців, волинян, дулібів, хорватів, бужан. Цілком зрозуміло, що ті процеси, які протікали в надрах східнослов'янського суспільства і обумовили виникнення великих об'єднань на кшталт антського союзу племен, не зникли і не припинили свого розвитку. Історичний процес йшов своїм шляхом і під час зміни політичної ситуації. Зміст явищ залишався таким же, змінювалась лише форма. Далі, як нам здається, М. Брайчевський іде за марксистськими принципами, зазначаючи, що: процес остаточного розпаду первісно-общинного ладу і формування феодальних відносин у середовищі східнослов'янського суспільства продовжував діяти, як і раніше, навіть ще швидшими темпами. Східні слов'яни, незважаючи на серйозні потрясіння, пов'язанні з аварською небезпечкою, не переживали занепаду або регресу... В це час економічний розвиток східних слов'ян переходить на новий етап, позначений зародження майбутніх міст. Особливо суспільним поділом праці вже не тільки окремими особами, але й цілими поселеннями. Все це не могло не обумовити появи нових центрів східного слов'янства, навколо яких і міг здійснюватися подальший процес консолідації давньоруських племен. Таким центром, на думку М. Брайчевського, і стає Середня Наддніпрянщина – найвіддаленіший від Карпат район, що менше постраждав від спустошливих аварських набігів. Нове об'єднання, що було започатковане в VII ст. і дістало назву Русі» [8, с.165].

Вбачаючи Причорноморо-Азовські корені походження Русі, генетично пов'язуючи їх з антами та полянами, М. Брайчевський так і не зміг переконливо показати їх генетичні трансформації, що неминуче повинно спонукати дослідників до подальших студій з даної проблематики.

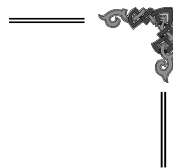
Знаменно варто зазначити, що з часом погляди М. Брайчевського еволюціонували, що є закономірним явищем у науковому просторі. Щоправда, окремі його безкомпромісні позиції замовчувалися в умовах колишньої радянської командної системи. Однак, публікація в 1993 році за часів проголошення незалежності України праці вченого «Конспект історії України» [3] переконливо свідчила,

що вчений, як і раніше вважав хибною теорію скандинавської етимології терміна «Русь». «Цей етнонім, — писав він, — має південне (сарматське) походження. Від VII ст. він перейшов на середньодніпровську групу східно-слов'янської племен і став самоназвою їх [3 с. 42]. Дослідник, аргументовано упевнений, що зі смугою подій і колізій 30-х років VII ст. пов'язується літописна легенда про заснування Києва братами-полянами Києм, Щеком і Хоривом, сестрою Либідь. Так, констатував М. Брайчевський, була започаткована історія України-Руси. Спершу вона являла собою невелике об'єднання східнослов'янських племен Середньої Наддніпрянщини (Русь у вузькому значенні слова), а згодом стала ядром величезного етнічного утвору, що обійняв майже всю Україну [3 с. 42-43].

Література

1. Брайчевський М. Вибране Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі/упоряд. Ю. Кухарчук. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. 720 с.
2. Брайчевський М. Коли і як виник Київ. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 163 с.
3. Брайчевський М. Конспект історії України. Київ: Знання, 1993. 208 с.
4. Брайчевський М. Літопис Аскольда. Київ: "Укр. Центр духов. культури", 2001. 132 с.
5. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Київ : Вид. дім «КМ Акад.», 2002. 154 с.
6. Брайчевський М. Біля джерел слов'янської державності. Київ: Український історичний журнал, 1965. № 3. С. 152–154.
7. Брайчевський М. Вибране Т. 2 : Хозарія і Русь. Аскольд – цар Київський / упоряд. Ю. Кухарчук. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. 816 с.
8. Брайчевський М. Походження Русі /ред. О. Компан. Київ: Наук. думка, 1968. 228 с.
9. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі / ред. М. Попович. Київ : Наук. думка, 1988. 259 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.1. Київ: Наук. думка, 1991. 736 с.
11. Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Київ: Пам'ять століть, 1996, №3. С.3.
12. Кацур Я. Українська історіографія. Київ: Генеза, 2004.
13. Літопис руський / упоряд. Л. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. 590 с.
14. Пархоменко В. Початок історично-державного життя на Україні. Київ, 1925. 36 с.
15. Прицак О. Походження Русі. Т. I. Київ: АТ "Обереги», 1997. 1080 с.
16. Шип, Н. А. Етимологія і семантика терміна "Русь". Київ: вид-во УАЗТ, 2002. 32 с.

Статті з всесвітньої історії

Використання методів музейної педагогіки в освітньому процесі

Блоха В. А., здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник: доц. Давиденко Ю. М., кафедра
всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті розглядається розвиток музейної педагогіки в освітньому процесі та її вплив на всебічний розвиток школярів. Проаналізовано основні віхи становлення музейної педагогіки в Україні, висвітлено її роль в національно-патріотичному вихованні учнів.

Ключові слова: музейна педагогіка; проєктна діяльність, методика викладання історії та суспільних дисциплін, компетенції.

Досліджувана тема досить актуальна в сучасній українській історичній та педагогічній науці бо органічно пов'язана з новітніми напрямками генези історії, педагогіки, музеєзнавства, що спонукають до творчого пошуку модерної методики викладання історії та суспільних наук, побудованих на їх взаємодії. На сьогоднішній музейна педагогіка досить стрімко розвивається в багатьох країнах Європи та світу.

Для повного розкриття теми даної статті слід висвітлити дефініції музейна педагогіка. Більшість вітчизняних науковців, спираючись на європейський досвід, зазначають, що це галузь педагогічної науки, яка побудована на основі науково-практичної діяльності й орієнтована на передачу культурно-освітнього досвіду в умовах музейного середовища та сприяє формуванню громадянсько-патріотичних почуттів дітей та молоді [1]. Крім того, музейне законодавство України визначає: «музеї як культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені не тільки для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної та духовної культури, але й для прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини» [2].

Дана проблема знайшла свої відображення в науковому доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників (Т. Белофастова, Є. Ванслова, Ю. Ключко, І. Коссова, Є. Медведєва, Б. Столяр, С. Фокін, З. Шинчук, М. Юхневич та ін.) [3]. У своїх роботах вони висвітлюють комплекс питань організації навчального середовища

в музеї, взаємодії вчителя й учня, формування пізнавальної активності школярів тощо. Однак, білою плямою залишається тема взаємодії вчителя й учня в музейному середовищі.

На сучасному етапі в українській історичній та педагогічній науці відбуваються процеси становлення музейної педагогіки. Зазначимо той факт, що термін «музейна педагогіка» було введено в науковий обіг німецьким вченим К. Фрізенем у 1934 році. Основні принципи і завдання даного напрямку впливають із використання історичної та культурної спадщини України в системі виховної роботи.

Вітчизняні та зарубіжні науковці виділили основні принципи музейної педагогіки: органічний зв'язок культури і освіти; інтеграція музею та навчального закладу; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, молоді, їхніх інтересів, побажань (діагностика, диференціація, індивідуальний підхід); компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтовний підходи у діяльності музею; гуманістична спрямованість; педагогічна доцільність. [4].

Краєзнавчий музей та його фонди – одна з форм роботи, спрямована на розвиток творчої самодіяльності, громадської активності учнів, що реалізується в процесі збирання, вивчення, обробки, збереження, оформлення і пропаганди матеріалів, що мають виховну, навчально-пізнавальну цінність.

На сьогоднішній день вчитель історії може запроваджувати музейні уроки. Їх мета заключається в:

- Змінити учнів з пасивних слухачів та відвідувачів на активних користувачів музейних ресурсів.
 - Перейти від поодиноких та епізодичних контактів учнів з експонатами до впровадження системи музейних уроків.
- Під час підготовки музейного уроку слід репрезентувати школярам специфіку музейного середовища, а саме:
- Робота в музеї має супроводжуватися елементами розвантаження: іграми, пошуковими питаннями і завданнями.
 - Давати оглядову інформацію, використовуючи різноманітні ресурси та цікаві факти.
 - Пересування учнів у музеї має бути не випадковим, а заздалегідь продуманим маршрутом.
 - Уроки проводяться диференційовано, з урахуванням вікових та освітніх особливостей учнів.

Методисти зазначають, щоб якісно та змістовно провести урок в музеї необхідно дотримуватися таких вимог:

- Визначити тему і мету уроку.
- Окреслити музейні об'єкти, які будуть нести основний інформаційний і навчальний зміст.
- На уроці, який передує уроку в музеї, встановити необхідний зв'язок із змістом заняття у музеї, нагадати правила поведінки у музеї.

• Вивчити літературу з обраної теми, щоб бути максимально обізнаним відповідно до теми уроку та об'єктів.

- Скласти супровідний текст уроку.

Спираючись на вимоги проведення уроку в музеї необхідно розуміти, що лекційна форма не може бути використаною в повній мірі. про те що урок в музеї це не лекція. Актуально зазначити про те, що музейні експонати сприяють усвідомленню, формують загальну уяву про історичний процес. Дати школярам можливість відчутти дух старовини, але при цьому пам'ятати що показ музейних артефактів не проста демонстрація, а наочний аналіз інформації.

Відмітимо той факт, що урок в музеї виконує дидактичні функції, зокрема:

- Реалізує принцип наочності.
- Зміцнює зв'язок наукових знань з практикою та життям.
- Розширює світогляд.
- Реалізує виховний потенціал предмета «Історія».
- Формує усвідомлені та переосмислені знання з теми.
- Навчає співвідносити загальне і часткове, аналізувати, порівнювати, співставляти.

На нашу думку, під час проведення музейного уроку слід приділяти особливу увагу віковим та індивідуальним особливостям розвитку кожного школяра. Так, діти молодшого шкільного віку, як правило, мають конкретно-образне мислення, безпосереднє сприймання, нестійку увагу. Тому на уроці з ними використовують вербальні й практичні методи: сюжетні та рольові ігри, бесіди, театралізація. У свою чергу, в учнів середніх класів формується абстрактне мислення, раціональний підхід починає переважати над емоційним мисленням. Під час взаємодії з ними слід застосовувати проблемно-пошукові методи: порівняльний аналіз, креслення планів і схем, стрічок часу, аналітично-пошукову діяльність. У старшокласників, що мають сформоване абстрактне мислення, більш високий інтелектуальний рівень. Відтак, на уроці бажано застосовувати проблемно-пошукові й дослідницькі методи: конференції, написання есе, рефератів, доповідей, підготовка та проведення екскурсій.

Таким чином, під час музейного уроку школярі мають змогу краще усвідомлювати цінність та значення місцевих, регіональних традицій, що сприяє вихованню поваги до цінностей свого народу.

На уроках варто використовувати регіональний історичний матеріал, який є невід'ємною частиною вивчення вітчизняної історії. При підготовці до таких уроків слід залучати відповідні фонди музею, тематичні експозиції.

Важливою також є реалізація навчально-виховної мети на музейних уроках. Вчителю слід підібрати епізоди з регіональної історії, які сприяють розумінню закономірностей розвитку історичного процесу, несуть важливий виховний елемент, ілюструють соціально-економічні та політичні умови його розвитку.

Література

1. Ласкій І. Курс «Музейна педагогіка»: особливості взаємодії школи й музею. Мистецтво та освіта. 2009. № 3.
2. Закон № 249/95-ВР від 29.06.1995 Про музеї та музейну справу https://zakononline.com.ua/documents/show/176685__587123
3. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська. Київ: Альтерпрес, 2007.- С. 64
4. Михайличенко С. С. Музейна педагогіка в Україні, її сутність і завдання/ С. С. Михайличенко// «Теоретичні питання культури, освіти і виховання» Збірник наукових праць, вип. 45, КНЛУ, 2012. С. 156-159.

Використання міжпредметних зв'язків та міжкурсових зв'язків при викладанні всесвітньої історії в 10–11 класах

Данильченко М. М., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Давиденко Ю. М., кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Стаття присвячена аналізу використання міжпредметних зв'язків на уроках всесвітньої історії в старших класах. Розглядаються переваги інтеграції знань з різних дисциплін для формування цілісного світогляду учнів. Особлива увага приділяється взаємодії історії з іншими предметами, такими як географія, література, економіка, іноземні мови, природничі науки та інформатика, що сприяє глибшому розумінню історичних подій та їх впливу на різні сфери життя. Стаття підкреслює важливість застосування сучасних педагогічних методів, включаючи інтерактивні технології та цифрові інструменти для розвитку критичного мислення, творчості та мовних компетентностей учнів.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, всесвітня історія, старші класи, інтеграція знань, цілісне світобачення, педагогічні методи, інтерактивні технології, цифрові інструменти, критичне мислення, мовні компетентності.

Проблема використання міжпредметних зв'язків на уроках історії залишається недостатньо дослідженою в сучасній педагогіці. Однак, в рамках дидактики, реалізація цих зв'язків вважається одним із ключових принципів викладання не тільки гуманітарних, а й інших предметів. Питання міжпредметних зв'язків активно обговорювалося ще в часи великих педагогів, таких як Я.-А. Коменський, К. Ушинський, В. Одоєвський та інші, які підкреслювали важливість інтеграції знань з різних галузей науки для формування цілісного світогляду учнів.

Важливість міжпредметних зв'язків у сучасному навчальному процесі є очевидною, оскільки наука сьогодні розвивається таким чином, що знання з різних сфер взаємопов'язані між собою. Для учня вже недостатньо обмежуватися знаннями лише однієї дисципліни. Вивчення одного предмета неможливе без взаємодії з

іншими галузями знань. Тому важливо не тільки виявляти ці зв'язки, але й навчити учнів ефективно використовувати їх у повсякденному житті. Це ставить нові вимоги до педагогічної діяльності вчителів, що, у свою чергу, вимагає від них застосування інноваційних підходів і методик, розроблених як теоретиками, так і практиками освіти.

Роль і значення курсу історії в освітній системі полягає в тому, що він суттєво впливає на формування поглядів учнів на розвиток суспільства, сприяє вихованню патріотизму та формуванню особистості з власними переконаннями і громадянською відповідальністю. Однією з основних цілей навчання історії є розвиток соціально активної, творчої та самостійної особистості, здатної оцінювати загальнолюдські цінності і здобутки світової культури, а також усвідомлювати свою відповідальність за майбутнє країни [2, с. 21].

З огляду на мету, можна стверджувати, що вивчення історії повинно бути доповнене вивченням таких предметів, як література, суспільствознавство, географія або, в ідеалі, мати синхронний підхід до їх вивчення. Однак значення історії не обмежується лише створенням бази для вивчення інших дисциплін. Важливішим є освоєння та використання принципів історизму та наукової об'єктивності при вивченні інших предметів.

З іншого боку, знання законів розвитку природи, що вивчаються в предметах природничого циклу, можуть суттєво допомогти в формуванні цілісного розуміння учнями взаємозв'язків між природою та суспільним середовищем під час вивчення історії. Взаємодія міжпредметних зв'язків дозволяє створити повніше і комплексне уявлення про світ, що пододало обмежену дисциплінарну роздільність наукового знання. Це також дає можливість ефективніше використовувати навчальний час, звільнений від дублювання матеріалу, для впровадження диференціації в навчанні.

Завдяки оновленому змісту історичних курсів та використанню внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків можна показати багатоплановість історичного процесу, розкрити роль людського фактору в розвитку суспільства та продемонструвати можливість існування історичних альтернатив. Крім того, це дозволяє уникнути зайвих повторів і дублювання матеріалу, який часто зустрічається в курсах суспільствознавства, географії та інших предметів.

Проте ефективне впровадження внутрішньо- та міжпредметних зв'язків потребує дотримання методичних умов. Головним є чітке усвідомлення мети, яка полягає у формуванні наукового світогляду

учнів, розумінні ними закономірностей суспільного розвитку та вмінні застосовувати теоретичні знання для аналізу і оцінки фактів минулого і сучасності. Важливо також знати основні типи міжпредметних зв'язків: хронологічні (ретроспективні, перспективні, супутні), а також інформаційні (фактичні, понятійні, теоретичні), які в органічній єдності сприяють ефективному навчанню та розвитку учнів [4, с. 25].

Аналізуючи проблему міжпредметних зв'язків, можна зробити висновок, що основною метою їх використання є створення в учнів системи знань, умінь та навичок, яка дозволяє їм застосовувати ці знання при вивченні різних дисциплін. Однак важливо пам'ятати, що реалізація міжпредметних зв'язків потребує значної кількості часу, тісної взаємодії вчителів різних предметів та індивідуального підходу до кожного учня. Заняття повинні бути цікавими для учнів, стимулюючи їх до пошукової діяльності, що забезпечує глибше засвоєння матеріалу [11, с. 5-7].

Засвоєння ключових компетентностей у навчальному процесі не є процесом, що відбувається ізольовано, а передбачає інтеграцію різних освітніх компонентів у комплексну процедуру, яка має особистіснодіяльнісний характер. Це означає, що для ефективного освоєння компетентностей необхідно взаємодіяти з різними сферами знань, поєднуючи теоретичні та практичні аспекти [4].

Історія, як навчальний предмет, відіграє важливу роль у формуванні цих компетентностей завдяки своїм міжпредметним зв'язкам, що дозволяє учням розглядати не лише історичні події, а й їхні взаємозв'язки з іншими сферами знань. Зокрема, історія може бути поєднана з багатьма іншими предметами шкільного циклу, такими як географія, громадянська освіта, правознавство, економіка, література, музика, біологія та екологія. Такий підхід дає можливість створювати цілісне уявлення про світ, що дозволяє учням більш глибоко зрозуміти як історичні події, так і їх взаємозв'язок з іншими аспектами життя суспільства та природи.

Тому методичні підходи, спрямовані на розвиток міжпредметних зв'язків, є важливою складовою навчального процесу, яка сприяє всебічному розвитку учнів, формуючи в них не лише предметні знання, але й ключові компетентності для вирішення реальних життєвих задач.

Слід розглянути ключові компетентні, а саме здатності спілкуватися рідною та іноземними мовами, що зараз є особливо важливим в контексті глобалізації та європейської інтеграції,

зокрема для України, яка готується до можливого вступу до Європейського Союзу. Вивчення іноземних мов стає важливим аспектом освітнього процесу, і навчання історії, зокрема через міжпредметні зв'язки з іноземними мовами, дозволяє учням не лише засвоювати мовні навички, а й поглиблювати свої знання з історії.

Наприклад, під час вивчення в 11 класі теми «Меморандум Джорджа Кеннана і промова Вінстона Черчіля у Фултоні, доктрина Гаррі Трумена та «план Маршалла» можна запропонувати учням роботу з оригінальними текстами промови Черчіля та доктрини Трумена. Це дозволяє учням не тільки поглибити своє розуміння історичних подій, а й удосконалити навички перекладу та інтерпретації текстів іноземною мовою.

Ще одним варіантом є прослуховування пісень або перегляд новин того часу в оригіналі для вдосконалення мовних навичок і розширення культурного контексту. Окрім того, це дає можливість аналізувати історичні матеріали без перекладу, що інколи може не точно передавати авторський зміст.

Таким чином, використання іноземних мов на уроках історії сприяє не лише розвитку мовних компетентностей, а й поглибленому розумінню історії через доступ до оригінальних джерел і матеріалів, що збагачує навчальний процес.

Ще однією ключовою компетентністю є галузь природничих наук, техніки та технологій є важливим аспектом навчання в старшій школі, особливо на уроках історії. Ця компетентність тісно пов'язана з вивченням різних технічних і наукових досягнень, що з'явилися під час двох світових воєн. Старшокласники, які вивчають ці війни, мають можливість глибше зануритись у теми, пов'язані з розвитком хімічної, біологічної та іншої зброї, винайденої в той час, а також з розумінням наслідків таких інновацій.

Наприклад, при вивченні теми «Наслідки Першої світової війни» або «Наслідки Другої світової війни», а також теми «Розгортання «холодної війни. Карибська криза» в 10 та 11 класах, учителі можуть звернути увагу учнів на наукові досягнення у галузі зброї, що мали вплив на природу та екосистеми. Це можна зробити через інтерактивні методи навчання, наприклад, організувавши практичне заняття, під час якого учні працюватимуть у групах і презентуватимуть різні типи зброї (біологічної, хімічної тощо), а також обговорюватимуть її довгострокові наслідки для навколишнього середовища [10, с. 45].

Цей підхід дозволяє учням використовувати критичне та логічне мислення, аналізуючи причинно-наслідкові зв'язки. Крім того, міжпредметні зв'язки з біологією та хімією дозволяють заглянути за межі історичних фактів і вивчити негативні наслідки винаходів, які і досі мають згубний вплив на природу. Таким чином, учні можуть зрозуміти, як наукові досягнення, що виникли під час воєн, мали не лише технічні, а й екологічні наслідки, про які зазвичай не йдеться на уроках історії.

Також, хотілося б відмітити метод поєднання історії та інформатики. Даний підхід дозволяє учням не лише поглиблювати знання з історії, але й розвивати цифрові навички. Включення сучасних онлайн-застосунків у навчальний процес стимулює креативність учнів та сприяє їхньому залученню до активного пошуку і використання новітніх технологій.

Запропоновані онлайн-сервіси, такі як LearningsApps, Tagul, Canva, Google Forms або «Всеосвіта», дозволяють учням створювати інтерактивні вправи, що можуть бути використані для перевірки знань, створення візуальних матеріалів або навіть для проведення онлайн-опитувань. Завдяки таким сервісам учні можуть самостійно досліджувати і застосовувати нові технології, що дозволяє їм не тільки покращити свої знання з історії, а й досконало оволодіти інструментами для створення інтерактивних і мультимедійних матеріалів [2].

Цей метод навчання також сприяє розвитку командної роботи, оскільки учні можуть працювати в групах або парах, обмінюючись ідеями та допомагаючи один одному. Важливо, що для цього процесу потрібен певний час, щоб учні мали можливість добре освоїти нові інструменти та створити цікаві й якісні інтерактивні вправи.

Такі проекти не тільки підтримують міжпредметні зв'язки, але й мотивують учнів до пошуку нових можливостей для вдосконалення своїх навчальних навичок та творчого підходу до вивчення історії.

Використання міжпредметних зв'язків на уроках історії є важливим інструментом у сучасній освіті, оскільки дозволяє створити цілісне уявлення про світ і допомагає учням краще розуміти історичні події в контексті різних аспектів життя суспільства. Тема міжпредметних зв'язків є актуальною, оскільки наука сьогодні розвивається таким чином, що знання з різних галузей взаємопов'язані між собою. Історія, як предмет, займає особливе місце в освітньому процесі, адже вона не лише сприяє формуванню

поглядів учнів на розвиток суспільства, але й допомагає виховати патріотизм, громадянську відповідальність та критичне мислення.

Сучасні підходи до навчання передбачають інтеграцію знань з різних дисциплін, оскільки лише в такому контексті можна досягти більш глибокого і багатогранного розуміння історичних подій і процесів. Міжпредметні зв'язки сприяють розвитку системного мислення в учнів, допомагаючи їм зрозуміти взаємозв'язки між різними сферами знань. Наприклад, вивчення історії без взаємодії з іншими предметами, такими як географія, література, суспільство-знавство або інформатика, неможливо, оскільки знання в цих галузях дозволяють краще зрозуміти історичні процеси, а також оцінити їх вплив на сучасне суспільство.

Крім того, важливою складовою міжпредметних зв'язків є формування в учнів ключових компетентностей, таких як комунікація, критичне мислення, здатність працювати в команді, а також розуміння та використання наукових досягнень в практичній діяльності. Наприклад, вивчення іноземних мов у контексті історії дозволяє не лише вдосконалити мовні навички, але й отримати доступ до оригінальних джерел та документів, що значно поглиблює розуміння історичних подій.

Отже, впровадження міжпредметних зв'язків на уроках історії є важливим інструментом для розвитку учнів, оскільки це сприяє формуванню в них не лише предметних знань, а й ключових компетентностей, необхідних для вирішення реальних життєвих задач. Міжпредметний підхід дозволяє створювати цілісне уявлення про світ і сприяє глибшому розумінню історії, яке виходить за межі лише одного предмета. Врахування міжпредметних зв'язків у навчанні не лише робить навчальний процес більш цікавим і інтерактивним, а й забезпечує учням розвиток критичного мислення, креативності, а також здатності до самостійного аналізу і оцінки різних аспектів життя суспільства.

Література

1. Баханов К. Навчання історії за інтегрованою системою. Історія в школі. 2000. № 16. С. 10–11.
2. Баханов К. У пошуках інноваційних технологій викладання історії. Історія в школах України. 1996. №1. С 20–24.
3. Добриця М. В. Методичні можливості інтегрованих уроків історії. URL: <http://osvita.ua/school/technol/714>
4. Защинська С. Міжпредметні зв'язки на уроках історії. Історія в школі. 2001. № 5. С. 25–27.

5. Інтегрований урок та його аналіз. URL: <http://osvita.ua/school/technol/714>
6. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. URL: <http://valeriks.ucoz.ru/publ/11-1-0-110>
7. Корнєєв В. Інтеграція предметів: історія і географія. Історія в школі. 1998. № 2. С. 14-19.
8. Мариновська О. Педагогічна технологія бінарних навчальних занять на інтегрованій основі. Історія України. 2001. № 35. С. 10–12.
9. Матюшенко О. Міжпредметні зв'язки у викладанні історії – дієві критерії формування громадянської компетенції підростаючого покоління. Історія та правознавство. 2008. № 32. С. 6–7.
10. Матяш Н. Проектування міжпредметних компетенцій на основі взаємозв'язку біологічного і хімічного змісту. *Рідна школа*. 2012. № 6. С. 44-48.
11. Нова українська школа: ключові компетентності. Офіційний інтернетресурс Український інститут розвитку освіти. URL: <https://uied.org.ua/nova-ukrayinska-shkola-klyuchovi-kompetentnosti/>
12. Соловійова Л. І. Інтегрований урок як засіб вдосконалення навчально-виховного процесу. Історія та правознавство. 2006. № 11. С. 6–9.
13. Створити цілісну картину світу. Інтегроване навчання в школі [Текст] // Завуч. 2007. № 21. С. 2–12.
14. Технологія проведення інтегрованих уроків в процесі організації пізнавальної діяльності учнів. URL: <http://osvita.ua/school/technol/714>
15. Удод О. Про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти. Історія в школах України. 2007. № 7. С. 13–18.

Польське питання в зовнішній політиці наполеонівської Франції

Задворний О. І., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Давиденко Ю. М., кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті розглянуто всебічний аналіз польського питання в контексті зовнішньої політики Франції під час наполеонівських війн, зокрема в аспекті її відносин із Габсбурзькою імперією. Стаття покликана з'ясувати, яким чином суперечності між Францією та Австрією впливали на долю польських земель, що опинилися під австрійською владою після поділів Речі Посполитої, а також окреслити значення польського чинника у ширшому контексті геополітичних процесів Європи кінця XVIII – початку XIX століття.

Ключові слова: польське питання, зовнішня політика Франції, наполеонівські війни, Габсбурзька імперія, французько-австрійські відносини, Річ Посполита, поділи Польщі, відновлення державності, Наполеон Бонапарт.

Зовнішньополітичний курс Франції під час Великої Французької революції та періоду правління Наполеона I належить до тих актуальних тем, інтерес до яких з боку істориків не слабшає з плином часу, а, навпаки, невпинно зростає. Кількість наукових праць, що тією чи іншою мірою аналізують цей період є надзвичайно значною. На нашу думку, причина такої перманентної уваги полягає не лише у величезній популярності постаті Наполеона Бонапарта, чия політична і військова діяльність ще за життя стало легендою, а передусім у глибокому й тривалому впливі, який мала французька зовнішня політика кінця XVIII – початку XIX ст. на хід політичного, соціального та економічного розвитку Європи.

Одним із ключових аспектів міжнародної політики того часу була боротьба за спадщину Речі Посполитої, розділеної між Пруссією, Росією та Австрією. В цьому контексті важливою темою стало польське питання, яке загострилося унаслідок протистояння Франції з цими трьома державами – головними учасниками антифранцузької коаліції. Відмітимо той факт, що заклики Фран-

цузької революції до свободи й національного суверенітету породили у поляків надії на відновлення власної державності.

Під час наполеонівських воєн польське питання мало вагомe значення у відносинах Франції з усіма державами, однак найактуальнішим воно стало у взаєминах з Габсбурзькою імперією. Вона брала активну участь у більшості коаліцій проти Франції, виступаючи одним з головних опонентів французького зовнішньополітичного впливу. Антагонізм між Францією та Австрією мав як територіальні, так і ідеологічні корені, що призвело до глобального конфлікту між ними, який охопив увесь спектр їхніх інтересів – від Середземномор'я до Східної Європи.

Польські території, що опинилися під владою Австрії, ще з кінця XVIII ст. стали предметом особливої уваги Франції, що зумовило виникнення польського питання як одного з чинників французько-австрійського протистояння. Найбільшої гостроти ця проблема набула в період східноєвропейської кампанії Наполеона (1806–1812 рр.). Показово, що у 1810 р. Наполеон особисто підкреслював графу Меттерніху, що польське питання є постійним джерелом розбіжностей між Францією та Австрією.

Отже, детальне дослідження польського питання на тлі напружених французько-австрійських відносин є важливим для глибшого розуміння цілей, методів і наслідків зовнішньої політики обох держав. Таке вивчення дозволяє краще окреслити загальні тенденції міжнародної політики Європи на межі XVIII–XIX ст. і зрозуміти вплив цього протистояння на суспільно-політичний розвиток територій, що перебували під австрійським контролем і були історичним місцем співіснування українського й польського народів.

Історіографія проблеми. На підставі глибокого аналізу наукових праць XIX–XX століть можна стверджувати, що, незважаючи на значний інтерес до періоду наполеонівських війн з боку дослідників різних історичних шкіл, польське питання як багатогранна проблема у відносинах між Францією та Австрією досі не стало предметом окремого комплексного дослідження. Водночас не можна говорити про брак наукових матеріалів на цю тему: у численних працях зарубіжних істориків розглянуто окремі аспекти проблеми, проте вони не формують цілісної картини, не дозволяють простежити динаміку та закономірності конфлікту між цими двома державами щодо відновлення польської державності. Частина досліджень зосереджується на загальних підходах революційної або наполеонівської Франції до польського питання, інші – аналізують окремі

=====

епізоди французько-австрійських відносин, зокрема певні війни, переговори або дипломатичні ініціативи. Проте, на сьогодні в історіографії відсутнє узагальнююче дослідження комплексного характеру, присвячене французько-австрійським відносинам у контексті їхнього масштабного протистояння на межі XVIII–XIX століть. Водночас наявні праці про політику Наполеона стосовно польського питання створюють добру основу для подальших досліджень.

Окремі міжнародні аспекти польського питання, зокрема події французько-австрійської війни 1809 року, стали предметом аналізу українських істориків кінця XIX–XX століть, які розглядали ці події у контексті історії Східної Галичини. Особливо варто згадати дослідження міжвоєнного періоду І. Борщака, який спеціально аналізував ставлення Наполеона до польської проблеми у зв'язку з політикою Франції щодо українських земель колишньої Речі Посполитої. Водночас із позицій сучасної історичної науки навряд чи можна погодитися з його висновком, згідно з яким Наполеон лише використовував Польщу у своїх цілях, не маючи наміру реально допомагати її відродженню [12].

Французька історіографія приділила чимало уваги цій тематиці. Уже в першій половині XIX століття у науковий обіг було введено значний обсяг джерельного матеріалу завдяки багатотомним працям учасників наполеонівських подій – колишнього резидента Франції у Варшаві Е. Бінйона, генералів М. Дюма і А. Жоміні, а також дипломата Ж.-Б. Капеліжа. Визнаними у світовій історичній науці стали й праці дослідників другої половини XIX століття, зокрема Ж. Мішле, А. Тьєра, А. Лефевра, Е. Буржуа та А. Сореля [5], [6].

Вагомий внесок у дослідження багатьох аспектів нашої теми зробила польська історіографія. Проте у XIX столітті розгляд польського питання у контексті міжнародних відносин великих держав зазвичай відбувався крізь призму національного відродження Польщі. Як наслідок, увага польських істориків того часу зосереджувалася переважно на двох важливих епізодах визвольної боротьби періоду наполеонівських воєн, які сприяли формуванню національної свідомості польського народу. Йдеться про історію польських легіонів у складі французької армії та період існування Варшавського герцогства, відомий як «наполеонівська Польща».

Лише наприкінці XIX — на початку XX століття почали з'являтися перші спеціалізовані дослідження, присвячені аналізу

польського питання у зовнішній політиці Франції кінця XVIII — початку XIX століття. Зокрема, заслуговують на увагу дві праці львівського дослідника О. Краузгара, який висвітлив діяльність останнього французького консула у Речі Посполитій Бонно та останнього польського дипломатичного представника у Парижі Ф. Барсса. [1].

Також, на нашу думку, одним із ґрунтовних досліджень, присвячених ключовому моменту теми, є велика стаття Е. Халіча під назвою «Ставлення Австрії до польського питання і процес створення герцогства», опублікована у збірці «Гене́за Варшавського герцогства». У ній автор відходить від традиційного в польській історіографії підходу, який пояснював появу Варшавського герцогства виключно волею Наполеона та його дипломатичними маневрами щодо Росії та Пруссії. Е. Халіч наголошує на значущій ролі Австрії, яка, зайнявши негативну позицію щодо відновлення польської державності, змусила Наполеона наприкінці 1806 року відкласти проголошення Польського королівства. Свої висновки дослідник ґрунтує на французьких та австрійських архівних матеріалах [3].

Таким чином, незважаючи на значну увагу, приділену наполеонівським війнам у світовій історіографії, польське питання у контексті французько-австрійських відносин залишається недостатньо вивченим як цілісна проблема. Існуючі праці охоплюють лише окремі аспекти цього складного історичного процесу. Польські, французькі та українські історики внесли вагомий внесок у дослідження, проте відсутнє комплексне дослідження, яке б повноцінно висвітлювало динаміку дипломатичних відносин та роль Польщі у геополітичному конфлікті між Францією та Австрією на межі XVIII–XIX століть. Наявні джерела створюють добру основу для подальшого глибокого аналізу цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Друга і третя поділи Речі Посполитої відбулися в один історичний період із Французькою революцією 1789–1794 років, яка рішуче виступила проти усталеного монархічно-династичного ладу в Європі. Її ідеї – верховенство народу над владою монарха, рівність, свобода та братерство всіх людей незалежно від їхнього соціального походження – стали викликом існуючим порядкам. Революційні події у Франції викликали різку реакцію з боку європейських монархій, які, намагаючись зупинити поширення нових ідей, об'єдналися у військовий союз проти Франції під проводом Великої Британії. Це призвело до серії

тривалих воєн, які тривали до 1815 року і мали значний вплив на суспільно-політичну ситуацію в Європі.

Революція у Франції сприяла залученню широких верств населення до політичного життя, що стало фундаментом для оновлення державних інституцій та посилення державної могутності. Завдяки перемогам над арміями коаліційних держав Франція поступово почала розширювати свою владу на інші країни Європи, виступаючи під гаслами боротьби з монархічною реакцією.

Вплив революційних подій у Франції відчувався і у східноєвропейському регіоні, зокрема на польських землях. Повстання під проводом Тадеуша Костюшка, що проходило під гаслами свободи і демократичних змін, змусило європейські монархії тимчасово змінити свою увагу з Франції на Польщу, намагаючись зупинити поширення революційного впливу в цьому регіоні. Поразка повстання та остаточна ліквідація польської державності сприяли тимчасовому послабленню тиску на Францію, дозволивши їй укріпити позиції. У подальшому польське питання стало важливим інструментом французької дипломатії у стосунках із європейськими монархіями, які брали участь у поділах Польщі [14].

Після 1796 року на теренах колишньої Речі Посполитої почали з'являтися численні таємні товариства, учасники яких прагнули відновлення польської державності. У 1798 році найрадикальніші представники шляхти – якобінці – утворили у Варшаві підпільне Товариство Польських Республіканців, що ставило собі за мету створення Польщі як республіки без станових привілеїв, сподіваючись на підтримку революційної Франції. Проте після підписання у 1801 році Люнівської мирної угоди між Францією та Австрією діяльність товариства припинилася.

Надалі ініціативу перебрала польська еміграція у Франції, яка пов'язувала долю Польщі з революційними ідеалами. Поміrkовані кола згуртувалися навколо Агенції під керівництвом Ф. Барсса, яка виступала за створення польських військових формувань під егідою французького уряду та прагнула відновлення незалежності на основі Конституції 3 травня 1791 року. У свою чергу польські якобінці в еміграції ще в 1795 році об'єдналися в Депутацію під проводом Ю. Шанявського та Ф. Дмоховського.

За ініціативи Я. Домбровського, одного з лідерів Агенції, у січні 1797 року в Італії при французькій армії були сформовані перші два польські легіони. Однак після підписання Францією миру з Австрією у тому ж році, Наполеон перекинув польські війська для

придушення повстань в Італії та на острів Сан-Домінго. Більшість із них загинула, що підірвало довіру до французької підтримки.

На цьому тлі почало зростати проросійське налаштування серед польської еліти. У 1804 році Олександр I призначив князя Адама Чарторийського головою зовнішньополітичного відомства, і той активно лобював участь Росії у польському питанні та у створенні антипольської коаліції. Однак домовленості з Пруссією звели ці сподівання нанівець. Згодом імператор вирішив змінити стратегію і укласти мир із Наполеоном. Було досягнуто компромісу: на землях, що раніше належали Пруссії, створювалося Варшавське герцогство під управлінням саксонського монарха Фрідріха Августа. Водночас Олександр I таємно вів перемовини з Ю. Понятовським, обіцяючи підтримати відновлення Польського Королівства в обмін на перехід на бік Росії, проте останній залишився вірним Франції [12].

У поході Наполеона проти Росії брала участь майже вся польська армія чисельністю близько 100 тисяч осіб. Після поразки французів польські частини відступили разом із ними на Захід. За підсумками рішень Віденського конгресу територія Варшавського герцогства відійшла до Російської імперії, Познань і східне узбережжя Балтії разом із Гданськом і Торунєю – до Пруссії, а Тернопільський округ повернувся під контроль Австрії. Краків із прилеглими територіями на лівому березі Вісли став «вільним містом» під опікою держав-переможниць.

Центром польського визвольного руху після конгресу стало так зване «конгресове» Королівство Польське. З часом тут були запроваджені елементи російського самодержавства і кріпосницького ладу, що призвело до виникнення численних підпільних патріотичних угруповань. У 1817 році у Віленському університеті студенти заснували Товариство Філоматів, що займалося як просвітницькою, так і організаційною діяльністю. Його провідниками були Адам Міцкевич, Юзеф Єжовський, Онуфрій Петрашкевич і Томаш Зан. У 1822 році організація перетворилася на таємний Патріотичний Союз, що прагнув підготувати збройне повстання заради відновлення Польщі. Вже у 1823 році членів товариства було заарештовано [12].

У 1819 році у Варшавському університеті з'явився Союз Вільних Поляків, який також був викритий через чотири роки. У цей же час виникали масонські ложі, такі як Національні Вільні Мулярі, що діяли у Варшаві, Вільно та Познані. Таємні товариства

=====

формувалися і в армії. Наприклад, Вавжинець Лукасинський заснував Патріотичне Товариство, що проіснувало до 1826 року. Після його розпуску ініціативу взяв «Союз Підхорунжих», створений у 1828 році Пйотром Висоцьким.

У ніч на 30 листопада 1830 року у Варшаві розпочалося збройне повстання, яке швидко охопило всі землі Королівства Польського. 1 грудня радикали під проводом Мауриція Мохнацького створили Патріотичний клуб, що закликав до негайного проголошення незалежності. 5 грудня повстанці призначили диктатором генерала Юзефа Хлопіцького. 25 січня 1831 року польський сейм оголосив детронізацію імператора Миколи I, що означало фактичну війну з Росією. Першу перемогу над російськими військами поляки здобули 14 лютого під Сточком, а в битві під Гроховим 25 лютого не було визначено переможця. Ці події надихнули польське населення Литви, Білорусі та України до активної підтримки повстання [12].

Однак значна частина місцевого населення ставилася до шляхти з неприязню, що позначилось на подальшому розвитку подій. Із кінця травня 1831 року польські повстанські сили почали зазнавати поразок на більшості фронтів. Патріотичний клуб гостро критикував урядові дії, наполягаючи на проведенні соціальних реформ і проголошенні республіки. 15 серпня у Варшаві спалахнули народні заворушення, після чого князь Адам Чарторийський залишив місто. У вересні російські війська захопили Варшаву, і польська армія відступила на Захід. На початку жовтня більшість урядовців, парламентарів, митців і військових була інтернована владою Пруссії та Австрії.

Після краху повстання тисячі поляків, у тому числі військові, політики й інтелектуали, емігрували до країн Західної Європи. Консервативне крило еміграції, згуртоване навколо Адама Чарторийського, дістало назву «Готель Лямбер» – за резиденцією князя в Парижі. З часом їхня політична платформа стала більш ліберальною. Демократи, очолювані Йоахимом Лелевелем, у грудні 1831 року створили Польський національний комітет, який виступав за відродження Польщі як республіки, ліквідацію кріпацтва і народо-владдя. Французька влада згодом розпустила комітет.

Найвпливовішим серед емігрантських угруповань стало Польське демократичне товариство, засноване в Парижі 1832 року. Його програма, викладена у двох маніфестах, передбачала створення демократичної республіки і здобуття незалежності через народне повстання, головною силою якого мало стати селянство.

Товариство проіснувало до 1862 року. Ліворадикальні кола були представлені організацією «Люд Польський», створеною 1835 року в Англії. Її лідери – Тадеуш Кремповецький, Станіслав Ворцель і Зенон Свєнтославський – виступали за поєднання ідей християнства з аграрним соціалізмом, прагнучи ліквідації приватної власності та станового поділу.

У 1830–40-х роках у Королівстві Польському діяли невеликі підпільні патріотичні об'єднання. Віденський конгрес розширив володіння Пруссії, до якої приєднали частину Саксонії, Познань, Бидгощ та Гданськ. З цих земель створили Велике князівство Познанське, яке формально мало особливий статус, але фактично стало частиною прусської держави як познанська провінція. Польське населення боролось за права своєї мови та культури, подаючи петиції і створюючи підпільні гуртки, зокрема у Вроцлаві та Берліні, які були швидко викриті.

У 1830-х роках польський національний рух переорієнтувався на «органічну працю» – зусилля, спрямовані на економічний розвиток, культурну просвіту, видання преси, дослідження історії та підтримку освіти. У 1839 році було створено таємний Познанський комітет, а в 1842–1843 роках – радикальний «Союз Плебеїв», розгромлений у 1845 році. Це призвело до зосередження руху навколо Познанського комітету, який отримав назву Познанська централізація. 20 березня 1848 року в Познані відбулася масштабна демонстрація, того ж дня утворено Польський національний комітет, який вимагав автономії для Великого князівства, відновлення польської мови в установах і створення національного війська [13].

У складних політичних умовах, під тиском революційних настроїв і через загрозу конфлікту з Росією, уряд Пруссії був змушений прийняти вимоги польської громади. У Великій Польщі сформувалися органи місцевого самоврядування та озброєні формування під керівництвом Людвіка Мерославського. Проте зміна політичної ситуації призвела до перегляду політики Пруссії: влада запропонувала розділити регіон на польську та німецьку частини, а також обмежити чисельність польського війська. Поляки відкинули ці умови, що стало приводом до початку бойових дій з боку Пруссії.

Брак віри у перемогу серед польських офіцерів і відмова Мерославського від командування призвели до капітуляції його загону. Пруський уряд скасував усі поступки, що раніше були надані полякам, і жорстоко покарав учасників повстання. Внаслідок

цих подій польський визвольний рух у 1848–1849 роках помітно втратив силу.

На територіях Австрійської імперії, що заселялися поляками, ситуація залишалася стабільною. Польське населення переважно проживало у Королівстві Галиції і Лодомерії. Галицьке суспільство було соціально та етнічно розмаїтим: землі належали переважно польським магнатам і шляхті, тоді як у східній Галичині селяни були здебільшого українцями (русинами), а в західній – поляками. Під час наполеонівських воєн австрійська влада намагалася використати протистояння між русинами й польською шляхтою у власних інтересах [12].

Після поразки Листопадового повстання 1830 року Галичина стала осередком підпільної польської діяльності, спрямованої на підготовку нового повстання. У регіоні діяли таємні товариства, пов'язані з емігрантським рухом, зокрема Союз Друзів Народу, Конфедерація Польського Народу та інші, які вели активну патріотичну пропаганду.

Отже, події кінця XVIII – першої половини XIX століття на польських землях відбувалися під впливом революційних змін у Європі, передусім Французької революції та наполеонівських воєн. Ідеї свободи, рівності та народовладдя стали поштовхом до формування польського національного руху, спрямованого на відновлення втраченої державності. Незважаючи на поразки повстань і репресії з боку імперських урядів Росії, Пруссії та Австрії, польський народ не припиняв боротьби, зберігаючи ідеї національного визволення в еміграційних організаціях, підпільних товариствах і культурно-просвітницьких ініціативах.

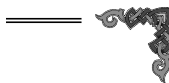
Таким чином, ці процеси заклали основи для тривалого опору асиміляційній політиці та сприяли формуванню новітнього польського національного самоусвідомлення, що виявилось як у боротьбі за права мови і культури, так і в прагненні до соціальних реформ та створення справедливого суспільного ладу. Польське питання стало не лише внутрішньою проблемою трьох імперій, але й важливим елементом міжнародної дипломатії того часу.

Література

1. Bignon E. Histoire de France depuis le 18 brumaire jusqu'à la paix de Tilsitt.-Deuxieme époque depuis la paix de Tilsitt jusqu'en 1812.-Paris-I.eipzig, 1830-1838.-1.6, 8;
2. Capéfigue J.-B. L'Europe pendant le consulat et l'empire de Napoléon.- Paris, 1840.-T.6, 8.

3. Correspondance de Napoléon I".-Paris, 1863.-T.14.-Doc.No 11350.-P. 14 (Napoléon à Murat, 2.XП.1806).
4. Dumas M. Campagnes de 1806 el 1807.-Pans-Hambourg, 1824, 1826.-T2-3;
5. [Jomim H.] Vie politique et militaire de Napoléon-Paris, 1827.-T.3-4;
6. Fugier A. La révolution française et l'empire napoléonien; Castelot A. Napoléon.-Pans,1968; Bertier de Sauvigny G. Metternich.-Paris, 1986;
7. Just G. Das Herzogtum Warschau von seinen Anfängen bis zum Kampf mit Osterreich1809 // Mitteilungen des K.U.K. Kriegsarchives.-3
8. Folgc.-Wien, 1906.-Best.4.-S.I-124;
9. Metternich C.V.J.. Mémoires, documents et écrits divers.-Paris, 1880. T. 1 – P. 110.
10. Reinhard M. Avec Bonaparte en Italie, d'après les lettres inédites de son aide de campe Joseph Sulkowski.-Paris, 1946; Histoire de relations internationales / Publ. sous la direction de P. Rcnuvin.-Paris, 1954.-T.4:
11. Schels J.-B. Der Feldzug in Polen 1809 // Österreichische militärische Zeitschrift.-Wien, 1844.-Best 3.-S. 3-28.;
12. Борщак І. Наполеон і Україна.-Львів, 1937.-С. 63.
13. Гордієнко В., Ададуров В. Основні аспекти ельзас-лотарингського питання у зарубіжній історіографії// Вісник Львівського державного університету. – Серія історична – 1996. – Вип. 31. –С.34.
14. Тюлар Ж. Мюрат, или пробуждение нации.- Пер. с фр.-М., 1993;
15. Тюлар Ж. Наполеон, или миф о «спасителе».-Пер. с фр.-М., 1996.

Гейміфікація на уроках історії у старшій школі

Калініченко А. О., здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: доц. Давиденко Ю. М., кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті розглянуто актуальність впровадження гейміфікації як інноваційної педагогічної технології в освітній процес. Акцент зроблено на можливостях гейміфікації у підвищенні мотивації учнів, розвитку їх критичного мислення, творчих здібностей і комунікативних навичок. Особливу увагу приділено використанню ігрових методик на уроках історії, що дозволяє зробити навчання захопливим, інтерактивним і сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Запропоновано способи організації інтерактивної взаємодії, які відповідають потребам сучасного покоління учнів.

Ключові слова: гейміфікація, педагогічні технології, мотивація учнів, інтерактивне навчання, уроки історії, інноваційні підходи, критичне мислення, освіта.

Сучасна освіта перебуває в умовах постійних змін, зумовлених цифровізацією, розвитком нових педагогічних підходів та зростаючими вимогами суспільства до рівня знань і компетентностей учнів. Одним із ключових викликів сьогодення є зниження мотивації учнів до навчання через використання одноманітних методів викладання, які не враховують потреби нового покоління. Це вимагає пошуку інноваційних шляхів організації навчального процесу, здатних активізувати інтерес учнів, залучити їх до інтерактивної взаємодії та забезпечити високий рівень засвоєння матеріалу.

Гейміфікація як педагогічна технологія стає надзвичайно актуальною у цьому контексті, адже вона базується на використанні ігрових механік, які є природними для учнів і стимулюють їхню активність. Цей метод дозволяє не лише зробити навчання цікавим, але й сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей, комунікативних навичок та вміння вирішувати проблеми. Особливо важливо впроваджувати гейміфікацію на уроках історії, адже цей предмет часто сприймається учнями як складний через великий обсяг фактологічного матеріалу та хронології. Гейміфікація здатна

перетворити процес вивчення історії на захопливу інтерактивну подорож у минуле, яка мотивує учнів для кращого розуміння історичного процесу.

Інтерес до оновлення методики проведення уроків історії, особливо до впровадження нетрадиційних форм як інноваційної діяльності вчителів та учнів, пояснюється низкою причин. Передусім це прагнення педагогів-новаторів, які в умовах кризи освітньої системи намагаються підвищити якість навчального процесу шляхом удосконалення традиційних форм уроку та впровадження нових підходів до організації навчання.

У цей період розпочалися дослідження теоретичних підходів до визначення поняття «нетрадиційна форма уроку» (А. Бобирьов, Д. Десятов, О. Пометун, О. Желіба) [5], [10], [11]. Однак більшість дослідників зосереджують увагу на описі методик окремих уроків, акцентуючи на організаційному та змістовному аспектах, залишаючи поза увагою дидактичні характеристики нового типу уроку.

Водночас активно триває творчий пошук нових підходів до уроків історії серед вітчизняних методистів, таких як К. Баханов, В. Власов, Ю. Комаров, С. Панченко, О. Удот, О. Мокрогуз, Л. Мочкіна, Н. Яковенко [12], [13]. Їхні розробки зосереджені на створенні не лише нової педагогічної технології, а й нового формату самого уроку. Це ставить перед сучасною методичною наукою завдання розробити та впровадити методичне забезпечення для опанування системи нетрадиційних уроків під час вивчення історії.

Звичайні уроки, які вчителі проводять щодня, добре знайомі кожному учню. Однак сучасне покоління дітей потребує інноваційних підходів до навчання, адже традиційні форми поступово втрачають свою ефективність. Як зазначають В. Ягупов та І. Підласий, нестандартний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Л. Дубровська додає, що нестандартний урок позбавлений шаблонності у своїй організації, базується на оригінальному, творчому підході до визначення змісту, методів і засобів навчання [1].

Серед інноваційних форм особливе місце займає гейміфікація – перетворення навчання на захопливий процес із використанням ігрових механік. Гейміфікація допомагає створити активне освітнє середовище, яке мотивує учнів до участі у процесі вивчення історії. Наприклад, завдяки інтерактивним історичним квестам, симуляціям, настільним іграм та цифровим платформам учні не просто засвоюють матеріал, а стають активними учасниками подій,

які вони вивчають. Це сприяє розвитку критичного мислення, творчості та зацікавленості історичним матеріалом, що робить уроки історії сучасними, інтерактивними та ефективними.

Високо цінував значення ігрової діяльності у розвитку дитини В. Сухомлинський, який зазначав, що гра є своєрідним вікном, крізь яке до духовного світу дитини проникає потік уявлень і знань про навколишній світ. Гра, за його словами, запалює іскру допитливості та дозволяє дітям навчатися із задоволенням. Він також наголошував, що на певному етапі інтелектуального розвитку гра органічно поєднується з працею, допомагаючи дітям ефективно засвоювати новий матеріал.

Сучасні реалії, розвиток цифрових технологій і поширення дистанційної освіти вимагають впровадження креативних підходів у навчання. У сучасній освіті все активніше використовуються інформаційно-комп'ютерні технології, що створює підґрунтя для нових методів реалізації інтерактивного навчання. Одним із таких методів є гейміфікація. Дослідження Кевіна Вербаха та Дена Хантера демонструють, що ігрові підходи є цінним інструментом для досягнення різних цілей – від підвищення ефективності до стимулювання інновацій. Вони стверджують, що гра здатна перетворити серйозні завдання на цікаві виклики, тим самим сприяючи досягненню поставлених результатів.

У контексті освіти гейміфікація охоплює широке коло аспектів, які дозволяють розглядати гру не лише як метод навчання, а й як спосіб виховання. Гра допомагає учням розвивати навички управління часом, досягнення цілей, контролю емоцій та підтримки мотивації. Її елементи, такі як бали, рейтинги, досягнення, квести та інші, активно використовуються в навчальному процесі як у початкових, так і в старших класах. Тут варто зазначити, що гра – це не лише спосіб подолання перешкод, а й діяльність, яка супроводжує людину протягом усього життя, формуючи важливі навички. Проте варто пам'ятати, що успіх гри в освітньому середовищі залежить від досягнення конкретних результатів.

Гейміфікація стає особливо актуальною в умовах дистанційного навчання. Вона робить онлайн-уроки не лише інформативними, але й цікавими, сприяючи залученню учнів до навчального процесу. Як зазначав Костянтин Ушинський, одноманітність у навчанні варто розбавляти ігровими елементами, оскільки вони активізують емоційну складову, що значно покращує засвоєння матеріалу

Перед тим як розглядати конкретні методи і прийоми впровадження ігровізації в освітній процес, важливо визначити, що саме мається на увазі під ігровими технологіями. На думку дослідника П. Щербаня, ігрові педагогічні технології являють собою велику групу методів та прийомів, які організовують педагогічний процес у формі різноманітних навчальних ігор. Відмінною ознакою таких ігор є те, що вони спрямовані на досягнення чітко визначеної освітньої мети. Їхній педагогічний результат має бути очевидним, вимірюваним і спрямованим на розвиток навчально-пізнавальних навичок. Таким чином, основою ігрових педагогічних технологій є дидактичні ігри, які використовуються для досягнення конкретних навчальних завдань.

На сучасному етапі розвитку педагогіки ігри можна класифікувати за кількома основними типами: рухливі ігри; сюжетно-рольові ігри, до яких належать рольові, режисерські та ігри-драматизації; комп'ютерні ігри; дидактичні ігри.

Зазвичай педагоги обирають для роботи рольові та дидактичні ігри, оскільки вони є простими в організації, доступними для більшості вчителів та не вимагають значних матеріальних витрат.

Особливої уваги в сучасній методиці заслуговують настільні ігри, які належать до складових рольових ігор. Дослідниця О. Гринь зазначає, що настільні ігри сприяють кращому засвоєнню історичних фактів і явищ, а також допомагають розвивати інтелект, уяву, комунікативні навички, здатність до планування і стратегічного мислення. Такий вид ігор є корисним інструментом для навчання молоді, оскільки він дозволяє урізноманітнити традиційні уроки, зробити їх цікавими та інтерактивними [8].

Можемо відмітити той факт, що настільні ігри, як частина ігрових педагогічних технологій, мають вагомий потенціал у розвитку сучасного освітнього процесу. Вони не лише роблять навчання більш цікавим і ефективним, але й сприяють всебічному розвитку учнів, допомагаючи їм глибше зрозуміти навчальний матеріал та розвивати важливі компетентності.

Останніми роками з'явилася значна кількість досліджень, присвячених використанню комп'ютерних ігор у навчальному процесі. Ці ігри умовно поділяються на дві групи: ті, які створені спеціально для освітніх цілей, та комерційні ігри, які, хоч і розроблялися для розваг, мають значний потенціал для використання у навчанні.

Одним із найяскравіших прикладів освітньої гри є Minecraft: Education Edition – універсальна платформа, яка стала справжнім

=====

хітом завдяки своїй популярності та широкому впровадженню в освіту. Як зазначає дослідниця О. Коневшинська, ця гра є спільною освітньою платформою, яку можна використовувати для різних предметів з метою формування навичок XXI століття. Minecraft сприяє розвитку цифрової грамотності, креативного мислення, винахідливості, ефективної комунікації та продуктивної діяльності учасників освітнього процесу. Сертифікована вчителька М. Лютинська також підкреслює, що з Minecraft уроки стають цікавими та захопливими для учнів. Таким чином, ця гра позитивно впливає на мотивацію школярів і сприяє формуванню освітніх компетентностей.

Що стосується комерційних ігор, які мають освітній потенціал, то їх кількість постійно зростає, і вони знаходять дедалі ширше застосування у школах по всьому світу. Дослідниця А. Ставицька склала перелік популярних комп'ютерних ігор, які доцільно використовувати під час вивчення історії. До цього списку входять такі ігри, як «Цивілізація», «Помпеї», «Козаки», «Корсари», «Рим» тощо [13].

Проте цей перелік можна значно розширити, враховуючи нові ігри, які останнім часом почали активно використовувати в освітніх цілях. До них належать Mount and Blade: Warband, Crusader Kings, Hearts of Iron, Anno 1404, Assassin's Creed. Усі ці ігри мають значний освітній потенціал, оскільки містять величезний обсяг дидактичних матеріалів. Вони дозволяють учням поринути в історичні події, моделювати ситуації, вивчати культуру, географію та соціально-політичні аспекти різних епох.

Отже, комп'ютерні ігри, як освітні, так і комерційні, є потужним інструментом у навчанні. Вони сприяють залученню учнів до навчального процесу, роблять його інтерактивним, захопливим і сучасним. Використання таких ігор допомагає не лише засвоювати знання, а й формувати важливі компетентності, які потрібні у XXI столітті.

Розглядаючи технологічні інновації, які можна впровадити в українську освіту, особливу увагу слід звернути на використання технологій віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR). Ці інструменти відкривають нові горизонти для навчання, роблячи його більш інтерактивним та захопливим.

Як зазначають дослідники В. Слупська та О. Щуренко, існує кілька основних напрямів використання віртуальної реальності [16]. Перший – це доповнена реальність (AR), яка дозволяє накладати

цифрові об'єкти на реальне середовище, створюючи інтерактивний досвід. AR технології забезпечують можливість взаємодії віртуальних об'єктів з елементами реального світу, що створює новий рівень взаємодії у навчальному процесі. Другий напрям – віртуальна реальність (VR), яка забезпечує повне занурення в змодельоване середовище, де діють свої закони фізики. За допомогою VR користувач може опинитися в повністю віртуальному світі, що дозволяє навчатися в імітованих ситуаціях, які важко або неможливо відтворити в реальності.

Прикладом успішного використання VR у світі є проект з віртуальною школою в Японії. Ця країна стала однією з перших, яка створила віртуальний освітній заклад на базі VR-технологій. У рамках експерименту кожен учень дистанційної школи отримав безкоштовне обладнання для навчання у VR. Особливістю цього підходу є можливість вибору персонального віртуального аватара для відвідування уроків, що додає елемент ігрової взаємодії. Навчальна програма цієї школи відповідає державним освітнім стандартам Японії, тому її випускники отримують офіційний атестат про освіту.

Така методика кардинально відрізняється від традиційних методів гейміфікації, які передбачають інтеграцію ігрових елементів у звичайний навчальний процес. У даному випадку уроки повністю інтегровані у віртуальне ігрове середовище. Це підвищує мотивацію учнів до навчання, адже вони опиняються у захопливій атмосфері, яка відповідає їхнім інтересам. Додатковою перевагою такого підходу є зниження ризиків булінгу, адже у віртуальному середовищі учні мають змогу анонімізувати свою присутність, що сприяє створенню комфортного навчального простору.

Інтеграція VR та AR у навчальний процес відкриває значні можливості для вдосконалення української освіти. Віртуальні технології дозволяють зробити уроки більш сучасними, інтерактивними і сприяють глибшому засвоєнню знань, водночас допомагаючи вирішувати актуальні соціальні проблеми та підвищуючи ефективність навчання.

У сучасних умовах розвитку суспільства освіта відіграє ключову роль у формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості. Постійні зміни в освітній сфері, зокрема цифровізація, розвиток новітніх педагогічних підходів та високі вимоги до якості навчання, потребують впровадження інноваційних технологій, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів.

Однією з таких технологій є гейміфікація, яка базується на ігрових механіках і дозволяє зробити навчання більш захопливим, інтерактивним та ефективним.

Аналіз теоретичних і практичних аспектів впровадження гейміфікації та технологій віртуальної реальності показав, що ці інструменти мають значний потенціал для покращення освітнього процесу. Використання платформ на кшталт Minecraft: Education Edition, комерційних ігор з освітнім потенціалом (наприклад, «Цивілізація», «Козаки», «Crusader Kings») та технологій VR і AR сприяє розвитку критичного і творчого мислення, формуванню навичок ефективної комунікації, управління часом та вирішення складних завдань [13].

Таким чином, інтеграція гейміфікації, цифрових платформ, VR та AR технологій у навчальний процес відкриває нові можливості для підвищення мотивації учнів, вдосконалення якості засвоєння знань і розвитку ключових компетентностей. Для української освіти впровадження цих інновацій є не лише актуальним, а й необхідним кроком для відповідності сучасним викликам та вимогам інформаційного суспільства.

Література

1. Амягіна І. А., Омельченко О. М. Розвиваючі настільні ігри, їхні різновиди та використання в процесі навчання. In The 1st International scientific and practical conference «Advanced technologies for the implementation of new ideas»(January 09-12, 2024) Brussels, Belgium. International Science Group. 2024. P. 20-23.
2. Антонов Є.В. Гейміфікація освітнього процесу: аналіз поняття. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії: зб. матеріалів IV Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму, Київ, 27 жовт. 2022. Київ. 2022. С. 250-252.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: навчальний посібник / 7-е вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 2018. 848 с.
4. Бобирьов А.В. Педагогічна сутність нестандартних уроків умовах профільного навчання: навч. Посібник. Рівне : Технічні науки, 2019. 275 с.
5. Богачик Т. Традиції та інновації у викладанні суспільних дисциплін. Історія України. 2006. січень. №4 (452). С.8.
6. Богачик Т.С. Традиції та інновації у викладанні історії Історія України.2021. №9 (452).С.8-9. 12. Боровець І. Навчання історії в зарубіжній школі : [навч. посіб.] / І. Боровець, В. Дубінський, І. Паур; ред.: С. Копилов; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. 243 с.

7. Вербо́вецький Ц.В. Аналіз досвіду впровадження гейміфікації в освітній процес. Освітній дискурс: збірник наукових праць. Вип. 43 (1-3). 2023. С. 95-102.

8. Гринь О. Настільна гра як засіб формування історичних компетентностей старшокласників. Актуальні проблеми освітньої діяльності в Україні: Шості Фльорівські читання: Матеріали науково-практичної 56 конференції, м. Чернігів, 2019 р. / за заг. ред. Герасимчук О. М. Чернігів. 2019. С. 51-56.

9. Дюрант В., Дюрант А. Уроки історії. Огляд історії людства як продукту людського досвіду / Пер. з англ. Г. Пшеничної. Харків: Віват, 2022. 176 с.

10. Желіба О. Використання таблиць на уроках історії в 10-11 класах. Історія в школах України. 2001. №4. С. 3-4.

11. Желіба О. Методика роботи з умовно-графічною наочною на уроках всесвітньої історії в 10-11 класах. Історія та правознавство. 2006. №16. С. 1- 24.

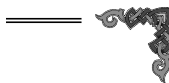
12. Зайченко І.В. Педагогіка Навчальний посібник. К.: Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.

13. Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам. Збірник на пошану професора Адама Сухонського з нагоди сорокаріччя педагогічної та наукової діяльності та сімдесятиріччя з дня народження / За ред.: Барбари Кубіс; Пер. з польської: Надії Гончаренко, Тетяни Довжок, Олеси Лазоренко, Лариси Ніколаєнко; Наук. ред.: Олексій Сокирко. Київ: «К.І.С.», 2007. 427 с.

14. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків : Вид. група «Основа»; «Тріада +», 2007. 192 с. 60.

15. Мочкіна Л. І. Нестандартні уроки з історії України. Методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2002. 125 с.

16. Слупська Я.О., Шкуренко О.В Застосування віртуальної реальності (VR) у освіті. Молодий вчений. Науковий журнал. 2022. № 9 (109). С. 82-89.
27. Ставицька А.В. Гейміфікація та ігрове навчання на уроках історії. Гілея. Науковий вісник. 2020. Вип. 156. № 5. С. 114-117.

Формування соціальної та громадянської компетентностей на уроках всесвітньої історії в старшій школі

Ковтун Є. В., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник: доц. Давиденко Ю. М., кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті аналізується значення всесвітньої історії у процесі формування громадянської та соціальної компетентностей учнів старших класів. Підкреслюється важливість інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, рольові ігри, проєктна діяльність та аналіз історичних ситуацій, для розвитку у школярів критичного мислення, здатності до аргументації, ефективної взаємодії в команді та прийняття відповідальних рішень. Особливо розглядаються методи навчальних проєктів, особливо соціальних, які сприяють активній громадянській позиції учнів та формуванню їхньої відповідальності за суспільні процеси. Визначено важливість перегляду змісту навчальних програм з історії для інтеграції елементів громадянсько-навчального змісту в навчальний процес.

Ключові слова: всесвітня історія, громадянська компетентність, соціальна компетентність, інтерактивні методи навчання, дискусії, рольові ігри, проєктна діяльність, критичне мислення, громадянська позиція, соціальні проєкти, історична освіта.

Сучасне суспільство зазнає стрімких змін, що вимагає від освіти нових підходів до навчання молодого покоління. Концепція «Нової української школи» спрямована на формування в учнів не лише знань, а й компетентностей, необхідних для успішної адаптації у світі, що динамічно розвивається. Особливо важливим є розвиток громадянських та соціальних навичок, які забезпечують здатність критично мислити, приймати обґрунтовані рішення та відповідально ставитися до свого майбутнього та суспільства загалом [1].

У цьому контексті історична освіта відіграє ключову роль, адже саме вона сприяє розумінню демократичних принципів, прав людини, соціальної справедливості та історичних передумов сучасних подій. Вивчення історії допомагає формувати громадянську відповідальність, патріотизм і повагу до різноманіття суспільства.

Розвиток цих компетентностей відбувається під час вивчення всіх навчальних дисциплін, проте особливе значення мають предмети соціально-гуманітарного спрямування, а саме, історія. Всесвітня історія, як навчальна дисципліна, відіграє значну роль у розвитку цих знань, оскільки дозволяє учням аналізувати історичні події, робити висновки щодо їхнього впливу на сучасність, розуміти природу суспільних трансформацій та критично оцінювати процеси, що відбуваються у світі. Завдяки історичним прикладам учні можуть усвідомити важливість громадянської активності, прав людини, міжнародної співпраці та відповідального ставлення до суспільства.

Метою статті є аналіз значення всесвітньої історії у процесі формування соціальної та громадянської компетентностей старшокласників, а також визначення ефективних методичних підходів до їх розвитку.

Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках всесвітньої історії можливе завдяки використанню інтерактивних методів навчання. Серед них ефективними є групова робота, проєктна діяльність, аналіз реальних життєвих ситуацій, рольові та імітаційні ігри, дискусії й дебати [2, с. 49]. Використання цих елементів не суперечить традиційним методам викладання історії, але потребує інтеграції підходів, що сприяють активному залученню учнів у навчальний процес.

Інтерактивні методи дозволяють створити атмосферу відкритого діалогу, де учні можуть вільно висловлювати свої думки, аналізувати різні точки зору, аргументувати та захищати власну позицію. Важливою особливістю таких занять є багатостороння комунікація, у якій і учитель, і учні виступають рівноправними учасниками навчального процесу.

Слід зазначити, що на уроках історії, організованих за такими принципами, школярі здобувають навички аналізу функціонування соціальних інститутів суспільства, визначення власного місця в них та планування життєвих стратегій з урахуванням інтересів різних соціальних груп. Учні вчаться ефективно працювати в команді, виконувати різні ролі, проявляти ініціативу та будувати продуктивні взаємини. Крім того, вони розвивають відповідальність за прийняття рішень і їх реалізацію, набувають досвіду спільного планування й виконання соціальних проєктів.

Такий підхід сприяє також розвитку комунікативних навичок: учні вчаться визначати мету спілкування, обирати ефективні стратегії взаємодії залежно від контексту, розвивати емоційний інтелект і формувати навички конструктивного спілкування.

=====

Важливим є той факт, що сучасна освіта спрямована не лише на передачу знань, а й на формування ключових компетентностей учнів, зокрема громадянської та соціальної. Для забезпечення цього процесу вчителям варто дотримуватися певного алгоритму діяльності, що сприятиме системному підходу до розвитку цих компетентностей у межах навчальних предметів [4, с. 504].

Важливим кроком є перегляд змісту навчальної програми з предмета з метою виявлення тем, питань і понять, що дозволяють формувати громадянську та соціальну компетентності. Це сприятиме інтеграції елементів громадянознавчого змісту в навчальний процес та зробить його більш наближеним до реальних життєвих ситуацій.

Наступним кроком є визначення проблемних питань громадянознавчого змісту, які можуть бути використані для організації дискусій, дебатів або інтерактивних обговорень на уроці. Це допоможе учням розвинути критичне мислення, навички аргументації та вміння висловлювати власну думку. Учителю має чітко сформулювати результати навчання, яких він очікує досягти під час уроку. Ці результати повинні відповідати потребам розвитку громадянської та соціальної компетентності. Необхідно також визначити методи і підходи, що будуть найбільш ефективними для досягнення поставлених цілей. Доцільним є використання інтерактивних методів навчання, таких як проєктна діяльність, рольові ігри, моделювання ситуацій тощо.

Завершальним етапом є підготовка фрагмента уроку, що міститиме громадянознавчий компонент, і його апробація в навчальному процесі. Після проведення уроку варто здійснити аналіз його ефективності та за потреби внести корективи [3, с. 23].

Для більш конкретного уявлення розглянемо методи навчання та їх застосування на конкретних історичних темах, які вивчають учні 10-11 класів.

1. Дискусія та дебати. Для застосування цієї методики, можна обрати тему : «Причини та наслідки Першої світової війни» (10 клас). Учні поділяються на групи й обговорюють різні точки зору щодо відповідальності окремих держав за початок війни. Вони мають аргументувати свою позицію, що допомагає розвивати навички ведення конструктивного діалогу та критичного аналізу історичних подій.

2. Рольові та імітаційні ігри. Приклад теми: «Паризька мирна конференція 1919 року» (10 клас). Учні виконують ролі пред-

ставників різних країн-учасниць конференції, намагаючись дійти компромісу у вирішенні повоєнного устрою Європи. Це допомагає зрозуміти міжнародні відносини та політичні процеси.

3. Аналіз історичних ситуацій та прийняття рішень. Приклад теми: «Холодна війна та її вплив на світ» (11 клас). Учні аналізують політику двох блоків – НАТО і ОВД, приймають рішення щодо можливих шляхів уникнення конфліктів, моделюють можливі альтернативні сценарії розвитку подій.

4. Проектна діяльність. Приклад теми: «Проблеми та виклики глобалізації» (11 клас). Учні готують міні-проекти про вплив глобалізації на різні сфери життя (економіку, культуру, політику), представляють свої висновки у формі презентацій або відеоробіт.

Одним із ефективних методів розвитку громадянської та соціальної компетентностей учнів є метод навчальних проєктів. Залежно від характеру діяльності, науковці виділяють кілька типів таких проєктів: дослідницькі, практично-орієнтовані, інформаційно-пошукові, рольові, творчі, навчально-пізнавальні та соціальні [8].

З метою формування активної громадянської позиції учнів особливо корисним є використання соціальних проєктів. Вони сприяють отриманню школярами реального соціального досвіду, залучають їх до громадської активності та допомагають розвинути навички ефективної взаємодії у суспільстві.

Соціальні проєкти передбачають навчання через практичну діяльність, що включає командну роботу, застосування інтерактивних методів і активну участь у вирішенні реальних суспільних проблем. Такий підхід не лише підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу, а й формує у молоді відповідальність, ініціативність та здатність до конструктивного діалогу й співпраці [6, с. 63].

Отже, всесвітня історія відіграє важливу роль у формуванні громадянської та соціальної компетентностей учнів старших класів. Завдяки використанню інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, дебати, рольові ігри, аналіз історичних ситуацій та проектна діяльність, школярі не лише отримують знання про минуле, а й розвивають навички критичного мислення, аргументації, командної роботи та відповідального прийняття рішень.

Особливе значення має метод навчальних проєктів, зокрема соціальних, які сприяють активному залученню учнів до громадської діяльності та формуванню їхньої відповідальності за суспільні процеси. Такий підхід допомагає школярам усвідомити важливість демократичних цінностей, прав людини та міжнародної співпраці.

Ефективна реалізація громадянознавчого компоненту в курсі всесвітньої історії потребує перегляду змісту навчальної програми, визначення актуальних проблемних питань, чіткого формулювання очікуваних результатів навчання та використання сучасних методичних підходів. Лише інтеграція цих елементів у навчальний процес дозволить забезпечити комплексний розвиток учнів та їхню успішну адаптацію у суспільстві, що динамічно змінюється.

Література

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: К.І.С., 2004. С. 47-53.
3. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Х. : ВГ «Основа», 2018. 119 с.
4. Супруненко А. Г. Громадянське виховання школярів на уроках історії в загальноосвітній школі. Педагогічний журнал. 2013. Вип. 30 (83). С. 502-508.
5. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н. Степанова. Черкаси, 2014. 44 с.
6. Малахова С., Апалькова Т., Фокіна Н. Розвиток соціальної та громадянської компетентностей старшокласників засобами телекомунікаційних проектів // Рідна школа. 2013. № 12 (грудень). С. 61-65.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс].-Режим доступу:[http://mon.gov.ua/content/Освіта/postderzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Освіта/postderzh-stan-(1).pdf)
8. Позняк С.І. Уявлення школярів про громадянина і формування в них громадянської компетентності // Педагогіка і психологія. 2007. №4. С.83 – 93.
9. Тараненко І. Громадянська освіта в Україні: стан та перспективи розвитку // Історія в школах України. 2000. №3. С. 15 – 18.

Польсько-радянське протистояння: проблеми визначення східного кордону в 20-х рр. XX ст.

Миколенко Д. Д., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник: Давиденко Ю. М., кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті аналізується зовнішня політика Польщі в міжвоєнний період, зокрема її дипломатичні відносини та військові конфлікти 1919–1920 років. Особливу увагу приділено збройному протистоянню з Радянською Росією, дипломатичним переговорам із білогвардійським рухом, підписанню Варшавської угоди з УНР та мирним переговорам у Ризі. Розглядається позиція Антанти та провідних європейських держав щодо східних кордонів Польщі. Аналіз наукової літератури свідчить про недостатню дослідженість окремих аспектів дипломатичних відносин Польщі у цей період, що робить тему актуальною для подальших історичних студій.

Ключові слова: Польща, міжвоєнний період, зовнішня політика, польсько-радянська війна, Варшавська угода, Антанта, Ризький мир, білогвардійці, дипломатія, міжнародні відносини.

Розвиток міжнародних відносин та процес відродження незалежності Польщі є однією з центральних тем міжвоєнного періоду в дипломатичній історії Європи. Цей період відзначався складними та часто суперечливими подіями, які мали значний вплив як на становлення Польщі як держави, так і на розвиток міжнародних відносин загалом. Важливість цієї теми полягає в тому, що до 1939 року Європа та світ досягли піку трагедії у своїй історії, і дослідники прагнуть з'ясувати причини, що призвели до такого фатального завершення.

Дипломатичні відносини на початку XX ст. розвивалися в межах Версальської системи. Вона була створена двома країнами: Великою Британією та Францією. Варто зазначити, що до Версальської системи входило ряд європейських держав, зокрема Польська держава. Встановлення Версальської системи відбувалося не легко, жодна з країн не мала на початковому етапі ні політичної, ні економічної стабільності. Проблема полягала в конкуренції країн за

політичний вплив в Європі. Також, однією з причин дестабілізації держав був страх повернення на міжнародну арену тоталітарних держав Німеччини та Радянського союзу.

На сучасному етапі проблематиці Польської держави міжвоєнного часу існує значна база як вітчизняної так і зарубіжної наукової літератури. Для якої характерним є ідеологізація та поверховість.

Українська історична наука відіграла важливу роль у формуванні суспільної свідомості української громади в Польщі в міжвоєнний період. Незважаючи на несприятливі умови та політику польської влади, наукові осередки продовжували свою діяльність і сприяли збереженню історичної пам'яті. Протягом останніх шістдесяти років розвиток історичних досліджень на західноукраїнських землях висвітлюється в науковій літературі переважно узагальнено.

У сучасній історичній історіографії існують певні здобутки в дослідженні еволюції українсько-польських взаємин у 1919–1920 рр., представлені дослідженнями таких науковців як Б. Гудь, В. Голубко, Т. Зарецька, С. Віднянський [16, 17].

Польські зовнішньополітичні відносини описані в публіцистичних працях міністра закордонних справ Польщі в 1932–1939 рр. Ю. Бека [1], міністра закордонних справ в 1922–1923 і 1924–1926 рр. А. Скинського «Польша і світ»[3]. Також, варто згадати про загальну працю Я. Карського «Великі держави і Польша 1919–1945. Від Версаля до Ялти», присвячений політиці Німеччини, Радянського Союзу, Великобританії та Франції, щодо Польщі. В якій наголошується на подвійній грі зовнішньої політики країн Західної Європи та на тому, що політичні відносини не принесли бажаних результатів через ідеологічні несумісності і різниці поглядів [4].

Проте дослідження та аналіз наукової літератури вказує на те, що аспекти дипломатичних відносин Польщі міжвоєнного періоду та пов'язані з ними проблеми міжнародних відносин вивчені не в повній мірі.

Одним із ключових чинників, що визначив розвиток міжнародних відносин у Східній Європі в 1920 році, став збройний конфлікт між Польщею та Радянською Росією. Ініційований польським керівництвом за підтримки міжнародних консервативних кіл, цей конфлікт суттєво вплинув на геополітичну ситуацію в регіоні.

Після поразки військ Денікіна радянською армією "начальник" польської держави Ю. Пілсудський розпочав підготовку до нового

етапу війни з більшовиками. У своїх виступах на початку 1920 року, зокрема під час інспекції Волинського та Подільського фронтів, він наголошував: "Ми не можемо вірити обіцянкам і байкам Антанти про оточення Росії колючим дротом!... Потрібно примусити більшовиків піти на вигідні для нас поступки" [5].

Аналогічну позицію Ю. Пілсудський висловив і під час зустрічі з керівником комісії із закордонних справ польського сейму, підкреслюючи, що гарантією безпеки країни може стати лише встановлення східного кордону на вигідних для Польщі умовах.

Втім, для польського керівництва боротьба з Червоною Армією не була головною метою. Набагато важливішим завданням вони вважали утвердження Польщі як домінуючої сили в Східній Європі. Досягнення цього статусу, на їхню думку, передбачало розширення території країни за рахунок земель Білорусі, Литви та України, які до кінця XVIII століття входили до складу Речі Посполитої.

Однак такі наміри суперечили позиції західних держав, які бачили в Польщі союзника у боротьбі з більшовизмом, а не країну, що прагне територіальних завоювань. 8 грудня 1919 року Верховна Рада Антанти затвердила тимчасову лінію східного кордону Польщі відповідно до рекомендацій спеціальної комісії Паризької мирної конференції. Її члени вважали, що кордон повинен відповідати етнічним межам польського населення. Згідно з цим підходом, кордон мав проходити через Гродно, Яловку, Немирів, Брест-Литовський, Дорогуськ, Устилуг, східніше Грубешова, через Крилов, далі на захід від Рави-Руської, східніше Перемишля і до Карпат. На початку 1920 року прем'єр-міністри Франції та Великої Британії, Жорж Клемансо і Девід Ллойд Джордж, підкреслили, що землі Білорусі та України розглядаються виключно як частина території Росії [6].

Не отримавши підтримки з боку Антанти, Ю. Пілсудський вирішив спробувати домовитися з представниками російського білогвардійського руху. 18 січня 1920 року у Варшаві він уклав угоду з Б. Савінковим і М. Чайковським. Відповідно до цієї угоди, Польща зобов'язувалася підтримувати антибільшовицькі сили в Росії, а також відмовлялася від відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 року.

Зі свого боку, білогвардійці декларували ідею повернення Росії до її меж станом на 1 серпня 1914 року. Вони визнавали незалежність Фінляндії, України, Латвії та Естонії, а також погоджувалися на проведення плебісциту щодо територіальної належності Білорусі та Литви.

=====

Зазначимо той факт, що Ю. Пілсудський усвідомлював, що угода з білогвардійцями навряд чи дасть реальні результати, тому вирішив застосувати тактику, яку успішно використовував ще в 1919 році. Її суть полягала в тому, що польська армія повинна була просуватися на схід, незважаючи на спротив інших держав, явний чи прихований. Це створювало передумови для включення спірних територій до складу Польщі. У підсумку західні держави змушені були б змиритися з таким становищем і визнати польський контроль над цими землями.

Керівники Польщі прагнули створити видимість узгодження своїх дій на сході з представниками народів, що раніше входили до складу Російської імперії. У 1919 р. поляки почали переговори з українцями і литовцями. 21 квітня 1920 року в Варшаві був підписаний секретний договір між урядами Української Народної Республіки та Польщі, за умовами якого Польща визнала права уряду УНР на території від верхів'їв р. Случ до Дніпра, а українці визнали права Польщі на землі, розташовані на захід від р. Збруч і Горинь (на Східну Галичину і Західну Волинь), а також на землі Білорусії до кордонів Речі Посполитої в 1772 р. [8]. У ході тривалих військових дій ворогуючі держави намагалися почати мирні переговори з врегулювання конфлікту.

Перший етап мирних переговорів між радянськими військами і Польщею розпочався 17 серпня 1920 року в Мінську. На засіданні мирної конференції представники Радянської Росії заявили про визнання незалежності і самостійності Польської республіки, урочисто підтвердили право польського народу самостійно визначати форму державної влади і відмовилися від будь-яких контрибуцій з боку Польщі. Делегація Української РСР запропонувала визначити східний польський кордон на основі "лінії Керзона", з відхиленням на користь Польщі в районі Білостока (в Білорусії) і Холма (в Україні) [9].

23 серпня 1920 р. польська делегація відхилила мирні пропозиції Радянської Росії, зазначивши, що вони нагадують "умови капітуляції"[10]. Не сподобалася полякам і запропонована лінія кордону. Польська делегація звернула увагу на те, що "польський елемент простягається далеко за лінію, запропоновану радянською делегацією", а також на те, що відповідна лінія практично цілком збігається з лінією поділу Речі Посполитої в 1795 р. і тому ображає національні почуття поляків [11].

Таким чином, перший етап мирних переговорів не дав позитивних результатів жодної з ворогуючих сторін. З приводу ведення цих переговорів і вирішення проблеми східного кордону Польщі висловлювалися і західні держави.

10 серпня 1920 р. уряд Великобританії підкреслив, що не підтримає прагнення Польщі розширити її кордони на схід від "лінії Керзона" [12]. Також 21 серпня 1920 р. держдепартамент США закликав польське керівництво "утриматися від якого б то не було порушення територіальної цілісності Росії". В інструкції послу США у Франції від 31 серпня 1920 р. підкреслювалося, що просування польської армії на схід повинно мати точну межу, здійснюватися за умови заяви про необхідність і цілі, а також декларації про рішучість покинути зайняті території, коли військові умови зроблять це можливим.

Що стосується Франції, то її уряд і генералітет допускали можливість проведення кордону Польщі на схід від "лінії Керзона". У той же час офіційний Париж вважав, що це слід зробити за домовленістю між урядами Польщі та Росії, яке французький уряд 10 серпня 1920 р. визнав як правонаступника уряду колишньої Російської імперії. За створення єдиного російсько-польського антибільшовицького фронту в якості передумови територіальних змін у Східній Європі виступав і голова Військової ради Антанти маршал Ф. Фош [13].

11 вересня 1920 уряд Польщі вирішив укласти мир з СРСР, взявши до уваги те, що більшовики в більшій мірі, ніж інші російські політики схильні прийняти польські пропозиції про проведення лінії кордону на схід від "лінії Керзона", а також те, що подальше просування польських військ на схід буде ускладнене відносинами Польщі з Антантою. В якості найбільш прийнятної для Польщі лінії східного кордону була названа лінія "німецьких окопів" [14]. Польській делегації на мирних переговорах пропонувалося звернути увагу радянської сторони на те, що Польща відмовляється від "історичних" претензій на землі, розташованих на схід від лінії "німецьких окопів", і бажає визначити взаємовідносини з державами на територіях, що раніше входили до складу Речі Посполитої, шляхом прямих переговорів з цими державами. Делегації рекомендувалося також уникати прямого або непрямого визнання мирного договору, підписаного в липні 1920 р. Росією і Литвою [15]. Остаточні переговори про мир і з питання встановлення східного кордону Польщі велися в Ризі на мирній конференції.

=====

Оскільки тема міжвоєнної Польщі залишається предметом численних наукових досліджень, можна зробити висновок, що питання її зовнішньої політики та дипломатичних відносин ще не вивчені повною мірою. Аналіз наукової літератури показує, що хоча існують фундаментальні праці як українських, так і зарубіжних істориків, багато аспектів залишається недостатньо дослідженими або ж висвітленими крізь призму ідеологічних підходів.

Події 1919–1920 років, зокрема війна з Радянською Росією, укладення Варшавського договору та мирні переговори, значною мірою вплинули на міжнародні відносини того часу та визначили майбутнє регіону. Польща прагнула закріпити свій вплив у Східній Європі, однак її амбіції не завжди знаходили підтримку серед західних союзників. Переговори з білогвардійцями, угоди з УНР, а також мирні переговори із радянською стороною свідчать про складність дипломатичних маневрів польського керівництва.

Таким чином, незважаючи на наявну наукову базу, тема польської зовнішньої політики міжвоєнного періоду потребує подальших досліджень. Зокрема, актуальним є глибше вивчення впливу міжнародних відносин на формування східних кордонів Польщі, а також роль великих європейських держав у цих процесах.

Література

1. Beck J. Polska polityka zagraniczna w latach 1926-1939. Paryz. 2012.
2. Grabski A. Wkregu kultu Naczelnika. Warszawa. 2017.
3. Grabski A. Wkregu kultu Naczelnika. Warszawa. 2017. S. 56.
4. Holtje Ch. Die Weimerar Republik und das Ostlocarno-Problem. 1919-2017. Wurzburg. 1958. S. 84.
5. В. Чабур'ян, Б. Фар'ман. Європа в міжнародних відносинах 1917-1939. К.:2018. С. 46.
6. Д. 'Абернон. Посолсвіту. Сторінки зі щоденника лорда Д. 'Абернона. К.: 2016. т. 1. С. 64.
7. Д.Ллойд Джордж. Правда про мирні договори. т. 1. К.: 2016, С. 40.
8. Д'Абернон. Посол світу. Сторінки зі щоденника лорда Д'Абернона. К. 2016.
9. Деборин Г. А. Правда і брехня в історії дипломатії. К. 2016.
10. Документи зовнішньої політики СРСР. У 21-му т. К. 2016, т. 8. С. 149.
11. Документи і матеріали з історії радянсько-польських відносин. в 7-ми т. К. 2018.
12. Документи і матеріали з історії радянсько-польських відносин. Т.II. М. 2019. С.570.

13. Документи і матеріали передодня Другої світової війни (1937-1939). М. 2016.

14. Документи і матеріали передодня Другої світової війни. 1937-1939. К., 2018 С.5.

15. Паризька мирна конференція. Документи. К. 2016.

16. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів, 1997;

17. Зарецька Т.І. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919-1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки // Міжвід. зб. наук. праць Відп. ред. С.В.Віднянський. – Вип. 11 – К., 2002. – С. 76-91;

18. Литвин М. Польсько-український військово-політичний діалог 1918-1920 років: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa / Red. naukowa Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka. – Toruń.

ЗМІСТ

Статті з історії України

Бойправ В. О. Образ гетьмана Данила Апостола
у вітчизняній історіографії XVIII – початку XX ст. 4

Горда М. Г., Шаповал Є. А. Реформи «освіченого
абсолютизму» у контексті модернізації Австрійської імперії
та їх значення для українського населення 13

Єрко О. С. Особливості використання чату GPT
для організації навчальної роботи учнів старшої школи
на уроках історії України..... 20

Жугров Д. В. Стан та перспективи розвитку історичної
демографії на сучасному етапі 27

Ключко Н. В. Українська повстанська армія на сторінках
підручників з історії України для учнів 10 класу..... 34

Кресан В. В. Основні етапи еміграції українців до Канади ... 41

Малько В. В. Священнослужителі в соціумі
Наддніпрянської України XIX ст. 47

Пархоменко Я. О. Археологічні дослідження Чернігівської
губернії XIX – початку XX століття за матеріалами часопису
«Київська старовина» 54

Полонець Д. П. Розвиток медицини на українських землях
під час кримської війни 1853–1856 рр. 62

Понусь В. І. Український Рух Опору в роки
Другої світової війни: історичний аспект 68

Самойло В. С. Релігійне життя українського соціуму ХХ ст. на сторінках шкільних підручників історії України під час викладання теми «Кампанія українізації в УСРР» в 10 класі	75
---	----

Сутула С. С. Поляки-вигнанці на території Чернігівської губернії в роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.)	80
---	----

Шаповал Є. А., Горовий М. В. До питання історії та сьогодення Ніжинської організації Товариства Червоного Хреста України	87
---	----

Швидченко О. М. До питання еволюції концепції Михайла Брайчевського про походження Русі	94
---	----

Статті з всесвітньої історії

Блоха В. А. Використання методів музейної педагогіки в освітньому процесі	102
---	-----

Данильченко М. М. Використання міжпредметних зв'язків та міжкурсових зв'язків при викладанні всесвітньої історії в 10-11 класах	106
--	-----

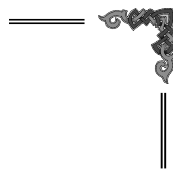
Задворний О. І. Польське питання в зовнішній політиці наполеонівської Франції	113
---	-----

Калініченко А. О. Гейміфікація на уроках історії у старшій школі	123
--	-----

Ковтун Є. В. Формування соціальної та громадянської компетентностей на уроках всесвітньої історії в старшій школі	131
--	-----

Миколенко Д. Д. Польсько-радянське протистояння: проблеми визначення східного кордону в 20-х рр. ХХ ст.	136
--	-----

ДЛЯ ПОТАТОК

Наукове видання

ІСТОРИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Збірник статей молодих науковців
факультету філології, історії та політико-юридичних наук

Випуск 17

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка та макетування – О. В. Борщ

Видання друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку 02.08.2025 р.
Гарнітура Arial
Замовлення № 167

Формат 60х84/16
Обл.-вид. арк. 7,68
Ум. друк. арк. 8,48

Папір офсетний
Електронне вид.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
(04631)7–19–72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.2005 р.